

**T.C.
BOZOK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı**

Bedrettin DIVRAK

**BİRGİVÎMEHMED EFENDİ'NİN İSLAM
MEZHEPLERİNE BAKIŞI**

Yüksek Lisans Tezi

Danışman:
Yrd. Doç. Dr. Mehmet TÖZLUYURT

Yozgat – 2017

T.C.
BOZOK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Bedrettin DIVRAK

**BİRGİVÎ MEHMED EFENDİ’NİN İSLAM
MEZHEPLERİNE BAKIŞI**

Yüksek Lisans Tezi

Danışman:
Yrd. Doç. Dr. Mehmet TÖZLÜYURT

Yozgat – 2017

T.C.
BOZOK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı 80110712044 numaralı öğrencisi Bedrettin DIVRAK'ın hazırladığı "Birgivimehmed Efendi'nin İslam Mezheplerine Bakışı" başlıklı Yüksek Lisans Tezi ile ilgili Tez Savunma Sınavı, Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 27/10/2017 Cuma günü saat 14:00'da yapılmış, tezin onayına ~~OY ÇOKLUĞU~~ / OY BİRLİĞİYLE karar verilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. İsmail PRLANTA

Üye : Yrd. Doç. Dr. Mehmet TÖZLÜYURT

Üye : Yrd. Doç. Dr. Furat AKDEMİR

ONAY:

Bu tezin kabulü, Enstitü Yönetim Kurulu'nun ...01...11.../2017 tarih ve ..01. sayılı kararı ile onaylanmıştır.

01.11.2017
Doç. Dr. Yaşar TÜRK BEN
Enstitü Müdürü

Yemin Metni

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “Birgivi Mehmed Efendi'nin İslam Mezheplerine Bakışı” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

27 /10/2017

Bedrettin DIVRAK

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖZET	V
ABSTRACT	VI
KISALTMALAR	VII
ÖNSÖZ	VIII
GİRİŞ	1
0.1. METOD	1
0.2. KAYNAKLAR	3
0.2.1. Birgivi'nin Eserleri	3
0.2.2. Tarih, Tabakat ve Biyografi Eserleri.....	4
0.2.3. Çağdaş Çalışmalar.....	4

BİRİNCİ BÖLÜM

BİRGİVİ MEHMET EFENDİ'NİN HAYATI, İLMİ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

1.1. BİRGİVÎ MEHMET EFENDİ'NİN YAŞADIĞI XVI. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ	5
1.1.1. Siyasi Durum.....	5
1.1.2. Sosyal Durum.....	7
1.1.3. İlmî Hayat.....	8
1.1.4. Dini Düşünce ve Mezhebi Yapı	10
1.2. BİRGİVÎ MEHMET EFENDİ'NİN HAYATI	12
1.2.1. Doğumu ve Soy Ağacı	12
1.2.2. Tahsil Dönemi ve Hocaları	14
1.2.3. Bulunduğu Görevler.....	15
1.2.4. Vefatı.....	17
1.2.5. Talebeleri.....	18
1.3. İLMİ ŞAHSİYETİ	18
1.4. ESERLERİ	24
1.4.1. İtikad ve İbadetlere Dair Eserleri	24
1.4.2. Kur'an İlimlerine Dair Eserleri	27
1.4.3. Hadis İlmine Dair Eserleri	28

1.4.4. İslam Hukuku İle İlgili Eserleri.....	28
1.4.5. Ahlak ve Tasavvufa Dair Eserleri	31
1.4.6. Arapça Öğrenimine Yönelik Eserleri.....	33
1.4.7. Diğer Eserleri	35

İKİNCİ BÖLÜM

EHL-İ SÜNNET VE GÖRÜŞLERİ

2.1. BIRGİVÎ MEHMED EFENDİ’NİN MEZHEP TANIMI	37
2.1.1. Birgivî Mehmed Efendi’nin Mezhepleri Tasnif Metodu	38
2.1.2. Birgivî Mehmed Efendi’nin Ehl-i Sünnet Tanımı	39
2.2.EHL-I SÜNNET VE’L- CEMAAT’IN GÖRÜŞLERİ.....	40
2.2.1. Allah ve Sıfatları	40
2.2.2. Melekler	41
2.2.3.Kitaplar.....	41
2.2.4. Peygamberler.....	41
2.2.5. Ahiret Günü.....	42
2.2.6. Kaza ve Kader	45

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BATIL FIRKALAR VE GÖRÜŞLERİ

3.1. CEBRİYYE VE KOLLARI	47
3.1.1. Muzdariyye	47
3.1.2. Acziyye	48
3.1.3. Mefruğiyye.....	48
3.1.4. Neccariye.....	48
3.1.5. Keseliyye.....	48
3.1.6. Sabıkıyye.....	49
3.1.7. Hubbiyye	49
3.1.8. Havfiyye.....	49
3.1.9. Tefekkürıyye ve Hasbiyye	49
3.1.11. Münkırıyye.....	50
3.1.12. Münaiyye	50
3.2. KADERİYYE VE KOLLARI.....	50

3.2.1. Vasılıyye	51
3.2.2. Hüzeyliyye	51
3.2.3. Aslahiyye	51
3.2.4. Muammeriyye	52
3.2.5. Kitabiyye	52
3.2.6. Yemamiyye	52
3.2.7. Cahızıyye.....	52
3.2.8. Behşemiyye	52
3.2.9. Ravendiyye.....	53
3.2.10. Kasıtiyye	53
3.2.11. İvaziyye	53
3.2.12. Hayyatiyye	53
3.3. KERRAMİYYE VE KOLLARI	53
3.3.1. Müşebbihe	54
3.3.2. Mücessime	54
3.3.3. Haddiyye	54
3.3.4. Hululiyye.....	55
3.3.5. Şekkiyye	55
3.3.6. Mücerrediyye	55
3.3.7. Valihiyye	55
3.3. 8. Amdiyye.....	56
3.3.9. Saibiyye.....	56
3.3.10. Behşemiyye	56
3.3.11. Sarıkıyye	56
3.3.12. Haşeviyye.....	56
3.4. MUATTLA VE KOLLARI	57
3.4.1. Cehmiyye	57
3.4.2. Mahlukıyye	57
3.4.3. Lafzıyye.....	57
3.4.4. Vakıfiyye.....	58
3.4.5. Şekkiyye	58
3.4.6. Varidiyye.....	58
3.4.7. Kabriyye	58
3.4.8. Vezniyye	58

3.4.9. Meyliyye	59
3.4.10. Harkıyye	59
3.4.11. Faniyye	59
3.4.12. Karmatiyye	59
3.5. NEVASIB VE KOLLARI	59
3.5.1. Muhakkime	60
3.5.2. Ezrakıyye.....	60
3.5.3. Hafsıyye	60
3.5.4. Hazımıyye	61
3.5.5. Şemrahiyye.....	61
3.5.6. Ahseniyye.....	61
3.5.7. Abdiyye	61
3.5.8. Meymuniyye	62
3.5.9. Şeybaniyye	62
3.5.10. Yezidiyye	62
3.5.11. Kizbiyye	62
3.5.12. Kenziyye	63
3.6. REVAFİZ VE KOLLARI	63
3.6.1. Kamiliyye	64
3.6.2. Şerikiyye	64
3.6.3. İshakiyye	64
3.6.4. Batınıyye	64
3.6.5. Temasiliyye	65
3.6.6. Tenasühiyye	65
3.6.7. Mansuriyye.....	65
3.6.8. Mukannaiyye.....	65
3.6.9. Hattabiyye	65
3.6.10. Sebaiyye	66
3.6.11. Haşimiyye	66
3.6.12. Zeydiyye.....	66
SONUÇ.....	67
KAYNAKÇA	70
ÖZGEÇMİŞ.....	75

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Birgivî Mehmed Efendi'nin İslam Mezheplerine Bakışı

Bedrettin DIVRAK

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Mehmet Tözluyurt

2017-Sayfa: 75+IX

**Jüri: Doç. Dr. İsmail PIRLANTA
Yrd. Doç. Dr. Mehmet TÖZLUYURT
Yrd. Dr. Furat AKDEMİR**

Birgivî Mehmed Efendi, XVI. yüzyılda yaşamış bir Osmanlı Türk âlimidir. Bu çalışma “Birgivî Mehmed Efendi'nin İslam Mezheplerine Bakışı” hakkındadır. Çalışmamız giriş ve üç bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde, çalışmamızda kullanmış olduğumuz yöntem ve kaynaklar hakkında bilgi verilmiştir.

Birinci bölümde, Birgivî'nin yaşadığı dönem, hayatı, doğumu, hocaları, talebeleri ve eserleri hakkında bilgi verilmektedir.

İkinci bölüm, Birgivî'nin mezhep tanımı, mezhepleri tasnif metodu, Ehl-i Sünnet tanımı ve Ehl-i Sünnet ve'l- Cemaat hakkındaki görüşlerini içermektedir.

Üçüncü bölüm ise, Birgivî'nin bid'at fırkaları tasnifi ve bu fırkaların temel görüşleri incelenmektedir.

Sonuç kısmında ise genel bir değerlendirme yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Birgivî, Birgili, Birgivî Mehmet Efendi, Birgi, İmam Birgivî, Bid'ad, XVI. Yüzyıl, Osmanlı Devleti

ABSTRACT

Master Thesis

The view of Birgivi Mehmed Efendi Toward Islam Sects

By

Bedrettin DIVRAK

Supervisor Assoc: Yrd. Doç. Dr. Mehmet Tözluyurt

2017-Sayfa: 75+IX

**Jury: Doç. Dr. İsmail PIRLANTA
Yrd. Doç. Dr. Mehmet TÖZLUYURT
Yrd. Dr. Furat AKDEMİR**

Birgivi Mehmed Efendi was an Ottoman Turkish scholar lived in the 16.th century. This work is about “Birgivi Mehmed Efendi’s View Towards İslam Sects”, our work consists of introduction and three parts.

In the introduction part there is a brief information about the methods and sources used in our work.

There is a brief information about the period when Birgivi lived, his life, his birth, his teachers, his students and his works in the first part.

The second part includes Birgivi’s definition of sect, the classification method of sects, the definition of sunni and views about Ahl al-Sunnah and al-Jamaa.

In the third part the classification of Bid’ah sects and the basic views of these sects have been examined.

There is a general evaluation in the conclusion part

Keywords: Birgivi, Birgili, Birgivi Mehmet Efendi, Birgi, The İmam Birgivi, Bid'ad, XVI. th century, Ottoman Empire

KISALTMALAR

b.	: Bin, İbn
bkz.	: Bakınız
b.y.y.	: Basım yeri yok
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
d.	: Doğumu
DİA.	: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
İA	: Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
ed.	: Editör
h.	: Hicri
m.	:Miladi
Nsr.	: Neşreden
No.	: Numara
ö.	: Ölümü
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
ss.	:Sayfa sayısı
sy.	: Sayı
thk.	:Tahkik eden
v.b.	: Ve benzeri
Yay.	:Yayınları
y.y.	: Yüzyıl

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti'nin en ihtişamlı dönemi olan Kanuni Sultan Süleyman zamanında doğan Birgivî Mehmed Efendi, 1523-1573 yılları arasında yaşayarak II. Selim döneminin son yılında vefat etmiştir. Ailesinin ve bu dönemin ilmî imkânlarını değerlendirerek tahsil hayatını tamamlayan Birgivî Mehmed Efendi'nin, fikir ve düşünceleriyle hem yaşadığı dönemde hem de daha sonraki dönemlerde etkisi devam etmiştir.

Birgivî Mehmed Efendi, tahsil hayatını tamamlayıp icazet aldıktan sonra, dört yıl gibi bir süre Kassam-ı Askerilik görevinde bulunmuş, daha sonra bu görevinden istifa ederek, bir süre Bayramiyye tarikatına intisap etmiştir. II. Selim'in hocası Ataullah Efendi'nin, Birgi'de yaptırmış olduğu medreseye müderris olarak görevlendirilmesiyle müderrislik hayatına geri dönmüştür. Ömrünün sonuna kadar burada görev yapmıştır.

Birgivî Mehmed Efendi, elli yıllık ömründe pek çok talebeler yetiştirmiş, halkı Kur'an ve sünnet çizgisine davet etmek için camilerde vaazlar vermiş ve dini ilimlerin hemen hemen bütün alanlarında eserler telif etmiştir.

Çalışmamızda Osmanlı ilim ve düşünce hayatında önemli bir yere sahip olan "Birgivî Mehmed Efendi'nin İslâm Mezheplerine Bakışını" incelemeye çalışacağız. Araştırmamız giriş ve üç bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde; çalışmamızda kullanmış olduğumuz metod ve kaynaklar hakkında bilgi verilmiştir. Metod olarak, İslam Mezhepleri Tarihi yöntemleri kullanılmıştır. Tezin hazırlanmasında müellifin eserlerinden, tarihi kaynaklardan, tabakat eserlerinden, biyografik ve güncel çalışmalardan yararlanılmıştır.

Birinci bölümde; Birgivî Mehmet Efendi'nin yaşadığı XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin siyasi, sosyal, ilmi ve mezhepsel durumu incelenmiştir. Ayrıca bu bölümde, Birgivî'nin doğumu, hocaları, talebeleri, bulunduğu görevler ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir.

İkinci bölümde; Birgivî Mehmed Efendi'nin mezhep tanımı, mezhepleri tasnif metodu, Ehl-i Sünnet tanımı ve Ehl-i Sünnet ve'l- Cemaat'ın görüşleri incelenmiştir.

Üçüncü bölümde ise, Birgivi'nin bid'at fırkaları tasnifi ve bu fırkalarla ilgili temel görüşleri ele alınmıştır.

Tezimizin hazırlanması sırasında engin düşünceleriyle bizlere katkıda bulunan ve yardımını hiçbir zaman esirgemeyen Yrd. Doç. Dr. Mehmet TÖZLUYURT hocama sonsuz şükranlarımı sunarım.

Bedrettin DIVRAK

Yozgat-2017

GİRİŞ

0.1.METOD

XVI. yüzyılda yaşamış olan Birgivî Mehmet Efendi, hayatı ve eserleriyle meşhur olmuş ileri gelen Türk âlimlerindedir. Onun yaşadığı yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğunun birçok bakımdan olduğu gibi, bilginleri bakımından da en zengin dönemine rastlamaktadır.

Birgivî Mehmed Efendi, yaşadığı dönemde ortaya çıkan bid'atler konusunda insanları uyarılmış, Kur'an ve Sünnete uymaya davet etmiştir. Birgivî'nin etkisi kendisinden sonraki dönemlerde de sürmüş ve günümüze kadar ulaşmıştır.

Birgivî Mehmed Efendi'nin eserleri üzerine şerhler yapılmıştır. Arapça olan eserlerinin bir kısmı Türkçeye tercüme edilmiştir. Günümüzde ise Birgivî Mehmed Efendi'nin hayatı ve eserleri üzerine birçok yüksek lisans ve doktora çalışması yapılmıştır.¹

Birgivî Mehmed Efendi ve eserleri hakkında yapılan çalışmalar incelediğinde Birgivî Mehmed Efendi'nin mezhepler tarihçiliği ve mezhepleri değerlendirmesi ile ilgili herhangi bir çalışmanın yapılmadığı anlaşılmaktadır. Bu noktadan hareketle, araştırmada birçok konuda eseri ve görüşü bulunan Birgivî Mehmed Efendi'nin mezhepleri tasnifi ve mezhepler hakkındaki görüşlerini değerlendirmeye çalışacağız.

Her bilim dalının kendine özgü tanımı, konusu, amacı ve kavramları vardır.² İslam Mezhepleri Tarihi de kendisine has bir araştırma yöntemine sahip müstakil bir bilim dalıdır. Bu yöntemin özünü, “fikirlerin ne zaman, hangi şartlarda, nerede ortaya çıktıklarının ve kimler tarafından nerelerde benimsendiğinin tarafsız bir gözle ve ilmi araştırma esasları doğrultusunda ortaya konması” oluşturmaktadır.³ Araştırmada yöntem olarak İslam Mezhepleri Tarihi yöntemlerini kullanacağız.

İslam Mezhepleri Tarihi farklı şekillerde tarif edilmiştir: Sosyal bilim olarak İslam dininin değişik zaman ve zeminlerde farklı anlaşılma biçimlerini ve fikri

¹ Birinci bölümde müellifin eserleri tanıtılırken Türkçeye tercüme edilen, yüksek lisans ve doktora çalışması yapılan eserler hakkında bilgi verilecektir.

² Sönmez Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, DEM Yayınları, İstanbul 2013, s. 9.

³ Mehmet Kalaycı, *Tarihsel Süreçte Eşarilik – Maturidilik İlişkisi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2011, s. 32.

tezahürlerini inceleyen bir bilim dalıdır.⁴ İslam mezhepleri denilince “siyasi ve itikadî gayelerle vücut bulmuş ve bugünde mevcudiyetlerini sürdüren fırkalar” anlaşılmaktadır.⁵

İslam Mezhepler Tarihi alanında dikkat edilmesi gereken hususların başında kaynak kritiği ve eleştirel yaklaşım gelmektedir. Bir mezhepler tarihçisi, incelediği konuda mümkün olduğunca birinci el kaynakları kullanılmalıdır.⁶ Mezhepler tarihi alanında bir eserin değerlendirmesi yapılırken şu noktalar üzerinde durulmalıdır. “Araştırmada kullanılan kaynaklar, incelediği olay, fikir, fırka ve şahıslara bizzat şahit olan birinci el kaynak mıdır? Gerçekten eser, müellifine mi aittir?” vb. hususlara dikkat edilmelidir.⁷

Birgivî Mehmed Efendi'nin, “İslam Mezheplerine Bakışını” incelemeye çalışırken öncelikli olarak müellifin bu konularda yazmış olduğu eserlere müracaat etmeye çalıştık. Konunun detaylı ve etraflıca değerlendirmesini yapabilmek için müellif ve eserleri hakkında yapılan çalışmalardan faydalandık. Ayrıca Birgivî'nin, ele almış olduğu mezhepleri değerlendirirken, mezhepler tarihinin klasik kaynaklarından da faydalanmaya gayret ettik.

Mezhepler tarihi araştırmalarında zaman ve mekân bağlamı önemlidir. Yapmış olduğumuz araştırma şahıs ve eserlerini konu edinen bir çalışma olduğu için, önceliğimiz incelemeye çalıştığımız müellifin yaşadığı dönemi siyasi, sosyal, kültürel ve mezhepsel açıdan tarafsız bir şekilde tasvir etmeye çalışmak olacaktır. Müellifin yaşadığı dönemin özellikleri ortaya çıkarıldığı takdirde, belirtmiş olduğu fikirlerin anlaşılması daha kolay olacaktır.

Mezhepler Tarihi araştırmalarında dikkat edilmesi gereken diğer önemli husus fikir hadise irtibatı prensibidir. “Fikir –hadise irtibatı bir fikrin veya inancın sosyal, siyasi, ekonomik ve dini hadiselerdeki tezahürlerinin tespit edilmesi” demektir.⁸ Bu prensibin Mezhepler Tarihi ilmindeki tanımı, “herhangi bir mezhebin tarih sahnesine çıkmasında etkili olarak gösterilen hadiselerle o mezhebi diğer

⁴ Kalaycı, *Tarihsel Süreçte Eşarilik – Maturidilik İlişkisi*, s. 32.

⁵ Ethem Ruhi Fırlalı, *Çağımızdaki İtikadi İslam Mezhepleri*, Birleşik Yayıncılık, İstanbul 1999, s. 7; Abdülkahir el-Bağdadi, *Mezhepler arasındaki Farklar*, çev. E.R.Fırlalı, TDV Yayınları, Ankara 2011, s. 8.

⁶ Kalaycı, *Tarihsel Süreçte Eşarilik – Maturidilik İlişkisi*, s. 32.

⁷ Sönmez Kutlu, *İslam Mezhepleri Tarihinde Usul Sorunu, İslami ilimlerde Metodoloji/Usul Meselesi*, İstanbul 2005, s. 396.

⁸ Kutlu, *İslam Mezhepleri Tarihinde Usul Sorunu*, s. 435; Kalaycı, *Tarihsel Süreçte Eşarilik – Maturidilik İlişkisi*, s. 34.

mezheplerden farklı kılan ilk fikirlerini ve onun etkilerini araştırarak bu ikisi arasında bir ilişkinin var olup olmadığını, ya da fikrin o hadisenin sebebi olup olmadığını ortaya koymak” demektir.⁹ Bu iki yönlü işleyen bir süreçtir. Fikirden hadiseye veya hadiseden fikre işleyen bir akışın gözlenmesidir. Mezhepler Tarihçisi, “araştırdığı mezheple ilgili fikirleri, olayları ve davranışları ortaya koyarken fikir ve hadise irtibatını kurmaya ve bu ilişkileri zaman ve mekân bağlamını da katarak derinlemesine analiz etmeye” dikkat etmelidir.¹⁰ Mezhepler ortaya çıktıkları ortamın düşünce kalıpları olarak ele alınması gerekir ve asla dinle özdeşleştirilmemelidir. Mezhep ve kişiler makâlât türü eserlerde izlenen metodun aksine içinde doğup geliştikleri hadiselerden soyutlanmadan ele alınmalıdır.

Birgivî Mehmet Efendi’in hayatı, ilmi kişiliği, eserleri, mezhepleri tasnif metodu ve mezheplerle ilgili temel fikirleri incelenirken, mezhepler tarihi araştırmalarında kullanılan; fikir hadise irtibatı, fikirler üzerinde derinleşme, şahıslar üzerine derinleşme ve tarafsızlık yöntemleri de göz önünde bulundurulmuş ve çalışmada temel ilke olarak benimsenmiştir.¹¹ Bu metod Birgivî Mehmed Efendi’nin doğumundan başlayarak yetiştiği ortamı, fikrî ve siyasi bağlantıları, itikadî ve siyasi gruplarla kurduğu ilişkilerin oluşturduğu tarihsel kişiliğini doğru bir şekilde ortaya koyma imkânı verecektir.

0.2.KAYNAKLAR

Araştırmada Birgivî Mehmed Efendi’nin İslam Mezhepleri ile ilgili görüş ve düşüncelerini ortaya çıkarmak için kendisi tarafından yazılan eserlerden yararlanılmıştır. Müellifin yaşadığı dönemi siyasi, sosyal ve kültürel açıdan tasvir etmeye çalışırken de tarihi kaynaklardan faydalanılmıştır. Hayatı, eserleri ve ilmi kişiliği, hocaları ve talebeleri incelenirken ise, tabakat ve biyografi eserlerinden istifade edilmiştir. Ayrıca Birgivî Mehmed Efendi hakkında yazılan kitap ve yapılan çağdaş çalışmalar da araştırmamızda kullanılmıştır.

0.2.1. Birgivî’nin Eserleri

Birgivî, elli yıllık ömründe İslamî ilimlerin bütün alanlarında birçok eser vermiştir. Birgivî’nin eserleriyle ilgili çalışmamızın birinci bölümünde geniş bilgi verilecektir.

⁹ Kutlu, İslam Mezhepleri Tarihinde Usul Sorunu, s. 435.

¹⁰ Kutlu, İslam Mezhepleri Tarihinde Usul Sorunu, s. 435.

¹¹ Kutlu, İslam Mezhepleri Tarihinde Usul Sorunu, ss. 435-438.

Birgivi'nin mezhepler tarihi ile ilgili “*Tuhfetü'l-Müsterşidin fi Beyani Fırakı Mezahibi'l-Müslimin*” adlı risalesi, “*Risale-i Birgivi (Vasiyetname)*”, “*et-Tarikatu'l-Muhammediyye ve's-Siretü'l-Ahmediyye*” adlı eserleri çalışmada ve konunun muhtevasını şekillendirmede yararlanılan temel kaynaklardır. Yine ana kaynak olmamakla birlikte zaman zaman Birgivi Mehmed Efendi'nin diğer eserlerine de başvurulmuştur.

0.2.2. Tarih, Tabakat ve Biyografi Eserleri

Yapılan çalışma, şahıs ve eserlerinin incelenmesi olduğu için tabakat ve biyografi eserleri büyük önem taşımaktadır. Müellifin hayatı ve eserleri incelenirken, “Nev'izade Atai'nin *Hadaiku'l-Hakaik fi Tekmileti's Şekaik*”, Bursalı Mehmet Tahir'in “*Osmanlı Müellifleri*” adlı eserleri yararlanılan tabakat ve biyografi eserlerindedir.

Araştırmada kullanılan tarihi kaynaklar olarak, Solak-zade Mehmed Hemdemi Çelebi'nin *Solak-zade Tarihi*, Peçevi İbrahim Efendi'nin *Peçevi Tarihi*, Müneccimbaşı Ahmed Dede'nin *Müneccimbaşı Tarihi* kullanılmıştır. İlgili dönemin son dönem yazarları tarafından nasıl değerlendirildiğini tespit edebilmek açısından Hammer'in “*Büyük Osmanlı Tarihi*”, İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın “*Osmanlı Tarihi*”, Yılmaz Öztuna'nın “*Büyük Osmanlı Tarihi*”, “*Türkler*”, “*Osmanlı*”, “*Genel Türk Tarihi*” ansiklopedileri kullanılmıştır.

0.2.3. Çağdaş Çalışmalar

Mehmet Ali Ayni'nin “*Türk Ahlakçıları*”, Atsız'ın “*Birgivi Mehmet Efendi Bibliyografyası*”, Emrullah Yüksel'in “*Mehmed Birgivi'nin Dini ve Siyasi Görüşleri*”, Ahmet Turan Arslan'ın “*İmam Birgivi Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*”, Mehmet Şeker'in “*İmam Birgivi*”, Esat İleri'nin “*Rahmetli İmam Birgivi*”, H. İhsan Barutçu'nun “*İmam-ı Birgivi Hazretlerinin Hayatı ve Görüşleri*”, Huriye Martı'nın “*Birgivi Mehmet Efendi*” adlı eserlerinden faydalanılmıştır. Ayrıca Türkiye Diyanet Vakfı “*İslam Ansiklopedisi'i*” ve MEB tarafından hazırlanan “*İslam Ansiklopedisi'nden*” de yararlanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

BİRGİVÎ MEHMET EFENDİ’NİN HAYATI, İLMİ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

1.1. BİRGİVÎ MEHMET EFENDİ’NİN YAŞADIĞI XVI. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ

Birgivî Menmed Efendi 1523-1573 yılları arasında yaşamıştır. Kanuni Sultan Süleyman’ın tahta çıkmasından 3 yıl sonra dünyaya gelmiş ve II. Selim döneminin son yılında vefat etmiştir.

Birgivî Mehmed Efendi’nin fikirlerini ve ilmi çalışmalarını daha iyi anlayabilmek için Osmanlı Devleti’nin bu dönem tarihine genel olarak değinmek yararlı olacaktır.

1.1.1.Siyasi Durum

Birgivî Mehmet Efendi’nin yaşadığı 16. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu, askeri ve siyasi olarak en yüksek dereceye ulaşmış bir devlet özelliği taşımaktadır. Bu dönemde Osmanlı; Anadolu ve Balkanlarda bölgesel güç olmaktan çıkarak üç kıtaya yayılmış, bir imparatorluk haline gelmiştir.¹² Osmanlılar, bir taraftan İslam dünyası içinde güç kazanan Şii Safevi Devleti’ne karşı Sünni İslam topluluğunun önderliğini üstlenirken, diğer taraftan da Hint Okyanusu’ndan başlayarak Basra Körfezi ve Kızıldeniz’de tüm dünya tarihini etkileyen yeni fetihler yapmıştır.¹³

Yirmi yedi yaşında hükümdar olan Kanuni Sultan Süleyman’ın adalet ve haklı davranışlarına örnek olacak ilk icraatları: babasının Mısır’ı fethettiği zaman İstanbul’a getirttiği altı yüz kadar hane halkının tekrar memleketlerine dönmelerine izin vermek,¹⁴ İran’la yapılan ipek ticareti üzerindeki yasağı kaldırmak¹⁵ ve zulümle meşhur, halka baskıda bulunan idareci ve askerleri cezalandırmak olmuştur.¹⁶

¹² İsmail Hakkı Uzun Çarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988, c.II, s. 307.

¹³ Feridun Emecen, “Sultan Süleyman Çağı ve Cihan Devleti”, *Genel Türk Tarihi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, c.VI, s.9

¹⁴ Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999, c.I, s.5; Emecen, “Sultan Süleyman Çağı ve Cihan Devleti”, c.VI, s. 11.

¹⁵ Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1998, c.III, s.5 “Hammer, demir ticareti yasağının kalktığını belirtmektedir”.

¹⁶ *Peçevi Tarihi*, c.I, ss. 5-15; Emecen, “Sultan Süleyman Çağı ve Cihan Devleti”, VI/11; Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, III/5; Emecen, Süleyman I, *DİA*, XXXVIII/63.

Kanuni, 46 senelik saltanatı boyunca 13 büyük seferi kendi idare etmiş¹⁷ ve bunlardan 10 tanesini Avrupa üzerine düzenleyerek batıya yönelik bir politika izlemiştir.¹⁸ Ayrıca Anadolu'daki Kızılbaş Türkmen aşiretlerini tahrik ederek ayaklanmalarına sebep olan Safevi iktidarını bu tür uygulamalardan vazgeçirmek için, doğuya üç büyük sefer düzenlemiştir.¹⁹

Kanuni Sultan Süleyman döneminde Osmanlı İmparatorluğu, karada kazanmış olduğu askeri, ekonomik ve siyasi başarılarla, denizlerdeki²⁰ başarıları da eklemiştir. Sultan Süleyman dönemi Osmanlının altın çağı olarak nitelendirilmiştir.²¹ XVI. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu zirveye ulaşmıştır. Öyle ki, dengi olan bütün Avrupa devletleri, Osmanlıların üstünlüğünü kabul etmek zorunda kalmıştır.²²

Kanuni Sultan Süleyman döneminden söz ederken onun hazırlatmış olduğu kanunnamelere de değinmek gerekir. Sultan I. Süleyman'ın kanuni ismini alması da bu kanunnamelerden gelir.²³ Bu meşhur kanunnameler adli, mali ve idari esaslara aittir. Kanunnameler, başta Şeyhülislam Ebussuud Efendi olmak üzere, Osmanlı hukukçuları tarafından Şeriata uygun olarak hazırlanmıştır. Kanunnameler, memleketin muhtelif bölgelerinin özellikleri göz önünde bulundurularak hazırlanmıştır. Bu yüzden, asırlarca bu kanunnameler değişmeden devam etmiştir.²⁴

Ayrıca Kanuni Sultan Süleyman, ülke içinde ilim adamlarına, sanatkârlara, mimarlara destek olmuş ve onlara cesaret vermiştir. O da ataları gibi dindardır. İstanbul'da ve taşrada çok sayıda abidevi eserler tesis ettirmiştir.²⁵

Kanuni Sultan Süleyman'dan sonra yerine geçen oğlu II. Selim babasının kanunlarını uyguladığı gibi, onun Şeyhülislamı Ebussuud Efendi'yi ve Sadrazamı Sokullu Mehmed Paşa'yı görevden almamıştır.²⁶ Böylece kendisinden önceki

¹⁷ Kanuni'nin seferleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Öztuna, *Kanuni Sultan Süleyman*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1994, ss. 41-65, 125-133.

¹⁸ *Peçevi Tarihi*, c.I, ss. 71-80, 89-106, 135-142, 161-171; Bkz. Huriye Martı, *Birgivi Mehmed Efendi*, TDV Yayınları, Ankara 2008, s.3.

¹⁹ Solak-zade Mehmed Hemdemi Çelebi, *Solak-zade Tarihi*, Haz. Vahid Çabuk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, c.II, ss.178-183, 213-217; *Peçevi Tarihi*, c.I, ss. 174-179, 262-268; Öztuna, *Kanuni Sultan Süleyman*, ss.125-128.

²⁰ *Solak-zade Tarihi*, c.II, ss.195-202.

²¹ Emecen, Süleyman I, *DİA*, XXXVIII/72.

²² Arslan, *İmam Birgivi Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, s. 11.

²³ Yüksel, *Mehmet Birgivi'nin Dini ve Siyasi Görüşleri*, s. 15.

²⁴ Arslan, *İmam Birgivi Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, s. 10.

²⁵ *Solak-zade Tarihi*, c.II, ss.317-318; *Peçevi Tarihi*, c.I, ss. 185-186, 404-405; Bkz. Emecen, Süleyman I, *DİA*, XXXVIII/74.

²⁶ *Peçevi Tarihi*, c.I, s. 419; Arslan, *İmam Birgivi Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, s. 11.

padişahlar kadar kuvvetli bir şahsiyete sahip olmasa da, bu devlet adamlarını iş başında tutarak onların güçlerinden yararlanmış, böylece sekiz yıldan fazla süren hükümdarlığı süresince devletin azametini korumuştur. II. Selim, devlet işlerinin sorumluluğunu ağırlıklı olarak Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa'ya ve Şeyhülislam Ebussuud Efendi'ye devretmiştir.²⁷

1.1.2. Sosyal Durum

XVI. yüzyılda Osmanlı imparatorluğunda son derece ahenkli bir toplum ve devlet düzeni görülmektedir. Devletiyle uyum içinde yaşayan, görev ve sorumluluklarını bilerek yerine getiren halk ile halkın menfaatlerini gözetten bir devlet nizamı mevcuttur.²⁸

Kanuni Sultan Süleyman döneminin ikinci yarısından itibaren ortaya çıkmaya başlayan ve II. Selim döneminde de devam eden sosyal sorunlardan ilki iç isyanlardır. Bu isyanlar, dini ve ideolojik görünümünün yanı sıra, toplumsal ve ekonomik sebeplerle gerçekleşen birer başkaldırı niteliği taşımaktadır.²⁹

XVI. yüzyılda ortaya çıkan sorunlardan ikincisi ise, toprak düzeninin bozulmaya başlamasıdır. Millî bir toprak rejimi olan mirî arazi sistemi, uzun müddet Osmanlı İmparatorluğunun kuvvet unsurlarından biri olmuştur. Tamamen Türk-İslam düşüncesinin ürünü olan bu sosyal toprak düzeni sayesinde tarımsal üretim artmış, köylü refah içinde yaşamıştır. Her kurumda olduğu gibi mirî toprak rejiminde de yükselmenin zirvesine çıktıktan sonra çatlama baş göstermiş, yüzyılın ikinci yarısından itibaren ıslahat tedbirleri yetersiz kalmıştır. Bu durum iktisadî ve sosyal anarşinin yanı sıra halkın devlete olan güvenini sarsmıştır.³⁰

Toprak sistemindeki bu bozulmadan rahatsız olan İmam Birgivi, bu konuda bir risale³¹ kaleme alarak devlet adamlarını, halkın toprak düzeni üzerindeki haklarını gözetmeleri ve usulsüzlük yapmamaları konusunda uyarma ihtiyacı hissetmiştir.

²⁷ Emecen, Selim II, *DİA*, XXXVI/414-418; Bkz. Önder, *İslam ve Osmanlı Hukukunda İmam Birgivi ve Ebussuud Efendinin Para Vakfı Tartışmaları*, s. 11.

²⁸ Martı, *Birgivi Mehmed Efendi*, s. 8.

²⁹ *Peçevi Tarihi*, c.I, ss.122-133; Müneccimbaşı Ahmet Dede, *Müneccimbaşı Tarihi*, çev. İsmail Erünsal, Tercüman 1001 Temel Eser, c.II, ss.513, 520-521; Yüksel, *Mehmet Birgivi'nin Dini ve Siyasi Görüşleri*, s.17; Arslan, *İmam Birgivi Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, s. 11.

³⁰ Martı, *Birgivi Mehmed Efendi*, s. 10.

³¹ Birgivi'nin konu ile ilgili risalesi: “*Risale fi Ahkâmî'l-Arazi'l-Uşriyye ve'l-Haraciyye*”, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi Bölümü, no:1238 (105b-113b).

Birgivi, vakfedilemeyecek bazı arazi türlerinin vakıf olarak tahsis edildiğinden şikâyet ederek, bu vakıfların geçersiz olduğunu belirtmiştir.³²

Ayrıca uzun süren seferler ve II. Selim döneminde yaşanan yenilgiler sonucu devletin içine düştüğü maddi bunalımın halka yansıdığı görülmektedir. Eskiden sadece sefer halinde alınmakta olan avarız vergileri,³³ önce artırılmış sonra ise devamlı hale getirilmiştir. Halk; kıtlık ve salgınlarla karşı karşıya kalmış, açlık son haddine varmıştır. 1564-65 yıllarında başlayan şiddetli kıtlık II. Selim döneminde tüm imparatorluğa yayılmış ve gıda maddelerinin değeri fahiş fiyatlara yükselmiştir. Kadılar kazalarından dışarı buğday ve yiyecek maddesi çıkmasını engellemek için ciddi önlemler almak zorunda kalmıştır.³⁴

Dönemin en ciddi sosyal sorunlarından biri de medreseli ayaklanmaları olmuştur. İşsiz kalıp geçim derdine düşen halktan bir kısmı medreselere kaydolmuş ve medreselerde yığılma ve tıkanıklıklara sebep olmuştur.³⁵ Bu durum öğretimi sağlıklı işleyemez hale getirmiştir. Taşra medreselerinden büyük medreselere geçiş imkânsızlaşmaya başlayınca; gelişme olanakları tıkalı büyük bir suhte³⁶ kitlesi oluşmuştur. Suhte hareketi, tüm Anadolu medreselerini kapsayan umumi bir hareket haline gelmiştir. İşte bu ayaklanmalardan en çok nasibini alan bölgelerden birinde yaşamakta olan Birgivi Mehmed Efendi II. Selim'in hocası Ataullah Efendi'ye yazdığı mektubunda³⁷ çetelerin meydana getirdiği huzursuzluktan bahsetmiştir.³⁸

1.1.3. İlmî Hayat

Osmanlı toplumunda eğitim öğretim ailede başlamaktadır. Çocuklara, konuşmaya başladığı zamandan itibaren mektebe gidinceye kadar; kısa sureler ezberletilmiş ve bazı ilmihal bilgileri öğretilmiştir.³⁹

Osmanlı eğitim sisteminde ilk mektep olarak, Sıbyan mektebi denilen mektepler vardır.⁴⁰ İlk tahsili veren bu mektepler; 5-6 yaşlarındaki çocuklara

³² Martı, *Osmanlı'da Bir Daru'l-Hadis Şeyhi*, ss. 16-17.

³³ Avarız vergisi olağanüstü durumlarda halktan alınan vergidir. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.1, ss. 112-113.

³⁴ Martı, *Birgivi Mehmed Efendi*, s. 11.

³⁵ Emecen, Süleyman I, *DİA*, XXXVIII/70.

³⁶ Suhte kelimesi Medrese talebesi hakkında kullanılan bir tabirdir. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEV Yayınları, İstanbul 2004, III/263.

³⁷ Birgili'nin yazmış olduğu Mektup, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar Bölümü, no:1269, vr. 230b-231a.

³⁸ Martı, *Birgivi Mehmed Efendi*, s. 13.

³⁹ Ahmet Turan Arslan, "XVI. Asır Osmanlı İlmî Hayatına Genel Bir Bakış", *Osmanlı*, Ankara 1999, VIII/43; Yüksel, *Mehmet Birgivi'nin Dini ve Siyasi Görüşleri*, s. 25.

okuyup-yazmayı, ilmîhal bilgisi denilen bazı dînî bilgileri ve dört işlem denilen ibaret olan basit matematik bilgilerini vermek üzere kurulmuş okullardır.⁴¹ Medreselere talebe yetiştiren Sıbyan mektepleri; Osmanlı eğitim öğretiminde önemli bir yer işgal etmektedir.⁴² Osmanlı'nın kuruluşundan ilkokulların açılışına kadar bu okulların programları çeşitli değişikliklere uğrayarak işlevini sürdürmüştür.⁴³

Osmanlı eğitim teşkilatı içinde, yüksek seviyede eğitim ve öğretim gerçekleştiren kuruluşlar medreseler olmuştur.⁴⁴ Osmanlı İmparatorluğunda medreselerin ilki Orhan Gazi tarafından İznik'te kurulmuştur. Bu medrese bina ve öğretim tarzı bakımından Selçuklu devri medreselerinin devamı niteliğinde olmuştur. Bu medrese ile başlayan Osmanlı ilim hayatı Bursa, Edirne ve İstanbul'da açılan medreselerle devam etmiştir.⁴⁵

Osmanlı eğitim sisteminde yükseköğretimi gerçekleştiren müesseseler olan medreselerin gelişimi Fatih Sultan Mehmed döneminde olmuştur. Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'un fethinden sonra, bugün Fatih semtindeki caminin doğu ve batı tarafındaki sekiz medreseyi yaptırmıştır. İlmiye mensuplarının devlet memurları arasındaki yerini ve istihdam sahalarını belirterek, birde kanunname hazırlatmıştır. Fatih'in yaptırdığı bu medreseler, "Sahn-ı Seman" veya "Medaris-i Semaniye" adıyla meşhur olmuştur.⁴⁶

Sahn-ı Seman medreselerinden yaklaşık bir asır sonra Kanuni Sultan Süleyman'ın yaptırdığı Sahn-ı Süleymaniye medreseleriyle; Osmanlılarda öğretim sistemi zirve noktasına ulaşmıştır. Sahn-ı Seman medreseleri, ilahiyat, İslam Hukuku ve Arap Edebiyatı fakülteleri mahiyetindedir. Tıp ve Matematik bölümleri mevcut değildir. Kanuni bu ihtiyacı göz önünde bulundurarak birer uzlaşma müesseseleri olan Tıp, Riyaziye ve bir de Darü'l- Hadis medresesi yaptırmıştır.⁴⁷

⁴⁰ Arslan, *İmam Birgivi Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, s. 12.

⁴¹ Cahid Baltacı, "Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, XI/830; Yüksel, *Mehmet Birgivi'nin Dini ve Siyasi Görüşleri*, s. 25.

⁴² Arslan, *İmam Birgivi*, s. 12.

⁴³ Yücel Gelişli "Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, XV/45.

⁴⁴ Arslan, "XVI. Asır Osmanlı İlmî Hayatına Genel Bir Bakış", VIII/44.

⁴⁵ Yüksel, *Mehmet Birgivi'nin Dini ve Siyasi Görüşleri*, s. 25.

⁴⁶ Arslan, "XVI. Asır Osmanlı İlmî Hayatına Genel Bir Bakış", *Osmanlı*, VIII/44; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti*, II/ 583-585.

⁴⁷ Arslan, "XVI. Asır Osmanlı İlmî Hayatına Genel Bir Bakış", *Osmanlı*, VIII/45; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti*, II/587.

Klasik Osmanlı düzeninin ikinci yükseköğretim kurumu da bir saray okulu olan Enderun Mektebi'dir. Enderun mektebi imparatorluğun idari mekanizmasını yürütecek seçkin elemanların yetiştirildiği, saray teşkilatı içerisinde yer alan bir eğitim kurumudur. Bu özellikleriyle Enderun mektebi, Osmanlı İmparatorluğunda medreseler dışında ikinci köklü eğitim kurumu olmuştur.⁴⁸

Medrese programlarının esasını nakli ilimler oluşturmuştur. Okutulacak kitapların sınırları belirlenmiş olduğundan sistem, bir düzeydeki temel ve yardımcı kitapları bitirerek bir üst düzeye geçmek şeklinde işlemektedir. Bu durum tahsil döneminin hoca ve talebenin gayretine bağlı olarak uzayıp kısalabildiği anlamına gelmektedir. Medresedeki dersleri sırası ile görüp “danişmend”⁴⁹ olan talebe, icazetini aldıktan sonra “ruzname”⁵⁰ denilen deftere ismini kaydettirerek “mülazım”⁵¹ olmaktadır. Sırası gelince de 20-25 akçe yevmiyeli Haşiye-i Tecrid medresesi müderrisliklerinden birine tayin olarak yıllar ilerledikçe terfi edebilmektedir.⁵²

Her ne kadar XVI. yüzyıl Osmanlı medreselerinin ikbal devri ise de devletin siyasi, toplumsal ve ekonomik çözümler yaşaması, sosyal müesseseler olan medreseleri de etkilemiş ve XVI. asrın ikinci yarısından itibaren İmparatorluk gerilemeye başlamıştır. Medreselerdeki ıslahat hareketleri bu dönemden başlayarak Osmanlı'nın son günlerine kadar devam etmiştir.⁵³

1.1.4. Dini Düşünce ve Mezhebi Yapı

Osmanlı İmparatorluğu, temeli Müslüman Türkler tarafından atılmış olması, yönetilmesi ve ideolojisine esas olarak İslam'ı almış bulunması bakımından bir İslam devletidir. Halkının büyük çoğunluğunu Türkler olmak üzere, Müslümanlar oluşturmaktadır.

⁴⁸ Arslan, “XVI. Asır Osmanlı İlmi Hayatına Genel Bir Bakış”, VIII/45.

⁴⁹ Danişmend, medrese tahsili görmüş olanlar hakkında kullanılan tabirlerden biridir. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.1, s.393.

⁵⁰ Ruzname, yevmiye defteri demektir. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. 3, s. 62.

⁵¹ Mülazım stajyer yerinde kullanılan bir tabirdir. Tanzimat'tan evvel bunun yerine şakirt kullanılırdı. Medrese tahsilini bitirip icazet alanlar hakkında kullanılır. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. 2, s. 612.

⁵² Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti*, II/ 588; Fahri Unan, “Osmanlılarda Medrese Eğitimi”, *Osmanlı*, V/152-153.

⁵³ İlyas Çelebi, “Osmanlı Medreselerinin Kuruluşu, Yükselişi ve Çöküş Nedenleri”, *Osmanlı*, V/168-174; Mehmet İpşirli, “Osmanlı Uleması”, *Osmanlı*, VIII/75.

Osmanlı ile İslam dünyasında hâkim olan görüş Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat ekolünün görüşüdür.⁵⁴ Ehl-i Sünnet; Hz. Peygamber 'in sünneti ile sahabe ve onların yolunda olanlara verilen isimdir.⁵⁵

Osmanlı devleti siyasi, dini, sosyal ve daha birçok sahada kendinden önceki İslam ve Türk devletlerinin mirasçısı olmuştur. Bu mirasa kendi siyasi ve sosyal yapısından kaynaklanan özelliklerini de dâhil etmiştir. Osmanlı devletine intikal eden siyasi, dini, hukuki ve kültürel mirasın en baskını Sünniliktir. Sünniliğin Osmanlı devletindeki resmi teorisyenleri ve savunucuları da âlimlerdir.⁵⁶

Osmanlı ilmi zihniyetinin oluşmasına sebep olan iki yönlü bir etkiden söz etmek mümkündür. Bunlardan birincisi, Osmanlı âlimlerinin tahsil için gittikleri yerlerdeki ilmi mektepleri Osmanlı medreselerine taşınmaları; ikincisi de medreselerde okutulan kitaplar ve bunların oluşturduğu entelektüel yönelişlerdir.⁵⁷

Medreselerde okutulan kitaplar ve Osmanlı âlimlerinin yaptıkları ilim seyahatleri sonucunda Osmanlı ilmi zihniyetinin etkilendiğini ve Osmanlı geleneği içerisinde bazı mekteplerin ortaya çıktığını görmekteyiz. Bunlardan birincisi kısaca Fahrüddin Razi mektebi diye isimlendirilen mekteptir. Pratik, akli ve felsefi bir nitelik arzeden Razi mektebi Osmanlı medreselerinde Molla Fenari ismiyle meşhur Şemseddin Mehmed ile kurulmuş, Molla Yeğan ve talebesi Hızır Beğ tarafından geliştirilmiştir. Daha sonra bu mektep silsile halinde, Bursa'lı Hocazade, Hatipzade gibi âlimler tarafından devam ettirilmiş, XV. yüzyılda Molla Lutfi ve XVI. yüzyılda da İbn Kemal ve onun talebesi Ebussuud tarafından devam ettirilmiştir. Razi mektebinin Osmanlılardaki temsilcileri konumunda bulunan kişiler Osmanlı ilmiye sisteminde önemli yerleri bulunan isimler olup, aynı zamanda yaşadıkları dönemlerde Osmanlı yönetimi üzerinde nüfuz sahibi kişiler olarak da dikkat çekmektedirler.⁵⁸ Bu âlimlerin, siyasi ve idari uygulamalarda geniş ölçüde esneklik ve pratiklik sağlayarak merkezi yönetime destek oldukları bilinmektedir.

⁵⁴ Dalkıran, *İbn-i Kemal'in Düşünce Tarihimizdeki Yeri*, s. 28.

⁵⁵ Fırlalı, *Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri*, İstanbul 1999, s.51.

⁵⁶ M.Hulusi Lekesiz, "Osmanlılarda Sünni- Hanefi Geleneğin Oluşmasında Ulemanın Rolü", *Osmanlı*, VIII/80.

⁵⁷ Lekesiz, "Osmanlı İlmi Zihniyeti: Teşekkülü, Gelişmesi ve Çözülmesi Üzerine Bir Tahlil Denemesi", *Türk Yurdu*, 7. Devre, Eylül 1991, c.11, sy.49, s. 22.

⁵⁸ Lekesiz, "Osmanlılarda Sünni- Hanefi Geleneğin Oluşmasında Ulemanın Rolü", *Osmanlı*, VIII/83; Lekesiz, "Osmanlı İlmi Zihniyeti", ss. 23-24; Ahmet Yaşar Ocak, "Klasik Dönem Osmanlı Düşünce Hayatı", *Genel Türk Tarihi*, Ed. Hasan Celal Güzel, Ali Birinci, XI/10-29.

Osmanlı ilmi zihniyetine yön veren ikinci mektep ise Birgivî mektebidir. Birgivî Mehmed Efendi tarafından ortaya konan fikirlerin tesiriyle ortaya çıkan Birgivî mektebi, Razi mektebine karşı, İslam'ın temel esaslarına ait konularda zıt düşmemekle beraber, çeşitli eleştiriler getiren bir özelliğe sahiptir. Birgivî Mehmed Efendi, Razi mektebine mensup âlimleri dini ve toplumsal sorumluluk konumunda olmaları sebebiyle, kendince dine aykırı bulduğu uygulamalardan dolayı sorumlu tutmuştur.⁵⁹ Bu anlayışın temeli, İslam'ın ana esaslarında mevcut olmayıp, çeşitli sebeplerle sonradan halk arasında ortaya çıkan bir takım dini anlayış ve uygulamalara karşı mücadele ve bunları temizleyerek dini aslına döndürmek şeklinde ifade edilebilir.⁶⁰ Birgivi, bu uygulamaların İslam'ı ve Müslümanları yozlaştırdığı ve dinin esaslarından uzaklaştırdığı kanaatindeydi.⁶¹ İbn Teymiyye mektebi olarak da nitelendirilen bu hareket, cami vaizleri ve taşra ulemasınca benimsenmiş ve taraftar profili bu yönde gelişme göstermiştir. Aslında bu akım, Osmanlı Sünnilik anlayışına karşı gelişen “Sünni bir muhalefet hareketi” olarak nitelendirilmektedir.⁶²

Birgivî Mehmed Efendi'nin ilmi şahsiyetini incelediğimiz bölümde Birgivî'nin, İbn Teymiyye'den doğrudan etkilendiği görülmemektedir. Ancak Osmanlı dönemi dini düşüncesi üzerine yapılan çalışmalarda yukarıda belirtmiş olduğumuz bu iki mektepten söz edilmektedir. Birgivî mektebini İbn Teymiyye'ye dayandırarak Osmanlı dini düşünce hayatına Selefî bakış açısının girdiği ve Birgivî Mehmed Efendi'den sonrada Kadızadeliler hareketi ile devam ettiği belirtilmektedir.⁶³

1.2. BİRGİVİ MEHMED EFENDİ'NİN HAYATI

1.2.1. Doğumu ve Soy Ağacı

Doğumunu “*Viladetüm tarihi dokuz yüz yigirmi dokuz cemaziye'l-ulasının onuncu günüdür*” diye belirtmektedir.⁶⁴ Bu tarih miladi takvime göre 27 Mart 1523

⁵⁹ Lekesiz, “Osmanlılarda Sünni- Hanefî Geleneğinin Oluşmasında Ulemanın Rolü”, *Osmanlı*, VIII/83; Lekesiz, “Osmanlı İlmi Zihniyeti”, ss. 23-24.

⁶⁰ Ocak, “Klasik Dönem Osmanlı düşünce Hayatı”, ss. 480-481.

⁶¹ Ocak, “Düşünce Hayatı”, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, I/185.

⁶² Osman Aydın, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslam Mezhepleri Tarihi Yazıcılığı*, Hitit Kitap, Ankara 2008, s. 122.

⁶³ Ocak, “Klasik Dönem Osmanlı düşünce Hayatı”, *Genel Türk Tarihi*, XI/17-21.

⁶⁴ Birgivi, *Birgivi Vasiyetnamesi*, Haz. Ahmed Ersin Yücel, Bedir Yayınevi, İstanbul, s.62; Kadızade Ahmed Efendi, *Birgivi Vasiyetnamesi Kadızade Şerhi*, Haz. A. Faruk Meyan, Bedir Yayınevi, İstanbul 1979, s.239; Ayrıca Bkz. Esat İleri, *Rahmetli İmam Birgivi*, Hür Efe Matbası, İzmir 1954, s. 3; Mehmed Hulusi İşler, *İmamı Birgivi Hayatı- Eserleri*, Nur Matbası, Ankara 1962, s. 9.

Cuma gününe denk gelmektedir.⁶⁵ İmam Birgivî namıyla meşhur olan Birgivî Mehmed Efendi'nin asıl adı Takiyyüddin Mehmed'dir.⁶⁶ Tam künyesi ise, Mehmed b. Pir Ali b. İskender'dir. Balıkesir ili Kepsut ilçesi Bektaşlar köyünde dünyaya gelmiştir.⁶⁷

Babası Pir Ali Efendi, Balıkesir'de müderrislik yapan, zaviye ashabından, âlim ve fazıl bir zattır.⁶⁸ Pir Ali Efendi'nin kabri Balıkesir'in Çay mahallesindeki kabristanda olup civar halk tarafından ziyaret edilmektedir.⁶⁹ Birgivî Mehmed Efendi'nin annesi hakkında fazla bilgi bulunmamakla beraber, *Vasiyetname* adlı eserinden isminin Meryem olduğunu öğrenmekteyiz.⁷⁰ Dedesi ise İskender Efendi'dir.⁷¹

Birgivî Mehmed Efendi'nin yaşadığı dönemi anlatan *Solak-zade Tarihi*, *Peçevi Tarihi* ve *Münecimbaşı Tarihi* gibi tarihi kaynaklarda dönemin tanınmış âlimleri hakkında bilgiler verilirken Birgivi Mehmed Efendi'den bahsedilmemektedir. Birgivi'nin hayatından bahseden *Osmanlı Müellifleri* ve *Hadaiku'l- Hakaik fi Tekmileti's-Şakaik* adlı biyografi eserlerinde ise özet sayılabilecek mahiyette bilgiler verilmektedir.

Birgivî Mehmed Efendi Balıkesir'de doğmuş olmasına rağmen, Birgivî veya Birgili diye meşhur olmuştur. Bunun sebebi ise, II. Selim'in hocası Ataullah Efendi'nin Birgi'de bir medrese yaptırması, yaptırmış olduğu bu medresenin müderrisliğini Birgivî'ye vermesidir. Birgivî Mehmed Efendi ömrünün sonuna kadar burada görev yapmıştır.⁷²

⁶⁵ Arslan, "İmam Birgivî'nin Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri", *İmam Birgivî Sempozyumu*, Haz. Mehmet Şeker, TDV Yayınları, Ankara 1994, s.16.

⁶⁶ H. İhsan Barutçu, *İmam-ı Birgivî Hazretlerinin Hayatı ve Görüşleri*, Asya Matbası, İzmir, s. 4.

⁶⁷ Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, Haz. A.Fikri Yavuz, İsmail Özen, İstanbul, c.I, s.284; Nev'izade Atai, *Hadaiku'l- Hakaik fi Tekmileti's-Şakaik*, Haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul 1989, c.II, s.179.

⁶⁸ Atai, *Hadaiku'l- Hakaik fi Tekmileti's-Şakaik*, c.II, s.179; Arslan, "İmam Birgivî'nin, Hayatı Şahsiyeti ve Eserleri", s.16.

⁶⁹ Arslan, *İmam Birgivî Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, s.24; Barutçu, *İmam-ı Birgivî Hazretlerinin Hayatı ve Görüşleri*, s. 4.

⁷⁰ Birgivi, *Birgivi Vasiyetnamesi*, s.67; Yüksel, "Mehmed Birgivî", s. 176; Arslan, "İmam Birgivî'nin Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri", *İmam Birgivî*, Yay.Haz.: Mehmet Şeker, s. 16; Barutçu, *İmam-ı Birgivî Hazretlerinin Hayatı ve Görüşleri*, s. 4.

⁷¹ Yüksel, "Mehmet Birgivî", *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, Ankara 1977, sy.2, s.175.

⁷² Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c.I, s.284; Atsız, *Birgili Bibliyografyası*, s. 19; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti*, III/ 355; Yüksel, "Birgivî", *DİA*, IV/192; Kasım Kufralı, "Birgivî", *İA*, II/634.

1.2.2. Tahsil Dönemi ve Hocaları

Birgivi Mehmed Efendi'nin tahsil hayatı müderris olan babası Pir Ali'nin yanında başlamıştır. Babasından Arapça, mantık ve diğer bazı ilimleri okuyup, Kuran-ı Kerimi ezberlediği belirtilmektedir.⁷³

Babası, Birgivi Mehmed Efendi'nin öğrenmeye yönelik aşırı isteğini yerine getirmek için onu İstanbul'a, o yüzyılın üniversitesi sayılan Sahn-ı Seman Medresesi'nde yüksek tahsilini tamamlamak için göndermiştir.⁷⁴ Birgivi Mehmed Efendi, İstanbul'da ilk önce Mahmud Paşa Medresesi'nde müderris olan Küçük Şemseddin Efendi'nin⁷⁵ derslerine devam etmiştir.⁷⁶ Küçük Şemseddin Efendi'den Hidaye'yi okumuştur.⁷⁷ Ardından üstün bir başarıyla sınavları kazanarak Semaniye Medresesine girmiştir. Devrin Semaniye müderrislerinden olan ve ders okutması çok beğenilen Muhyiddin Ahizade Mehmed Efendi'nin⁷⁸ derslerini takip etmiştir.⁷⁹

⁷³ Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c.I, s. 284; Atai, *Hadaiku'l- Hakaik fi Tekmileti's-Şakaik*, c. II, s. 179; Barutçu, *İmam-ı Birgivi Hazretlerinin Hayatı ve Görüşleri*, s. 5; Yüksel, *Mehmet Birgivi'nin Dini ve Siyasi Görüşleri*, s. 33; Arslan, *İmam Birgivi Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, s. 25.

⁷⁴ Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c.I, s. 284; Atai, *Hadaiku'l- Hakaik fi Tekmileti's-Şakaik*, c. II, s. 179; Bkz. Mehmed Ali Ayni, *Türk Ahlakçıları*, Kitabevi, İstanbul 1939, s.97; İleri, *Rahmetli İmam Birgivi*, s.4; Yüksel, *Mehmet Birgivi'nin Dini ve Siyasi Görüşleri*, s.33; İşler, *İmamı Birgivi Hayatı- Eserleri*, s.9

⁷⁵ Germiyanoğulları Beyliği sınırları içinde kalan Lazik adlı kasabada dünyaya gelen Şemseddin Ahmed Efendi, Küçük Şems diye tanınmıştır. Tahsilini tamamladıktan sonra, Hoca Hayreddin Efendi'den mülazım oldu. Bursa'da Çendik, İstanbul'da Efdalzade, Piri Paşa, Mahmud Paşa, Sultan ve Semaniye medreselerinde müderrislik yapmıştır. Son olarak Sultan Selim'in yaptırdığı medresede müderrisliğini sürdürürken 1551 yılında vefat etmiştir. Arslan, *İmam Birgivi Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, s. 28; Yaşar Düzenli, "Bir Osmanlı Aydını İmam Birgivi", s. 231.

⁷⁶ Atai, *Hadaiku'l- Hakaik fi Tekmileti's-Şakaik*, II/179; Arslan, "Birgivi'nin Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri", *İmam Birgivi*, Yay.Haz.: Mehmet Şeker, s. 17; Barutçu, *İmam-ı Birgivi Hazretlerinin Hayatı ve Görüşleri*, s. 5.

⁷⁷ Arslan, *İmam Birgivi Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, s. 26.

⁷⁸ Konya'da dünyaya geldi. Mehmed Efendi'nin Babası Ahi Evren topluluğunun piri olması nedeniyle bu isimle meşhur olmuştur. Çeşitli medreselerde müderrislik yapmış ve (974/1567) tarihinin muharrem ayında vefat etmiştir. Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I/284; Düzenli, "Bir Osmanlı Aydını İmam Birgivi", s. 231.

⁷⁹ *Osmanlı Müellifleri*, c.I, s.284; Atai, *Hadaiku'l- Hakaik fi Tekmileti's-Şakaik*, c. II, s.179; Ayni, *Türk Ahlakçıları*, s.97; Düzenli, "Balıkesir'li Bir Osmanlı Aydını İmam Birgivi", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.III, Sayı: 4, s.230; Barutçu, *İmam-ı Birgivi Hazretlerinin Hayatı ve Görüşleri*, s. 5.

Ardından Kızıl Molla diye tanınan Kadıasker Abdurrahman Efendi'nin⁸⁰ derslerini takip etmiştir.⁸¹

Birgivi Menmed Efendi, Abdurrahman Efendi'den icazet alarak mülazım olmuş ve ihtisasını onun yanında tamamlamıştır.⁸²

1.2.3. Bulduğu Görevler

Birgivi Mehmed Efendi, hocası Kazasker Abdurrahman Efendi'den ihtisasını tamamladıktan sonra bir süre İstanbul medreselerinde müderrislik yapmıştır.⁸³ Daha sonra, hocası Abdurrahman Efendi'nin Rumeli Kazaskerliği zamanında ve onun yardımlarıyla Halep ve Edirne'de dört sene Kassam-ı Askerilik⁸⁴ görevinde bulunmuştur.⁸⁵ Birgivi Mehmed Efendi bu görevi süresince ders okutmaya devam etmiştir. Diğer yandan da Müslümanlar arasında Kur'an ve sünnete uymayan davranışlar ve birtakım bid'atler yaygın hale geldiğinden camilerdeki vaazlarıyla halkı Kur'an ve sünnete uymaya davet etmiş ve bid'atlerden sakındırmaya çalışmıştır.⁸⁶

Halkın bid'atleri terk etmemesinden ümidini kesen Birgivi Mehmed Efendi, İstanbul'a gidip Bayramiyye tarikatı şeyhi Abdullah Karamani'ye intisab ederek inzivaya çekilmiştir.⁸⁷ Bayramilere mahsus beyaz bir elbise giymiştir.⁸⁸ *Osmanlı Müellifleri* adlı eserde rivayet olduğuna göre, Kassam-ı askeri vazifesinden

⁸⁰ Amasya kadılarında Seydi Ali Efendi'nin oğlu olan Abdurrahman Efendi Kızıl Molla ve Kızıl Abdurrahman Efendi olarak da tanınmaktadır. Tahsilini İstanbul'da İbn Kemal ve Sadi Çelebi gibi âlimlerden tamamlayarak, Bursa, Ankara, Alaşehir, İznik, Edirne ve İstanbul'da müderrislik yapmıştır. Çeşitli yerlerde kadılık görevlerinde de bulunmuştur. İstanbul'da (983/1575) yılında vefat etmiştir. Arslan, *İmam Birgivi Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, s. 28; Düzenli, "Bir Osmanlı Aydını İmam Birgivi", s. 232.

⁸¹ Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c.I, s. 284; Atai, *Hadaiku'l- Hakaik fi Tekmileti's-Şakaik*, c. II, s. 179; Yüksel, "Mehmet Birgivi", s. 176; Düzenli, "Bir Osmanlı Aydını İmam Birgivi", s. 230.

⁸² Ayni, *Türk Ahlakçıları*, s.98; Arslan, *İmam Birgivi Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, s. 27.

⁸³ Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c.I, s. 284; Atai, *Hadaiku'l- Hakaik fi Tekmileti's-Şakaik*, c. II, s. 179; Arslan, "İmam Birgivi'nin Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri", *İmam Birgivi*, Yay.Haz.: Mehmet Şeker, s. 18.

⁸⁴ Kassam-ı Askeri: Yeniçeri Ocağı'ndaki ölen askerlerin geriye bıraktıkları malların taksimatıyla ilgilenen şer'i memura verilen isimdir. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.2, s. 210.

⁸⁵ Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c.I, s.284; Atai, *Hadaiku'l- Hakaik fi Tekmileti's-Şakaik*, c. II, s.179; Arslan, "İmam Birgivi'nin Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri", *İmam Birgivi*, Yay.Haz.: Mehmet Şeker, s.18

⁸⁶ Yüksel, "Mehmed Birgivi", s.177.

⁸⁷ Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c.I, s. 284; Atai, *Hadaiku'l- Hakaik fi Tekmileti's-Şakaik*, c. II, s. 179; Yüksel, "Birgivi", *DİA*, VI/192.

⁸⁸ Ayni, *Türk Ahlakçıları*, s. 98; Arslan, "İmam Birgivi'nin Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri", *İmam Birgivi*, Yay.Haz.: Mehmet Şeker s. 18.

ayrıldıktan sonra bu münasebetle aldığı paraları sahiplerine iade etmek için Edirne'ye gitmiş, defter kayıtlara göre paraları sahiplerine iade etmiştir.⁸⁹

Birgivi *Vasiyetname* adlı eserinde bu konu ile bağlantı kurulabilecek mahiyette “oğullarıma vasiyetim budur ki, âlim olup medreseye varmasınlar, kazasker kapısına devam etmesinler, kadı ve bey kapısına ihtiyarlarıyla varmasınlar. Allahu Teâlâ'ya tevekkül edip, faydalı ilimler tahsiliyle ve neşriyle, takva ve amel-i salihle meşgul olsunlar” şeklinde vasiyette bulunmaktadır.⁹⁰

Birgivi Mehmed Efendi, İstanbul'a dönüşünden ve tasavvufa girmesinden sonra, şeyhi Abdullah Karamani'nin bizzat kendisini yönlendirmesi ile yeniden ilim hayatına atılmıştır.⁹¹ Birgivi'nin şeriat ilimlerindeki yetenek ve kabiliyetinin daha çok olduğunu, mantık ilmini iyi öğrendiğini yaratılışı itibariyle de her şeyi hemen kabul etmeyip kitap ve sünnetten delil aradığını gören Şeyh Abdurrahman, ona eğitim hayatına dönerek medreselerde ders vermesini ve halka vaaz nasihatla “emri bi'l -ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker'i” ifa ile meşgul olmasını ve bu yolda ecir ve feyiz kazanmasını tembih etmiştir.⁹²

Bu sırada Sultan II. Selim'in hocası Ataullah Efendi ile Birgivi Mehmed Efendi arasında kuvvetli bir dostluk meydana gelmiştir.⁹³ Ataullah Efendi memleketi Birgi'de⁹⁴ ihtisas medreselerinden olan bir Darü'l-Hadis medresesi yaptırarak, Birgivi Mehmed Efendi'yi günlük 60 akçeyle medresenin ilk müderrisi olarak tayin ettirmiştir.⁹⁵

Birgivi Mehmed Efendi'nin 1564 yılında Birgi'ye geldiği tahmin edilmektedir. Birgi'ye yerleşen Birgivi Mehmed Efendi, kendini tamamen ilmi çalışmalara vermiş, bir yandan ders okutmuş, diğer taraftan halka irşatta bulunmuş,

⁸⁹ Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c.I, s. 284; Atai, *Hadaiku'l- Hakaik fi Tekmileti's-Şakaik*, c.II, s.180; Yüksel, *Mehmet Birgivi'nin Dini ve Siyasi Görüşleri*, ss. 36-37.

⁹⁰ Birgivi, *Birgivi Vasiyetnamesi*, s.70.

⁹¹ Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c.I, s.284-285; Atai, *Hadaiku'l- Hakaik fi Tekmileti's-Şakaik*, c. II, s.180.

⁹² Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I.285; Emrullah Yüksel, *Mehmet Birgivi'nin Dini ve Siyasi Görüşleri*, s. 37; Mehmet Ali Ayni, *Türk Ahlakçıları*, s. 98; Mehmet Hulusi İşler, *İmamı Birgivi Hayatı- Eserleri*, s. 11.

⁹³ Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c.I, s.284; Ayni, *Türk Ahlakçıları*, ss. 98-99; A.Turan Arslan, “İmam Birgivi'nin Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri”, s. 18.

⁹⁴ İzmir'in Ödemiş ilçesine bağlı küçük bir yerleşim yeridir. Tarihte Aydınoğulları Beyliğinin merkezliğini yapmıştır. Feridun Emecen, Birgi, *DİA*, c.VI, ss. 189-191.

⁹⁵ Atai, *Hadaiku'l- Hakaik fi Tekmileti's-Şakaik*, c. II, s.180; Arslan, *İmam Birgivi*, s. 32.

bunlarla yetinmeyip ilmi araştırmalar yapıp kitaplar te'lif etmiştir.⁹⁶ Birgivi'nin ilmi şöhreti, kısa zamanda bütün memlekete yayılmıştır. Yurdun dört bir tarafından kendisinden ilim öğrenmek için talebeler gelmeye başlamıştır. Birgivi Mehmed Efendi'de gecesini gündüzüne katarak öğrencileriyle meşgul olmuştur.⁹⁷ Böylece Birgivi Mehmed Efendi ömrünün sonuna kadar yaklaşık on yıl bu vazifede kalarak Birgili veya Birgivi diye meşhur olmuştur.⁹⁸

1.2.4. Vefatı

Birgivi Mehmed Efendi, müderrislik, vaizlik ve te'lif hizmetlerini sürdürürken hicri tarihle 52 yařında⁹⁹, İstanbul'a yaptığı seyahati esnasında yakalandığı veba hastalığından 981 yılı Cemaziyelevvel ayının son pazartesi gününe rastlayan 28 Eylül 1573 tarihinde yolda vefat etmiştir.¹⁰⁰ Cenazesi Birgi'ye getirilerek şimdi bulunduğu yere defnedilmiştir.¹⁰¹ Vefatına “*Hayru'l-amel*” ibaresi tarih düřülmüř¹⁰² ve “*Üzerime yapı yapmayalar, çadır kurmayalar ve beklemeyeler. Başım ucuna bir uzunca taş dikeler, bellice olup duaya tezkire olsun için. Dahi üzerime sağu sağmayalar ve ziyade medh itmeyeler.*” vasiyeti üzerine, kabrinin üstüne türbe yapılmayarak sadece etrafı demir parmaklıklarla çevrilmiştir.¹⁰³

Birgivi Mehmed Efendi'nin kabri Birgi mezarlığında bulunmaktadır.¹⁰⁴ Rivayete göre, kabrin baş tarafında bulunan servi ağacını Birgivi bizzat kendi eliyle dikmiş ve servinin dibine defnedilmesini vasiyet etmiştir. Birgivi Mehmed Efendi'nin kabri çevre il ve ilçelerden gelenler tarafından mayıs ve haziran aylarında ziyaret edilmektedir.¹⁰⁵

⁹⁶ Ayni, *Türk Ahlakçuları*, s. 99; Emrullah Yüksel, “Birgivi”, *DİA*, V/192; Kasım Kufralı, “Birgivi”, *İA*, II/634; Hulusi İşler, *İmamı Birgivi Hayatı- Eserleri*, s. 11; Arslan, *İmam Birgivi*, s. 34.

⁹⁷ Ayni, *Türk Ahlakçuları*, s. 99; A.Turan Arslan, *İmam Birgivi Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, s.34; Emrullah Yüksel, *Mehmet Birgivi'nin Dini ve Siyasi Görüşleri*, ss. 37-38.

⁹⁸ Arslan, “İmam Birgivi'nin Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri”, *İmam Birgivi*, Yay.Haz.: Mehmet Şeker s. 19; H. İhsan Barutçu, *İmam-ı Birgivi Hazretlerinin Hayatı ve Görüşleri*, s. 9.

⁹⁹ Arslan, *İmam Birgivi Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, s. 38.

¹⁰⁰ Tahir, *Osmanlı Müeellifleri*, c.I, s.285; Atsız, *Birgivi Bibliyografyası*, s. 20.

¹⁰¹ Yüksel, “Mehmet Birgivi”, s.183.

¹⁰² Arslan, *İmam Birgivi Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, s. 39.

¹⁰³ Birgivi, *Birgivi Vasiyetnamesi*, ss.69-70.

¹⁰⁴ Yüksel, *Mehmet Birgivi'nin Dini ve Siyasi Görüşleri*, s. 40.

¹⁰⁵ Arslan, *İmam Birgivi Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, ss. 39-40.

1.2.5 Talebeleri

Birgivî Mehmed Efendi'nin talebeleri arasında ilk göze çarpan isim, bizzat babasının rahle-i tedrisinden geçtiği vurgulanan oğlu Şeyh Fazlullah Efendi'dir.¹⁰⁶ Fazlullah Efendi, 1560 yılında doğmuştur. 1611 de İstanbul'a yerleşmiştir. İlim ve fazileti İstanbul âlimleri tarafından anlaşılıp takdir edilmiştir. Sultan Selim-i Kadîm Camii ve Bâyezîd Camii'nde vaizlik yapmıştır. 1623 yılında vefat etmiştir. Kabri, Birgi'de babasının kabri ile yanyanadır.¹⁰⁷

Birgivî Mehmed Efendi'nin bir diğer talebesi ise, *et- Tarikatü'l-Muhammediyye'ye şerh* yazmış olan Akşehirli Hocazade Abdünnasir Efendi'dir.¹⁰⁸ Birgivî Mehmed Efendi, eserini inceleyerek açıklama gereken kısımları şerh etmesini talebesinden rica etmiştir. Hocazade Abdünnasir Efendi de Birgivî medresesinde henüz müellif hayatta iken bu şerhi kaleme alarak kendisine sunmuştur.¹⁰⁹

Birgivî Mehmed Efendi'nin tanınmış talebelerinden birisi de, kendisinin *İzharu'l-Esrar* isimli nahiv kitabına *Keşfü'l-Esrar* adıyla şerh yazan Ödemişli Muslihiddin Efendi'dir.¹¹⁰

Ayrıca Birgivî Mehmed Efendi'nin mezarının bulunduğu kabristanın girişinde mezarı bulunan Gazi Emir'in de Birgivî'nin meşhur talebeleri arasında yer aldığı zikredilmektedir.¹¹¹

Birgivî Mehmed Efendi'nin, Ahmet Turan Arslan'ın tesbit ettiği bir diğer talebesi de Kadızade Mehmed Efendi'dir.¹¹²

1.3. İLMİ ŞAHSİYETİ

Birgivî, ilim ile takvayı bir araya getiren, vakar ve temkin ile vasıflanmış faziletli bir kişidir.¹¹³ Mehmed Ali Ayni, "*Türk Ahlakçıları*" adlı eserinde onu: "Ahlakçılarımız içinde, Birgivî derecesinde seçkin bir simaya nadir tesadüf olunur.

¹⁰⁶ Arslan, *İmam Birgivî Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, s. 45.

¹⁰⁷ Arslan, *İmam Birgivî Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, ss. 43-44.

¹⁰⁸ Arslan, *İmam Birgivî Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, s. 45.

¹⁰⁹ Martı, *Birgivî Mehmet Efendi*, s. 50-51.

¹¹⁰ Arslan, *İmam Birgivî Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, s. 45.

¹¹¹ Arslan, *İmam Birgivî Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, s. 45; Martı, *Birgivî Mehmet Efendi*, s. 51.

¹¹² Arslan, *İmam Birgivî Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, s. 45.

¹¹³ Arslan, "İmam Birgivî'nin Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri" *İmam Birgivî*, s. 20.

Çünkü onun dini bilgisi ve bıraktığı eserleri ne kadar yüksek ise, meslek ve meşrebi de o nispette pak, nezih ve metin idi.” şeklinde anlatır.¹¹⁴

Birgivî ilim yuvası bir ailede dünyaya gelmiş¹¹⁵ ve devrinin en yüksek ilim merkezlerinde ilim tahsil etmiştir. Birgivî'nin hayatından bahseden bütün kaynaklar onun ihlâs ve samimiyeti ile ilminin yüksekliğinde hem fikirdir.¹¹⁶

Birgivî Mehmed Efendi, daha gençliğinden itibaren eserler te'lif ederek, ilim çevrelerinin dikkatini çekmiştir. Yazmış olduğu eserlerinden dolayı, İslam kültürünün ünlü kişileri arasında yer almağa hak kazanmıştır. O'nun şöhreti, yalnız günümüz Türkiyesi sınırları içerisinde kalmamıştır. Mısır, Mekke ve Medine şair ve yazarları tarafından Birgivî ve meşhur eseri et- Tarikatü'l-Muhammediye hakkında, şiir ve düzyazı şeklinde övgüler yazılmıştır.¹¹⁷ Diğer taraftan, Birgivî'nin Rumeli'de de tanındığı ve eserlerine önem verildiği bilinmektedir.¹¹⁸

Birgivî Mehmed Efendi, sadece muhtelif kaynaklardan bilgi nakleden bir kimse değildir. Eserlerinde ele aldığı konular, kendinden öncede yazılmış olmakla beraber, işlediği her konuya farklı düşünceleri, üslup ve ifade tarzıyla bir şeyler katmıştır. O, eserlerini kaleme alırken insanlara hangi yönden faydalı olacağını düşünmüş ve eserlerini te'lif niteliğinde yazmaya önem vermiştir.¹¹⁹

Birgivî Mehmed Efendi'nin Osmanlı müellifleri içinde belki de en bariz vasfı, yaşadığı devrin aktüel meseleleri hakkında kalem oynatmış olmasıdır. Bu sebeple onun eserleri, çağının sosyal hayatını yansıtması bakımından da önem taşır. Birgivî Mehmed Efendi'nin diğer bir özelliği de içinde bulunduğu hal ve vazifeler hakkında kafa yormuş ve talebelerine doğru, kolay ve mükemmel olan yolu göstermek amacıyla düşüncelerini kitap ve risale şeklinde halkın hizmetine sunmuş olmasıdır.¹²⁰

¹¹⁴ Ayni, *Türk Ahlakçıları*, s. 97.

¹¹⁵ Ramazan Ayyvalı, “İmam Birgivî'nin İlmî Şahsiyeti”, *İmam Birgivî*, Yay. Haz.: Mehmet Şeker, s. 24.

¹¹⁶ Arslan, “İmam Birgivî'nin Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri”, *İmam Birgivî*, s. 20.

¹¹⁷ Hüseyin Elmalı, “Birgivî Hakkında Mısır, Mekke ve Medine Âlimlerinin Söylediği Bazı Şiirler”, *İmam Birgivî*, Yay. Haz.: Mehmet Şeker, ss. 83-91.

¹¹⁸ Arslan, *İmam Birgivî Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, s. 46.

¹¹⁹ Arslan, *İmam Birgivî Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, s. 47; Martı, *Osmanlı'da Bir Daru'l-Hadis Şeyhi*, s. 48.

¹²⁰ Arslan, *İmam Birgivî Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, ss. 48-49; Düzenli, “Bir Osmanlı Aydını İmam Birgivî”, s. 239.

Fıkıhta Hanefî okulunu, itikatta Maturidi düşüncesini benimseyen Birgivî Mehmed Efendi seçkin bir âlim olmasının yanı sıra dinî ve ahlakî şahsiyeti bakımından da mükemmel bir insandır.¹²¹ Birgivî Mehmed Efendi hakkındaki kaynakların çoğu onun son derece samimi, tavizsiz ve idealist bir ilim adamı olduğunda hemfikirdirler. Döneminde yaygın olmasına rağmen hiçbir eserini devlet büyüklerine ithaf etmemiştir.¹²² Devlet ileri gelenleri de dâhil olmak üzere her seviyede ki yöneticilerde ve görevlilerde gördüğü eksiklikleri cesaretle tenkit etmiş, doğru bildiğini söylemekten çekinmemiştir. Hatta kendisine yardımcı dokunan Ataullah Efendi'ye bile bazı hususlarda nasihatlerde bulunmuştur. Emr-i bi'l- ma'ruf ve nehy-i anil münker prensibiyle hareket eden Birgivî, bu işi yaparken, fitneden uzak durmuştur.¹²³

Birgivi Mehmed Efendi'nin yaşadığı dönemde; hutbe esnasında Peygamberin ve Hulefay-ı Raşidin'in isimleri anıldığında hatiplerin susması, müezzinlerin nağmelerle salâvat getirmeleri ve radiyallahu anh demeleri, falcılık yapılması, cenaze olan evlerde ziyafetler verilmesi, ölenin mezarının başında kırk gün bekleyerek ruhuna Kur'an okuyacak veya tesbih çekecek kimselere para verilmesi ve bununla ilgili vasiyetlerde bulunulması, kabirlerin üzerine türbeler inşa edilip mumlar yakılması v.s. bid'attir. Birgivî Mehmed Efendi, Müslümanların Kur'an ve Sünnet'e uymayan bid'at davranışlarını gördükçe üzülmemektedir. Ayrıca ehil olmayanlara ilmî ve idarî rütbeler verilmesi Birgivî'nin şiddetle karşı çıktığı hususların başında gelmektedir.¹²⁴

Birgivî'ye göre bid'at, dindeki eksiltme ve artırmalardır. Ona göre dîni olmayan gelişme ve değişikliklerin bid'atle ilgisi yoktur. Eserlerinde bid'atleri tenkit ederken önce bid'at olan fiilin yanlışlığını belirlemekte sonra bid'atin hangi kaynaktan ve ne sebeple Müslümanlar arasına girdiğini ve yayıldığını araştırmaktadır. Şayet bu bid'at meşru bir fiile meşru olmayan şeyler karıştırılarak işlenmekteyse bunları ayıklamaya ve düzeltmeye çalışırdı.¹²⁵

¹²¹ Yüksel, "Birgivî", *DİA*, VI/192.

¹²² Arslan, "İmam Birgivî'nin Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri", s. 20; Yüksel, "Birgivî", *DİA*, VI/192; Yaşar Düzenli, "Bir Osmanlı Aydını İmam Birgivî", s. 239.

¹²³ Arslan, "İmam Birgivî'nin Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri", s. 20; Yüksel, "Birgivî", *DİA*, VI/192.

¹²⁴ Arslan, *İmam Birgivî Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, ss. 53-54.

¹²⁵ Süleyman Toprak, "İmam Birgivî ve Bid'adlere Karşı Tutumu", Yay. Haz. Mehmet Şeker, *İmam Birgivî Sempozyumu*, Ankara 1994, ss. 67-72.

Birgivî Mehmed Efendi'nin hayatına bakıldığında onun tek yönlü bir âlim olmadığı görülecektir. Onun bu özelliği dinin her alanında verdiği eserlerden anlaşılmaktadır. Eserlerini kaleme alırken pratik faydalarını ön planda tutarak bazı eserlerini Arapça, bazı eserlerini ise Türkçe kaleme almıştır. Mesala halkı zaruri dini bilgiler konusunda aydınlatmak için yazdığı kendisinden sonraki ilmihallere örnek teşkil eden *Vasiyetname* adlı eserini Türkçe olarak kısa öz ifadelerle yazmıştır.¹²⁶ Bu sebeptendir ki, Birgivî'nin yazdığı kitaplar, özellikle *Vasiyetname*'si,¹²⁷ Arap gramerine dair eserleri ve *Tarikatı Muhammediye*'si dört yüz küsur senedir medreselerde okunmakta ve okutulmaya da devam etmektedir.¹²⁸

Birgivî Mehmed Efendi'nin eserleri incelendiğinde, onun Ehl-i sünnetin temel eserlerinden yararlandığı anlaşılmaktadır. Osmanlı medreselerinde yetişmiş ve müderrislik yapmış olması, Hanîfi- Maturidi bakış açısıyla yazılmış kitapları okuyup okutarak ilmi çalışmalarını sürdürdüğü akla gelmektedir. Eserlerinde kullandığı kaynaklarla Osmanlı medreselerinde okutulan kaynaklar karşılaştırıldığında, büyük oranda örtüşükleri görülmektedir. Kullandığı kaynaklar arasında Akaid ve Kelam'a dair, Ebu Hafs Ömer en-Nesefî'nin *Akaid*'i, Sa'deddin et-Teftezani'nin *Şerhu'l-Akaid*'i ve Seyyid Şerif el-Cürçani'nin *Şerhu'l-Mevakıf*ı yer almaktadır. Tefsir literatüründen ise, Ebu'l-Kasım ez-Zemaşeri'nin *el-Keşşaf*'ı ile Kâdı el-Beyzâvi'nin *Envârü't-Tenzil*'i bulunmaktadır.¹²⁹

Fıkıh ilminde en çok yararlandığı kaynaklar ise son dönem Hanefî usûl ve fîrû eserleridir. Bunlardan bazıları, Radiyuddîn Muhammed es-Serahsî'nin *el-Muhîr*'i, Ebu'l-Hasan Burhaneddin el-Merğînâni'nin *el-Hidâye*'si ve Ebu'l-Fadl Mecdüddin el-Mevsilî'nin *el-İhtiyâr*'ı, özellikle de İftiharuddin Tahir El-Buhari'nin *Hulâsâtü'l-Fetevâ'sı*, Fahrüddin Hasan bin Mansur'un *Fetâvâ Kâdihân* ve Alim b. El-Ala'nın *el-Fetâvâ et-Tâtârhanîyye*'dir.¹³⁰

Birgivî Mehmed Efendi'nin ahlâk ve adâb konusundaki fikirlerinin şekillenmesinde iki ismin ön plana çıktığı görülmektedir. Bunlardan ilki, Ebu Hamid el-Gazzali'dir. Gazzali'nin *İhyaü Ulumi'd-din* adlı eserini mütalaa etmeye önem

¹²⁶ Arslan, "İmam Birgivî'nin Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri", s. 23; Martı, *Birgivî Mehmed Efendi*, ss. 57-58.

¹²⁷ Detaylı bilgi için, Cemal Sofuoğlu, "Birgivî'nin Vasiyetnamesi Üzerine Bazı Düşünceler", Haz. Mehmet Şeker, *İmam Birgivî Sempozyumu*, Ankara 1994, ss. 73-77.

¹²⁸ Arslan, *İmam Birgivî Hayatı Eserleri ve Arapça Tedsatındaki Yeri*, s. 48.

¹²⁹ Martı, *Birgivî Mehmed Efendi*, s. 61.

¹³⁰ Martı, *Birgivî Mehmed Efendi*, ss. 61-62.

veren Birgivî, eserlerinde sık sık bu kaynaktan alıntılar yapmakta, İmam ve Huccetü'l-İslam diyerek andığı Gazali'den saygıyla bahsetmektedir. Birgivî Mehmed Efendi'nin ahlakçı yönünü geliştiren ikinci isim ise, Ebu'l-Leys es-Semerkandi olmuştur. Semerkandi'nin *Tenbihü'l-Gafilin ve Bustanü'l-Arifin* adlı eserinden alıntılar yapmıştır. Özellikle arif ve zahidlerin cümlelerini aktarır, iyi ve kötü ahlak özelliklerini açıklarken Ebu'l Leys'ten alıntılar yapan Birgivî'nin, aynı zamanda tanınmış bir Hanefî fakihî olan bu âlimin fetvalarına yer verdiği görülmektedir.¹³¹

Birgivî Mehmed Efendi'nin ilmi şahsiyetinin oluşmasında tasavvuf anlayışının da etkisi bulunmaktadır.¹³² Babası zaviye sahibi bir şeyh olan Birgivî, tasavvufun özüne karşı çıkmamış ancak tasavvuf ortamında yaşayan bir müderris olarak tasavvuf erbabında gördüğü yanlışlıkları en keskin ifadelerle tenkit etmekten geri kalmamıştır. Fakat Abdülgani en-Nablusi, Birgivî'nin itirazlarının Ehl-i Sünnet ve Cemaata mensup olan sadat-ı sufîyyeye değil; tasavvufa nisbet iddia ettikleri halde, onun ehli olmayanlara yönelik olduğunu açıkça ifade etmektedir. Birgivî'nin, tenkit ettiği mutasavvıfları “müteşeyyih=şeyh geçinen” şeklinde anması da yukarıdaki ifadeyi desteklemektedir.¹³³ Birgivî, Bayezid-i Bestami ve Cüneyd-i Bağdadi gibi ileri gelen tasavvuf erbabını hürmetle anar ve kendi zamanındaki tenkit ettiği mutasavvıflara karşı da bunların sözlerinden deliller getirmiştir. Birgivî Mehmed Efendi'nin bu yaklaşımı onun gerçek tasavvuf ehline karşı olmadığını, bilakis, tasavvufun safiyetinin korunması için mücadele verdiğini göstermektedir.¹³⁴

Birgivî Mehmed Efendi'nin fikir dünyasına etkisi olanlar arasında İbn Teymiyye'nin bulunduğu iddiaları vardır.¹³⁵ Emrullah Yüksel, Birgivî Mehmed Efendi'nin eserlerinde İbn Teymiyye'den hiç bahsetmediğini belirtmektedir. Birgivî'nin İbn Teymiyye'den talebesi vasıtasıyla etkilendiğini düşünmektedir.¹³⁶ Eserlerinde, iddiasının dayandığı kaynağı zikretme konusunda hassas davranan, her eserinde onlarca kitap ve yazar ismi veren Birgivî Mehmed Efendi'nin doğrudan İbn Teymiyye'den etkilendiğini ispatlamak zor görünmektedir. Dolayısıyla Birgivî'nin

¹³¹ Martı, *Birgivi Mehmed Efendi*, ss. 64-65.

¹³² Mehmet Demirci, “Birgivi ve Tasavvuf”, Haz. Mehmet Şeker, *İmam Birgivi Sempozyumu*, Ankara 1994, ss. 59-66.

¹³³ Aydın, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslam Mezhepleri Tarihi Yazıcılığı*, s. 121.

¹³⁴ Arslan, *İmam Birgivi Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, s. 66.

¹³⁵ Martı, *Birgivi Mehmed Efendi*, s. 65.

¹³⁶ Yüksel, “Mehmet Birgivi”, s. 184.

eserlerinin hiç birisinde İbn Teymiyye'nin ismine rastlanmamaktadır.¹³⁷ Birgivi sadece *Risale fi Ziyarati'l-Kubur* adlı eserinin girişinde bu çalışmasını İbn Teymiyye'nin en meşhur öğrencisi İbn Kayyim el-Cevziyye'nin *İğasetü'l -Lehfan fi Mesayidi'ş-Şeytan* isimli kitabından derleyerek hazırladığını belirtmekte ve görüşlerini zikrederken “İbn'ül-Kayyim İğasede şeyhinden naklen diyor ki” ibaresini kullanmaktadır.¹³⁸ Birgivi Mehmed Efendi'nin İbn Kayyim'i tanınması, İbn Teymiyye'nin fikirleri ile dolaylı yoldan karşılaşmış olduğu anlamına gelmektedir.

Osmanlı fikir dünyasında 17. yüzyılda ortaya çıkan Kadızadeliler¹³⁹ – Sivasiler tartışması incelenirken; hareketin fikri temellerinin Birgivi Mehmed Efendi'ye, oradan da İbn'ül Kayyim el-Cevziyye ile onun hocası İbn Teymiyye'ye kadar uzandığı belirtilmektedir.¹⁴⁰

Birgivi Mehmed Efendi ile dönemin Şeyhülislamı Ebussuud Efendi arasında bir ihtilaf meydana gelmiştir. Yaşanan ihtilafın ana başlığı “İslamda para vakfı” konusudur. Nakit paranın vakfa konu olup olmayacağı meselesi, daha önce mezhep imamları ve özellikle İmam Ebu Hanife'nin talebeleri arasında tartışılmış ancak üzerinde anlaşma sağlanamamıştır.¹⁴¹ XVI. yüzyılda Osmanlı ilmi meclislerinde bu ihtilaf yeniden canlanmış, para vakıfları tartışması bu sırada ilk defa Anadolu Kazaskeri Çivizade Mehmed Muhyiddin Efendi ile Rumeli Kazaskeri Ebussuud Efendi arasında başlamıştır. Çivizade, para vakfının caiz olmadığını söylerken Ebussuud Efendi caiz olduğunu beyan etmiştir. Konu ile ilgili olarak Şeyhülislam bir risale yazmıştır. Birgivi Mehmed Efendi ise Şeyhülislam'a risalelerle cevap

¹³⁷ Martı, *Birgivi Mehmed Efendi*, s. 67.

¹³⁸ Birgivi, *Bid'at ve Müstehab Kabir Ziyaretleri*, Çev. A.Muhammed Beşir, Guraba Yayınları, İstanbul 2008, ss.13-14.

¹³⁹ İstanbul vaizlerinden Kadızade Mehmed'den dolayı genellikle Kadızadeliler hareketi olarak bilinen bir oluşum meydana gelmiştir. Oluşumun temel hedefi, Kuran ve Sünnet İslam'ına sonradan giren bid'atlardan dinin arındırılmasıydı. Bu oluşum dine sonradan girdiği düşünülen bid'at ve olumsuzluklara karşı Birgivi'den daha sert bir tutum sergilemiştir. Dine sonradan giren bid'at uygulamalarının kaynağını tarikatlar olarak gördükleri için tasavvuf ehliyle mücadele içinde olmuşlardır. Bu süreçte Kadızadeliler ile Sivasiler ya da Medreseliler ile Tekkeliler arasında müthiş bir çekişme yaşanmıştır. Bu kavga, IV. Mehmed döneminde veziriazam Köprülü Memed Paşa tarafından sonlandırılmış ve Kadızadelilerin ileri gelenleri sürgüne gönderilmiştir. Aydın, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Mezhepler Tarihi Yazıcılığı*, s. 122; Daha geniş bilgi için bk., Hüseyin Akkaya, XVII. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Görülen Fikir Hareketlerinde Kadızadeliler-Sivasiler Tartışması, *Osmanlı*, VII/ 170-175.

¹⁴⁰ Akkaya, “XVII. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Görülen Fikir Hareketlerinde Kadızadeliler-Sivasiler Tartışması”, Edi. Güler Eren, *Osmanlı*, VIII/170.

¹⁴¹ Atai, *Hadaiku'l- Hakaik fi Tekmileti'ş-Şakaik*, c. II, s.181; Ayni, *Türk Ahlakçıları*, s. 99.

vermiştir.¹⁴² Para vakfının cevazına dair Şeyhülislam fetva çıkarınca Birgivî, *es-Seyfu's-Sarim* adlı risalesini yazmıştır.¹⁴³ Birgivî'nin, birçok meselede olduğu gibi bu meselede de idealist bir Müslüman olarak hareket ettiği, Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin ise pratik hayatla daha fazla haşır neşir olduğundan toplumsal problemlerin çözümlenmesinde realist davrandığı söylenebilir.¹⁴⁴

1.4. ESERLERİ

Birgivî Mehmed Efendi, itikad –ibadet, tefsir –kıraat, hadis, fıkıh, ahlak –tasavvuf ve Arap dili gibi alanlarda eserler yazmıştır. Eserlerini yazıldığı dili dikkate almadan içerikleri hakkında kısa açıklamalar yaparak konularına göre sınıflandırmaya çalışacağız.

1.4.1. İtikad ve İbadetlere Dair Eserleri

1.4.1.1. Risale –i Birgivî (Vasiyetname)

Birgivî Mehmed Efendi'nin halk arasında en çok tanınan risalesidir.¹⁴⁵ Osmanlı Türkçesi ile özet bir biçimde kaleme aldığı risalede, Ehl-i sünnet ve'l-cemaat mezhebi üzerine itikadın temellerini; yakınlarına ve çocuklarına yönelik vasiyetler kapsamında ibadet ve ahlak ilkelerini derlemektedir. İmanın şartlarını açıklarken, anlaşılmasını kolaylaştıracak örnekler veren müellif, iman ve İslam kavramları ile mukallidin imanı, itikad ve amelde mezhebin beyanı gibi kelami meseleleri zikretmektedir.¹⁴⁶ Eserin kütüphanelerimizde yüzlerce yazma nüshası yanında ilk baskısı esas alınarak Ahmet Ersin Yücel tarafından aslına sadık kalınarak sadeleştirilmiş bir baskısı Bedir Yayınevi tarafından basılmıştır.¹⁴⁷

Risale-i Birgivi'nin çok sayıda baskısı ve elyazması bulunmaktadır.¹⁴⁸

¹⁴² Osman Eskicioğlu, “İmam Birgivî'nin Para Vakıfları Hakkındaki Bazı Görüşleri”, Yay. Haz. Mehmet Şeker, *İmam Birgivi*, ss. 78-82.

¹⁴³ Daha geniş bilgi için bkz. Önder, *İslam ve Osmanlı Hukukunda İmam Birgivi ve Ebussuud Efendinin Para Vakfı Tartışmaları*, (basılmamış yüksek lisans tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2006, ss. 2-6.

¹⁴⁴ Yüksel, “Mehmet Birgivi”, s. 182.

¹⁴⁵ Yüksel, “Müslüman Türk Âlimi Olarak İmam Birgivi'nin Osmanlı döneminde ve Günümüz Türkiye'sinde Yeri”, *İmam Birgivi*, Haz. Mehmet Şeker, ss. 32-37.

¹⁴⁶ Atsız, *Birgili Mehmed Efendi Bibliyografyası*, ss.25-32; Arslan, *İmam Birgivi Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, ss. 77-82.

¹⁴⁷ Birgivi, *Birgivi Vasiyetnamesi*, Haz. Ahmet Ersin Yücel, Bedir Yayınevi, İstanbul, ss.13-96; Metin Kocakaya, *Risale-i İmam Birgivi'de Senteks Çalışması*, Basılmamış Yüksek lisans Tezi

¹⁴⁸ Atsız, *Birgili Mehmed Efendi Bibliyografyası*, ss.25-32.

1.4.1.2. er – Risaletü'l –İ'tikadiyye

Birgivi Vasiyetnamesinin, müellifi tarafından Arapçaya tercümesidir.¹⁴⁹ Birgivi, Vasiyetnamesini, ezberlenmesini kolaylaştırmak için, dostlarının isteği üzerine Arapçaya çevirmiştir. Kendi ifadesine göre birebir tercümesi değildir.¹⁵⁰

1.4.1.3. Şerhu Amentü

Bu eserinde imanın şartlarını Arapça olarak üç varakta kısaca şerh eden Birgivi Mehmed Efendi, salât ve selâm içeren mukaddime cümleleri olmaksızın doğrudan 'Amentü billah' lafzını açıklamakla risaleye başlamıştır.¹⁵¹ İmanın esaslarını detaylı bir şekilde açıklayarak eserini tamamlamıştır.

1.4.1.4. Risaletü't-Tevhid (Lügazü'l-Birgivi)

'La ilahe illallah' sözünün nefy ve isbat yönünü altı ana cümlede açıklayan Birgivi Mehmed Efendi, tek sayfalık Arapça bir risale olarak kaleme almıştır.¹⁵²

1.4.1.5. Ahvalü Etfali'l- Müslimin

Birgivi, bu eserini oğlu Muhammed Halim'in küçük yaşta vefat etmesi üzerine yazmıştır. Eser, Müslüman çocukların ahiretteki halleriyle ilgilidir.¹⁵³ Birgivi bu risalesine, içine düştüğü bunalımlı dönemden Birgi'de kurtulduğunu anlatarak başlamaktadır. Altı babdan oluşmaktadır. Mehmed Emre tarafından 1976 yılında Türkçe'ye kazandırılmıştır.¹⁵⁴

1.4.1.6. Tuhfetü'l-Müstershidin fi Beyani'l-Mezahib ve Fırakı'l-Müslimin

Birgivi Mehmed Efendi, bu muhtasar Arapça risalesini Hz. Peygamber'in ve ashabının yolundan giden Ehl-i Sünnetin akaidini öğretmek ve Ehl-i Biad'at'in dine aykırı inançlarını açıklamak amacıyla yazdığını belirttikten sonra, öncelikle Allah'ın zatı ve sıfatlarından başlamak üzere, iman esaslarını kısaca özetlemektedir. Daha sonra Ehl-i Bid'at'a mensup fırkaları Cebriyye, Kaderiyye, Kerramiyye, Muattıla,

¹⁴⁹ Atsız, *Birgili Mehmed Efendi Bibliyografyası*, s.53; Yüksel, *Mehmet Birgivi'nin Dini ve Siyasi Görüşleri*, s. 44.

¹⁵⁰ Arslan, *İmam Birgivi Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, s. 85.

¹⁵¹ Atsız, *Birgili Mehmed Efendi Bibliyografyası*, s.54; Arslan, "İmam Birgivi'nin Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri", s. 23.

¹⁵² Atsız, *Birgili Mehmed Efendi Bibliyografyası*, s.54.

¹⁵³ Arslan, *İmam Birgivi Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, s. 92.

¹⁵⁴ Atsız, *Birgili Mehmed Efendi Bibliyografyası*, s.61; Yüksel, *Mehmet Birgivi'nin Dini ve Siyasi Görüşleri*, ss. 45-46.

Ravafız ve Nevasıb olarak altıya ayırmakta, bunların her birinin de kendi içerisinde on ikiye ayrıldığını belirtmektedir.¹⁵⁵

Risalenin üç elyazması nüshasını karşılaştırmak suretiyle tahkik ve tercüme ederek yayına hazırlayan Avni İlhan, risalenin Ebu Muhammed Osman b. Abdullah el-İraki'nin *el-Fıraku'l-Müfterika* isimli eserinin birtakım tutarsızlıklar ve hatalar içeren bir özeti olduğunu belirtmektedir. Birgivi'nin bu risaleyi kaynak sıkıntısı çektiği Birgi'de müellifi bilinmeyen bir eserden özetlemek zorunda kalarak yazmış olacağına vurgu yapmaktadır.¹⁵⁶

1.4.1.7. el-İrşad fi'l-Akaid ve'l-İbadat

Birgivi Mehmed Efendi, bir mukaddime, iki bölüm ve bir hatimeden oluşan bu Arapça risalesini Ebu Hanife'nin mezhebi üzerine yazılmış bir inanç ve ibadet esasları kitabı olarak hazırladığını söylemektedir.¹⁵⁷

1.4.1.8. Nuru'l-Ahya ve Tufetü'l-Emvat

İlk kaynaklarda Birgivi'nin eserleri arasında sayılmayan, ancak sonraki eserlerde ona izafe edilen bu kitap genellikle ibadet mevzularından bahseder. Bu isim esere müellifi tarafından verilmiştir.¹⁵⁸

1.4.1.9. Şerhu Şuruti's-Salat

Namazın şartlarına dair bir risaledir. Abdest, kıyam, secde vb. konuları içermektedir.¹⁵⁹

1.4.1.10. Muaddile's-Salat

Başta tadili erkan olmak üzere namazla ilgili konuları işlemektedir. Türkçe'ye tercüme edilmiş olan risalenin kütüphanelerimizde çok sayıda nüshasının bulunmasından yaygın bir biçimde okunduğu anlaşılmaktadır.¹⁶⁰

¹⁵⁵ Birgivi, *Tuhfetü'l-müsterşidin fi beyani fıraki Mezahibi'l-Müslimin*, Çorum Hasan Paşa İl kütüphanesi, no:4334/2, 88a-90a; Atsız, *Birgili Mehmed Efendi Bibliyografyası*, s.109.

¹⁵⁶ Avni İlhan, "Birgili Mehmet Efendi ve Mezhepler Tarihi ile İlgili Risalesi (*Tuhfetü'l-Müsterşidin fi Beyani fıraki Mezahibi'l-Müslimin*), *DEÜİFD*, İzmir 1989, c. VI, ss. 173-178; Yüksel, *Mehmet Birgivi'nin Dini ve Siyasi Görüşleri*, ss. 51-52.

¹⁵⁷ Atsız, *Birgili Mehmed Efendi Bibliyografyası*, s. 54; Arslan, *İmam Birgivi Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, s. 86.

¹⁵⁸ Atsız, *Birgili Mehmed Efendi Bibliyografyası*, s.62; Arslan, *İmam Birgivi Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, s. 93.

¹⁵⁹ Yüksel, *Mehmet Birgivi'nin Dini ve Siyasi Görüşleri*, ss. 36-37.

¹⁶⁰ Atsız, *Birgili Mehmed Efendi Bibliyografyası*, s.55; Martı, *Birgivi Mehmed Efendi*, ss. 78-79.

1.4.1.11. Risale fi Sucudi's – Sehv

Sehv secdesi gerektiren durumları dört mezhep imamının konu hakkındaki farklı görüşlerini dile getirerek kapsamlı bir şekilde ele alır. Ayrıca eserinin sonunda yararlandığı kaynakları da sıralamaktadır.¹⁶¹

1.4.2. Kur'an İlimlerine Dair Eserleri

1.4.2.1. Tefsir

Birgivi Mehmed Efendi'nin hayatının sonlarında yazmaya başladığı ve ömrü yetmediği için tamamlayamadığı tefsiri, Fatıha suresi ile başlayıp Bakara suresinin 98. ayeti ile sona ermektedir. 89 varaktan oluşan Arapça tefsirin giriş bölümünde kısa bir tefsir usulü yer almaktadır. Dirayet tefsiri¹⁶² özelliği taşıyan çalışmada rivayet metodu da kullanılmıştır.¹⁶³ Eser Yaşar Düzenli tarafından tahkik edilmiştir.¹⁶⁴

1.4.2.2. ed - Dürrul-Yetim fi't-Tecvid

Risale tecvid ile ilgili Arapça ders kitabıdır. Yedi sayfadan oluşmaktadır.¹⁶⁵

1.4.2.3. Risale fi Beyani Rusumi'l-Mesahifi'l-Osmaniyyeti's-Sitte

Hz. Osman zamanında çoğaltılarak devrin büyük merkezlerine gönderilen Mushafarla alakalıdır. Sureleri tek tek ele alarak meşhur kıraatlara uygun ve farklı noktaları incelemektedir.¹⁶⁶

¹⁶¹ Yüksel, *Mehmet Birgivi'nin Dini ve Siyasi Görüşleri*, s. 45; Martı, *Birgivi Mehmed Efendi*, s.79.

¹⁶² Dirayet Tefsiri Re'y tefsiri ve aklı tefsir de denilen bu yöntemle göre müfessir rivayet tefsirinin kaynaklarını ve yöntemini kullanmakla yetinmez; yer yer bu kaynakların verilerini eleştirir, rivayetin ortaya koyduğu bilginin yetersiz kalacağı düşüncesiyle ilgili âyeti veya sûreyi yorumlamaya çalışır. Bu tefsir tarzında müfessir daha aktiftir; elinde bulunan kaynakları akıl süzgecinden geçirir, bir bakıma ictehad yapar. Dirâyet tefsiri, ulemânın sonradan ihdas ettiği bir yöntem olmayıp kaynağını bizzat Kur'an'ın kendisinden ve Resûl-i Ekrem'in Kur'an'ı yorumlama biçiminden alır. Abdülhamit Birışık, "Tefsir", *DİA*, XL/286.

¹⁶³ Atsız, *Birgili Mehmed Efendi Bibliyografyası*, s.101; Yüksel, *Mehmet Birgivi'nin Dini ve Siyasi Görüşleri*, s. 47.

¹⁶⁴ Düzenli, *İmam Birgivi ve Tefsirdeki Metodu*, Basılmamış Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1987.

¹⁶⁵ Atsız, *Birgili Mehmed Efendi Bibliyografyası*, ss.101-103; Arslan, *İmam Birgivi Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, ss. 101-102.

¹⁶⁶ Atsız, *Birgili Mehmed Efendi Bibliyografyası*, s.103; Martı, *Birgivi Mehmed Efendi*, s. 81; Arslan, *İmam Birgivi Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, s. 102.

1.4.3. Hadis İlmine Dair Eserleri

1.4.3.1. Risale fi Usulî'l- Hadis

Talebeler için yazılmış hadis istilahlarını içeren küçük fakat oldukça değerli bir risaledir. Eser Dâvûd-i Karsî tarafından şerh edilmiştir. Yapılan bu şerhe Mustafa Şevket Efendi ve Yusuf b. Osman Harputî birer hâşiye yazmışlardır. Dâvûd-i Karsî'nin şerhiyle beraber çeşitli baskıları yapılan eserin günümüz Türkçesine tercümeleri de vardır.¹⁶⁷

1.4.3.2. Şerhu'l-Ehadisi'l-Erbain

Birgivi Mehmed Efendi, ibadetlere dair 40 hadisi seçmiş sonra Şerhu'l-Ehadisi'l-Erba'in adıyla şerhe başlamıştır. İlk yedi hadisi müellifin kendisi, diğerlerini ise aynı üslubla Mehmed Akkirmani şerh etmiştir. Eserde üslup olarak her hadis rivayet, lügat, i'rab, belagat, şerh, terfi, sual ve faide kısımlarından oluşan sekiz başlıkta incelenmiştir. Eser Mustafa Cem'i Efendi tarafından *Burhanu'l-Müttakin Tercüme-i Hadis-i Erbain* adıyla Osmanlı Türkçesine çevrilmiş 1290/1873 yılında iki cilt olarak basılmıştır.¹⁶⁸

1.4.3.3. Kitabü'l-İman ve Kitabü'l-İstihsan

Hadis kitaplarından iman ve istihsan konularına dair hadislerin derlendiği kapsamlı bir çalışmadır. *Kitabü'l-İman'ı* dört baba, *Kitabü'l-İstihsan'ı* ise dokuz baba ayırmıştır. Her babı kendi içlerinde çeşitli taksimata tabi tutarak; kullandığı kaynakları simgelerle ifade etmiş ve hadislerin senedlerini hafız ederek, ravileri zikrederek hazırlamıştır.¹⁶⁹

1.4.4. İslam Hukuku İle İlgili Eserleri

1.4.4.1. Fetvalar

Fetvalarını çoğunlukla Osmanlı Türkçesiyle yazmıştır. Bazı fetvalarında ayrıntılı cevap verirken, bazı fetvalarında kısa cevap vermekle yetinmiştir. Tek bir soruya cevap teşkil eden fetvaları olduğu gibi farklı konularda birden fazla soruya

¹⁶⁷ Sadık Cihan bu risaleyle ilgili bir çalışma yapmıştır. Bu çalışmada basılmış nüshalarını tespit etmiş ve 1326 tarihli taşbasma nüshasından dipnotlar ekleyerek Türkçeye çevirmiştir. Atsız, *Birgili Mehmed Efendi Bibliyografyası*, ss.106-107; Nevzat Aşık, "İmam Birgivi'nin Hadisciliği", *İmam Birgivi Sempozyumu*, Yay. Haz. Mehmed Şeker ss. 38-40.

¹⁶⁸ Atsız, *Birgili Mehmed Efendi Bibliyografyası*, ss.104-106; Aşık, "İmam Birgivi'nin Hadisciliği", ss. 38-40.

¹⁶⁹ Atsız, *Birgili Mehmed Efendi Bibliyografyası*, s.53; Yüksel, *Mehmet Birgivi'nin Dini ve Siyasi Görüşleri*, s. 49; Arslan, *İmam Birgivi Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, ss. 106-110.

cevap olarak verdiği fetvaları da vardır.¹⁷⁰ Fetva konuları: imamet, müezzinlik, hutbenin dinlenilmesi, Kur'an'ın ücretle okunup okunmaması, para vakfı gibi meselelerdir.¹⁷¹

1.4.4.2. İnkazü'l-Halikin

Birgivî, eseri Kur'an-ı Kerim'in dünya menfaati elde etmek için vasıta yapılmasının adet haline gelmesinden dolayı kaleme aldığını belirtir. Müellifin adı zikredildiğinde akla gelen eserlerinden biridir.¹⁷²

1.4.4.3. Haşiyetü İnkazi'l- Halikin

Birgivî Mehmed Efendi, esere, “*ücret ile Kur'an okumanın caiz olmadığını ve parayı verenin sevap kazanmadığını kesin delillere dayanmak suretiyle ispatlayan, bu konuda hak ehlinin şüphelerini gidermeyi amaçlayan bir risaledir*” diye başlamaktadır. İki varaklık kısa çalışmasında sırasıyla ayet, hadis ve fukaha görüşlerinden faydalanarak iddiasını sağlam temellere oturtmaya çalışmıştır.¹⁷³

1.4.4.4. İnkazü'l-Halikin Tercümesi

Arapça olarak kaleme aldığı *İnkazü'l-Halikin* adlı eserini Türkçeye çevirmiştir.¹⁷⁴

1.4.4.5. İkazu'n-Naimin ve İfhamü'l-Kasirin

Birgivî Mehmed Efendi risalesini, namaz, oruç, kur'an okuma, tesbih, tekbir ve salâvat getirme gibi, sırf bedeni ibadetlerin sevabının karşılığında, başka kimseye verilemeyeceğini, karşılığı ahirette alınacak olan bu ibadetlerin, dünya çıkarlarına alet edilemeyeceği hususunda, daha önce *İkazu'l- Halikin*'deki iddia ve ispatlarını anlamayanlara anlatmak ve gaflettekileri uyandırmak için kaleme almıştır.¹⁷⁵

1.4.4.6. Haşiyetü İkazi'n-Naimin

Bu risalede Birgivî, kendisine yapılan itiraz ve tenkitleri, on altı madde halinde tespit edip, bunlara cevaplar vermektedir. Bu matbu haşiye ile “Birgili

¹⁷⁰ Atsız, *Birgili Mehmed Efendi Bibliyografyası*, s.33; Martı, *Birgivi Mehmed Efendi*, ss. 89-90.

¹⁷¹ Yüksel, *Mehmet Birgivi'nin Dini ve Siyasi Görüşleri*, s. 54.

¹⁷² Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c. I / 285; Atsız, *Birgili Mehmed Efendi Bibliyografyası*, ss.67-69; Arslan, *İmam Birgivi Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, ss. 97-98.

¹⁷³ Yüksel, *Mehmet Birgivi'nin Dini ve Siyasi Görüşleri*, s. 42; Martı, *Birgivi Mehmed Efendi*, s. 92.

¹⁷⁴ Atsız, *Birgili Mehmed Efendi Bibliyografyası*, s.32; Arslan, *İmam Birgivi Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, s. 83.

¹⁷⁵ Atsız, *Birgili Mehmed Efendi Bibliyografyası*, ss.63-66; Arslan, *İmam Birgivi Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, s. 99.

Mehmed Efendi Bibliyografya'sında, “*Kur'an okumaktan ücret alınmayacağı hakkında birinci risale*” şeklinde tanıtilan risale karşılaştırılınca aynı olduğu anlaşılmaktadır.¹⁷⁶

1.4.4.7. Es-Seyfü's-Sarim fi Ademi Cevazi Vakfi'l-Menku'l ve'd-Derahim

İmam Birgivî'nin Şeyhu'l-İslam Ebussuud Efendi'nin görüşlerine karşı paranın ve menkul malın vakfının caiz olmadığına dair yazdığı meşhur risaledir.¹⁷⁷

1.4.4.8. Zuhru'l-Mütehilin ve'n-Nisa fi Ta'rifi'l-Ethari ve'd-Dima'

Kadınların özel halleriyle ilgili olup derin araştırma ürünüdür. Müellif bu risaleyi yazmak için ömrünün yarısını harcadığını söylemektedir.¹⁷⁸

1.4.4.9. Risale fi'l- Musafaha

El sıkışma ile ilgili bir risaledir. Birgivî, cemaatle kılınan cuma ve bayram namazlarının ardından el sıkışmanın mekruh olduğunu ifade etmektedir. Ona göre, sahabe namazı edadan sonra el sıkışma yapmamıştır. Bu uygulamanın Rafizilerin sünnetlerinden olduğunu belirtmektedir. Birgivî kendi zamanında her namazdan sonra, bayram ve cuma namazlarından sonra el sıkışmanın olduğunu ve bunun bid'at olup Hz. Muhammed'in şeriatında bulunmadığını ifade etmektedir.¹⁷⁹

1.4.4.10. Risale fi Ziyarati'l-Kubür

Eserde kabir ziyareti hakkında bilgi vermektedir. Devrin insanların kabirlere kubbe vs. yapmalarına ve diğer bazı aşırı davranışlarına tepki olarak telif olunmuştur. Müellif başta eserini, İbnu'l- Kayyim el-Cevzi'nin *İğasetü'l- Lehfan fi Mesayidi's-Şeytan* adlı kitabı olmak üzere diğer kitaplardan da iktibaslar yaparak meydana getirmiştir.¹⁸⁰

¹⁷⁶ Arslan, *İmam Birgivî Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, s. 99.

¹⁷⁷ Yüksel, *Mehmet Birgivî'nin Dini ve Siyasi Görüşleri*, s.54.

¹⁷⁸ Arslan, *İmam Birgivî Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, s. 99; Yüksel, “Birgivî”, *DİA*, IV/193; Eserin çeşitli haşiyeler ve şerhlerden de faydalanılmak suretiyle genişletilmiş bir tercümesi M. Cemal Ögüt tarafından yapılmıştır. Martı, *Birgivi Mehmed Efendi*, s. 95.

¹⁷⁹ Atsız, *Birgivi Mehmed Efendi Bibliyografyası*, s.74; Yüksel, *Mehmet Birgivî'nin Dini ve Siyasi Görüşleri*, s. 44.

¹⁸⁰ Arslan, *İmam Birgivî Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, ss. 92-93; Muhammed b. Abdurrahman el- Hümeyyis, başına eseri ve müellifini tanıtan takdim yazıları ile sonuna fihristler eklemek suretiyle yayına hazırladığı risalenin ayet ve hadislerini de tahrir ederek *Ziyaratü'l-Kubur eş-Şer'iyye ve's-Şirkîyye* ismiyle neşretmiş, bu baskıyı esas alan A. Muhammed Beşir ise, eseri Türkçe'ye kazandırmıştır. Daha öncesinde yapılan iki tercüme çalışmasından ilki Mehmed Hulisi İşler'e, ikincisi ise Ahmet Şahin'e aittir.

1.4.4.11. Risale fi Ahkami'l- 'Uşriyye ve'-Haraciyye

Eserde araziden çıkan ürünün arazinin çeşidine göre verilerini ve arazi üzerindeki tasarruflar hakkında çeşitli konuları ele alınmaktadır. Ayrıca beytülmal hakkında bilgiler verilmektedir.¹⁸¹

1.4.4.12. Feraiz Risalesi ve Şerhi

Miras ile ilgili bir risaledir.¹⁸²

1.4.4.13. Haşiyetu'l-İzah ve'l-İslah

Eser, Kemal Paşazade'nin *İzahu'l-İslah*'ın taharet bölümünün haşiyesidir. Birgivi Mehmed Efendi, asırlarca İslam âlimleri tarafından kabul gören *Hidaye* ve *Vikaye*'nin Kemalpaşazade tarafından tenkit edilmesini doğru bulmayıp, onun yanlışlarını göstermek için risaleyi kaleme almıştır.¹⁸³

1.4.4.14. Ta'likat ale'l-İnaye

Merginani'nin *Hidaye* adlı eserinde Baberti'nin el-İnaye adındaki şerhine talikattır.¹⁸⁴ Konusu, temizlik, oruç, hac, nikâh, iman, şer'i cezalar, hırsızlık, şirketler vs.dir.¹⁸⁵

1.4.5. Ahlak ve Tasavvufa Dair Eserleri

1.4.5.1. Et- Tarikatu'l-Muhammediyye ve's-Siretü'l-Ahmediyye

Birgivi Memed Efendi'nin ömrünün son günlerinde kaleme aldığı en güzide çalışmasıdır. Din, ahlak ve tasavvuf konularıyla ilgili tanınmış Arapça bir eserdir. Müellifin en fazla okunan eserlerindedir. Tarikat-ı Muhammediyye birçok yönüyle devrin dini, siyasi ve fikri atmosferini sergilemektedir. Halkın ahlaki yönlerden bozulmasının sebeplerini, basılmış paraların ayarlarını düşürme, sufilerin zikir esnasında sallanıp dönmesi ve türbelerde kandil ve mum yakma gibi konularında aramıştır. Bunları Hz. Peygamber'in yolundan sapma olarak değerlendirmiştir.¹⁸⁶

¹⁸¹ Atsız, *Birgili Mehmed Efendi Bibliyografyası*, s.74; Martı, *Birgivi Mehmed Efendi*, s. 98.

¹⁸² Yüksel, *Mehmet Birgivi'nin Dini ve Siyasi Görüşleri*, s. 44; Eserin yazma nüshalarından dördünün karşılaştırılması yoluyla edisyon kritiği yüksek lisans çalışması olarak sunulmuştur. Bayram Demircigil, *Birgivi'nin İslam ve Osmanlı Hukukundaki Yeri ve Feraiz Risalesinin Edisyon Kritiği*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2000.

¹⁸³ Yüksel, *Mehmet Birgivi'nin Dini ve Siyasi Görüşleri*, s. 43.

¹⁸⁴ Talikat: Yazmanın içindikilerini göstermek ve bir düzeltme yapmak amacıyla sayfa kenarına yazılan yazılardır. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.3, s. 393.

¹⁸⁵ Arslan, *İmam Birgivi Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, s. 95.

¹⁸⁶ Osman Karadeniz, "Tarikat-ı Muhammediyye", *İmam Birgivi Sempozyumu*, Haz. Mehmed Şeker ss. 115-123.

Birgivi, kitabın başlığı ile bir iddia ortaya koymaktadır. Bu iddia ise gerçek Muhammed'i tarikat Hz. Muhammed'in yoludur. Birgivi, önsözünde kitabı ne maksatla yazdığını şöyle dile getirmektedir: “*et-Tarikatü'l-Muhammediyye*'yi yazmayı arzuladım. Ayrıca *Siret-i Ahmediyye*'yi açıklamak istedim. Böylece her hak yolcusu, kendi amelini buna arz etsin, sonunda doğru yolu bulan hataya düşenden, kurtuluşa eren helak olandan ayrılmış olsun”. Birgivi, yaşadığı toplumda gördüğü yanlışlıkları göstermek ve doğrularını bildirmek üzere *et-Tarikatü'l-Muhammediyye*'yi kaleme almış ve böylece toplumun düzelmesine yardımcı olmak istemiştir.¹⁸⁷

Ele aldığı konular itibariyle *Tarikat-ı Muhammediyye* İmam Gazali'nin *İhyau'l-Ulum* adlı eseri ile benzerlik göstermektedir. Bu benzerlik özellikle ahlaki konuların incelenişinde kendisini göstermektedir.¹⁸⁸

1.4.5.2. Cilâü'l-Kulûb

Müellif risaleyi, göğüsleri parlatmaya, kalpleri cilalandırmaya yardımcı, malın ve evladın fayda vermediği günde kendisine gerekli rızık ve Allah'ın rahmetine vesile olması için yazdığını ifade etmektedir.¹⁸⁹ Eser Hasan Akarsu tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir.¹⁹⁰

1.4.5.3.El- Kavlü'l-Vasit Beynel-İfrat ve't-Tefrit

Zikir konusunu işleyen müellif, zikir yapılırken ifrat ve tefrite kaçılmaması gerektiğini belirtmektedir. Risalenin beş temel konusu olduğunu belirten müellif bunları riya, dini hafife alma, cehri zikir, zikirde teganni¹⁹¹ ve lahn¹⁹² olarak sıralamaktadır.¹⁹³

¹⁸⁷ Yüksel, *Mehmet Birgivi'nin Dini ve Siyasi Görüşleri*, ss. 55-58.

¹⁸⁸ *et-Tarikatü'l-Muhammediyye* yalnız Türkiye'de değil Arap dünyasında da tanınmıştır. Eserin birçok şerh, haşiye ve tercümesi bulunmaktadır. Arslan, *İmam Birgivi Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, ss. 110-122.

¹⁸⁹ Yüksel, *Mehmet Birgivi'nin Dini ve Siyasi Görüşleri*, ss. 55-58.

¹⁹⁰ Birgivi, *Kalplerin Cilası*, Çev. Hasan Akarsu, Dehliz Yayınları, İstanbul 2010, ss.1-119.

¹⁹¹ Teganni: Lügatta nagme ile şarkı söylemek demektir. <https://sorularlislamiyet.com> [10.08.2017]

¹⁹² Lahn: Lügatta“Hata etmek ve doğrudan sapmak” manalarına gelen lahn, tecvit ilminde, tecvid kaidelerine uymamaktan meydana gelen hata demektir. <http://fasiharapca.com/lahn-ve-lahn-cesitleri-okuyus-hatasi> [10.08.2017].

¹⁹³ Yüksel, *Mehmet Birgivi'nin Dini ve Siyasi Görüşleri*, s.45; Martı, *Birgivi Mehmed Efendi*, ss. 106-107.

1.4.5.4. Risale fi'z-Zikri'l-Cehri

Zikir hakkındaki tartışmaları inceleyen çalışmada okuyucuya “Ey Allah Teâlâ'nın ve Resulünün rızasını arzulayan yolcu!” diye hitap ederek başlayan Birgivi Mehmed Efendi, zikri kalp ve dil ile yapılan olmak üzere ikiye ayırdığını belirtmektedir.¹⁹⁴

1.4.5.5. Risale fi Medhi's-Sultani'l-Adil ve Zemmi's-Sultani'z-Zalim

Zührü'l-Mülük ve *İrşadü'l-Mülük* adıyla da tanınan risalesinde Birgivi Mehmed Efendi, siyasilere yönelik öğütleri üç babda toplamaktadır. İlk olarak adil sultanın övülmesi, ikinci olarak zalim sultanın yerilmesi ve üçüncü olarak sultana nasihatta bulunma konularına yer vermektedir.¹⁹⁵

1.4.5.6. Tafdilü'l-Ganiyyi's-Şakir ale'l-Fakiri's-Sakir

Şükreden zengin, sabreden fakirden üstünlüğünü vurgulayan bir risaledir.¹⁹⁶

1.4.5.7. Mihakkü'l-Mutasavvıfın ve'l-Müntesebin

Bu risale, kendilerini meşayih ve evliyadan selef-i salihinin üzerinde bulunduğu hak yola nispet edenlerin ve mutasavvıfların değerini ve ahlakını anlamaya yarayan bir çalışmadır.¹⁹⁷

1.4.5.8. el-Makamat

Birgivi Mehmed Efendi'nin tasavvuf konularına ağırlık verdiği bir risalesidir.¹⁹⁸

1.4.6. Arapça Öğrenimine Yönelik Eserleri

1.4.6.1. Şerhu Lugati Ferištehoğlu

Kelimelerinin büyük kısmı Kur'an'da geçen en eski Arapça- Türkçe sözlüklerden biri olan İbn-i Melek'in¹⁹⁹ kaleme aldığı lugat üzerine başka sözlüklerden de yararlanarak Birgivi'nin yaptığı kapsamlı bir çalışmadır.²⁰⁰

¹⁹⁴ Atsız, *Birgili Mehmed Efendi Bibliyografyası*, ss.79-80; Martı, *Birgivi Mehmed Efendi*, ss. 107-108.

¹⁹⁵ Martı, *Birgivi Mehmed Efendi*, s.108.

¹⁹⁶ Atsız, *Birgili Mehmed Efendi Bibliyografyası*, s.62.

¹⁹⁷ Arslan, *İmam Birgivi Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, s. 123.

¹⁹⁸ Eser, Muhlis Akar tarafından kısa dipnotlarla desteklenerek Türkçe'ye kazandırılmıştır. Recep Tutar tarafından da “*İmamı Birgivi'nin Makamı ve Tercümesi*” şeklinde Türkçe'ye çevrilmiştir. Birgivi, *Makamat*, Çev. Recep Tutar, Yasin Yayınevi, İstanbul 2009, ss.1-70.

¹⁹⁹ İbn Melek, Aydınoğulları'nın en güçlü zamanında Ege bölgesinin Birgi'den sonra ikinci ilim ve kültür merkezi olan Tire'de yaşamıştır. Aydınoğlu Mehmed Bey'in Tire'de yaptırdığı medresede ders

1.4.6.2. İm'anü'l-Enzar

Arap grameri ile ilgili meşhur *el-Maksud*'un şerhidir. İlki Bulak'ta olmak üzere on beşten fazla baskısı yapılmıştır.²⁰¹

1.4.6.3. Risaletün fi's-Sarf

Sarf ilmine dair kısa bir risaledir. Yazma nüshası, Süleymaniye Kütüphanesi Hafid Efendi kısmında bulunmaktadır.²⁰²

1.4.6.4. Kifayetü'l-Mübtedi

Sarf ilmine dair Arapça bir eserdir. Süleyman Sırrı tarafından *Kifayetü'l-Müntehi fi Şerhi Kifayetü'l-Mübtedi* ve Kuşadalı Ahmed tarafından *İnayetü'l-Mübtedi* adıyla şerh edilmiştir.²⁰³

1.4.6.5. El- Emsiletü'l-Fazliyye

Sarf ilmiyle ilgili Arapça bir eserdir. Oğlu Fazlullah Efendi'nin, tahsil çağına gelmesi ve *Emsile*'nin çeşitli nedenlerden bozulması sebebiyle, Birgivi tarafından kaleme alınmıştır.²⁰⁴

1.4.6.6. Şerhu'l-Emsileti'l- Fazliyye

el- Emsiletü'l-Fazliyye'nin Birgivi tarafından yapılmış şerhidir.²⁰⁵

1.4.6.7. Haşiyetü Şerhi'l-Fazliyye

Müellif, yukarıda adı geçen şerhi daha da genişleterek açıklamalarda bulunmuştur.²⁰⁶

1.4.6.8. El-Avamil

Arap cümle yapısına ait bir risaledir. Uzun yıllar Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuştur. Günümüzde dahi Arapça özel ders veren bazı hocalar, eski usul öğretim metodu olan Avamil risalesini okutmaya devam

vermiştir ve medrese onun adıyla meşhur olmuştur. Bkz. Mustafa Baktır, "İbn Melek", *DİA*, XX/175-176.

²⁰⁰ Martı, *Birgivi Mehmed Efendi*, ss. 111-113.

²⁰¹ Atsız, *Birgivi Mehmed Efendi Bibliyografyası*, ss.80-82; Yüksel, "Birgivi", *DİA*, IV/193.

²⁰² Yüksel, *Mehmet Birgivi'nin Dini ve Siyasi Görüşleri*, s. 50.

²⁰³ Atsız, *Birgivi Mehmed Efendi Bibliyografyası*, ss.82-83; Yüksel, "Birgivi", *DİA*, IV/193

²⁰⁴ Arslan, *İmam Birgivi Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, s. 147.

²⁰⁵ Güsamettin Erdoğan, "*İmam Birgivi'nin el- Emsiletü'l-Fazliyye Şerhi* (İnceleme ve Edisyon Kritik), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2002.

²⁰⁶ Yüksel, *Mehmet Birgivi'nin Dini ve Siyasi Görüşleri*, s. 50.

etmektedir. Bu risalenin önemli özelliklerinden biri de Arapçayı öğretirken seçilen örneklerin, Ehl-i Sünnet inancına ve ahlaka uygun, dini bakımdan da öğretici bir metotta olmasıdır.²⁰⁷

1.4.6.9. Izharü'l-Esrar

Nahivle ilgili Arapça bir eser olup, uzun süre medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur. Kırktan fazla baskısı yapılmış olup çok sayıda yazma nüshası bulunmaktadır.²⁰⁸

1.4.6.10. İmtihanü'l-Ezkiya

Nahivle ilgili Arapça bir eser olup İbnü'l- Hacib el-Mısri'nin *el-Kafiye*'sinin Kadı Beydavi tarafından yapılan *Lübbü'l-Elbab fi İlmi'l-İğrab* adlı muhtasarının şerhidir. Eser üzerinde Adalı Şeyh Mustafa'nın *Haşiyetü Adalı ale'l-İmtihan* adlı bir haşiyesi bulunmaktadır.²⁰⁹

1.4.6.11. Ta'likat ale'l-İmtihan

Müellifin kendi eseri olan *İmtihanü'l-Ezkiya*'ya yazdığı ta'likattir.²¹⁰

1.4.6.12. Ta'likat ale'l-Fevaidi'z-Ziyaiyye

Molla Cami diye meşhur Abdurrahman-ı Cami'nin²¹¹ İbn Hacib'in *Kafiye* isimli eserine *el-Fevaidü'l-Ziyaiyye* ismiyle yapmış olduğu şerhine Birgivi tarafından yapılan açıklamalardır.²¹²

1.4.7. Diğer Eserleri

1.4.7.1. Gurrename

Ay ve günler için çizilmiş özel bir cetvel yardımıyla, bir ayın ilk gününün hangi güne rastladığını tespit imkânı veren bir cetveli bulunan bir risaledir.²¹³

²⁰⁷ Atsız, *Birgili Mehmed Efendi Bibliyografyası*, ss.84-90; Yüksel, *Mehmet Birgivi'nin Dini ve Siyasi Görüşleri*, ss. 49-50; Arslan, *İmam Birgivi Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, ss. 152 - 159.

²⁰⁸ Atsız, *Birgili Mehmed Efendi Bibliyografyası*, ss.90-95; Yüksel, *Mehmet Birgivi'nin Dini ve Siyasi Görüşleri*, s. 50; Martı, *Birgivi Mehmed Efendi*, ss.115-116.

²⁰⁹ Atsız, *Birgili Mehmed Efendi Bibliyografyası*, ss.96-99; Yüksel, "Birgivi", *DİA*, IV/193.

²¹⁰ Arslan, *İmam Birgivi Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, s. 152

²¹¹ Abdurrahman Cami, Nakşibendî tarikatına mensup İranlı âlim ve şair. Bkz: Ömer Okumuş, "Câmî Abdurrahman", *DİA*, VII/94-99.

²¹² Arslan, *İmam Birgivi Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, s. 150; Yüksel, *Mehmet Birgivi'nin Dini ve Siyasi Görüşleri*, s. 50.

²¹³ Arslan, *İmam Birgivi Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, s.126; Yüksel, *Mehmet Birgivi'nin Dini ve Siyasi Görüşleri*, s. 51; Martı, *Birgivi Mehmed Efendi*, s. 117.

1.4.7.2. Risale fi Adabi'l-Bahs

Bu küçük risale mantıki tartışma usulüne ait bir makale ile onun şerhinden oluşmaktadır.²¹⁴

1.4.7.3. Emali

Emali²¹⁵ tarzında yüksek ilimlerden bahseden bir risaledir. Risalenin nüshası tespit edilememiştir.²¹⁶

²¹⁴ Yüksel, *Mehmet Birgivi'nin Dini ve Siyasi Görüşleri*, s. 52; Arslan, *İmam Birgivi Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, ss.124-125

²¹⁵ Emali: Bir alimin talebelerine hadisleri veya başka bilgileri yardımıyla meydana gelen eser türü. <http://www.diyanetislamansiklopedisi.com/emali/> [26.08.2017]

²¹⁶ Arslan, *İmam Birgivi Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, s.85; Martı, *Birgivi Mehmed Efendi*, s.118

İKİNCİ BÖLÜM

EHL-İ SÜNNET VE GÖRÜŞLERİ

2.1. BIRGIVÎ MEHMED EFENDİ’NİN MEZHEP TANIMI

Birgivî Mehmed Efendi, kendisini Ehl-i Sünnet ve’l-Cemaat çizgisinde yetiştirmiş, yaşadığı dönemde halkın itikadı konularında bilinçlenmesi için çeşitli eserler kaleme alarak, iman esaslarını açıklamıştır. Kendisinin amelde Hanefî, itikatta ise Maturidi mezhebine bağlı olduğunu eserlerinde sürekli belirtmiştir. Birgivî Mehmed Efendi başta *et-Tarikatü’l Muhammediyye*,²¹⁷ *Vasiyetname*²¹⁸, *Tufetü’l-Müsterşidin fi Beyani Firaki Mezahibi’l-Müslimin*²¹⁹ adlı eserlerinde Ehl-i Sünnet inancını genel ilkeleri ile açıklamıştır. Birgivî Mehmed Efendi’nin tutumunu farklı kılan özellik, Kur’an ve Sünnete tabi olmayı öğütlemesi, Ehl-i Sünnet akidesine sonradan giren düşünceleri bid’at olarak değerlendirmesidir.

Birgivî Mehmed Efendi mezhepler hakkındaki kanaatini kendi ifadesiyle *Vasiyetname* adlı eserinde şu şekilde belirtmektedir:

“İtikatta ve amelde mezhebini bilmek her kişiye lazımdır. “İtikatta mezhebin kimdir?” diye sorulunca; “Ehli Sünnet ve’l- Cemaattir” denilmelidir. Yani “Resulullah’ın Ashabı ve Cemaatı ne itikat üzerinde idiye bende aynı itikat üzereyim,” demek lazımdır. Ve her Müslüman hükmeylemeli ki, Ehli Sünnet ve’l-Cemaat mezhebi haktır, diğer mezhepler batıldır. “Amelde mezhep nedir?” deseler “İmam-ı Ebu Hanife mezhebidir” demelidir. Ama hükmedip, “Ebu Hanife mezhebi haktır, diğerleri batıldır,” dememelidir. Belki demelidir ki, “Ebu Hanife Mezhebi haktır. Hata ihtimali vardır. Diğer mezhepler hatadır. Hak olma ihtimali de vardır”.²²⁰

²¹⁷ Çalışmamızda kullanmış olduğumuz nüsha: Birgivi, *Tarikatü’l-Muhammediyye ve Siyreti’l-Ahmediyye*, Daru’l- Tabaatu’l-Amire 257; İmam-ı Birgivi, *Tarikat-i Muhammediyye*, Çev. Celal Yıldırım, Demir Kitabevi, İstanbul 1996.

²¹⁸ Çalışmamızda kullanmış olduğumuz nüsha: Birgivi, *Vasiyet-name*, Kayseri Raşid Efendi Eski Eserler Kütüphanesi No:1144/2, 65a-97a; Birgivi, *Birgivi Vasiyetnamesi*, Haz. Ahmet Ersin Yücel, Bedir Yayınevi, İstanbul; Kadızade Ahmed Efendi, *Birgivi Vasiyetnamesi Kadızade Şerhi*, Haz. A. Faruk Meyan, Bedir Yayınevi, İstanbul 1979

²¹⁹ Çalışmamızda kullanmış olduğumuz nüsha: Birgivî, *Tuhfetü’l-müsterşidin fi beyani firaki Mezahibi’l-Müslimin*, Çorum Hasan Paşa İl kütüphanesi, no:4334/2, 88a-90a; İlhan, *Birgivi Mehmed Efendi ve Mezhepler Tarihi İle İlgili Risalesi (Tuhfetü’l-Müsterşidin fi Beyani firaki Mezahibi’l-Müslimin)*, DEÜİFD, İzmir 1984, c. VI, ss. 181-192.

²²⁰ Birgivi, *Vasiyet-name*, 73b; İmam Birgivî, *Birgivi Vasiyetnamesi*, ss. 31-32.

Birgivî Mehmed Efendi'ye ait bu ifadeler onun itikadi ve ameli konularda Sünnilik ve Hanefilik algısını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Birgivî Mehmed Efendi, *Vasiyetname* adlı eserinde mezhebin beyan konusunu işlerken; “Her âlim aklı erdiği kadar çalıştı ve anladığını halka beyan edip yazdı. Her birine bir taife tabi’ oldu. Kimi İmam Ebu Hanife’ye, kimi İmam Şafi’ye, kimi İmam Malik’e, kimi Ahmed b. Hanbel’e, kimi Süfyan’ı Sevri’ye ve kimi de Davud-i Zahiri’ye ve başkalarına tabi’ oldular. Ve bu zamana gelinceye kadar tabi’ oldukları mezheple amel ettiler. Bunların hepsi itikatta bir olup Ehl-i Sünnet ve’l- Cemaat’tir” diyerek Ehl-i Sünnet’in içerisine hangi mezhepleri dâhil ettiğini belirtmektedir.²²¹

2.1.1. Birgivî Mehmed Efendi'nin Mezhepleri Tasnif Metodu

Birgivî Mehmed Efendi, *Tuhfetü'l-Müsterşidin fi Beyani Firaki Mezahibi'l-Müslimin* isimli risalesinde “yetmiş üç fırka hadisine”²²² merkezi bir konum tahsis etmiştir. Risale, tasnif ve görüşleri aktarma açısından Iraki'nin “*el-Fıraku'l-Müfterika Beyne Ehli'z-Zeyğ ve'z -Zendeka*” isimli eserinin özeti şeklindedir. Dolayısıyla firkaların tasnifi konusunda Nesefi'nin modeli benimsenmiştir. Çünkü altılı tasnif ve on ikili alt gruplara ayırma metodu, ilk kez Ebu Muti' Mekhul en-Nesefi tarafından geliştirilmiştir.²²³ Birgivî'nin Klasik Dönem mezhepler tarihi yazıcılığının referans eserlerinden *el-Fark Beyne'l-Fırak*'dan haberdar olmadığı ama *el-Milel ve'n-Nihal* adlı eseri bildiği anlaşılmaktadır.²²⁴

Birgivî Mehmed Efendi, *Tuhfetü'l-Müsterşidin* isimli risalesine Hz. Muhammed'in ümmetinin 73 fırkaya ayrılacağına dair söylediği hadisle başlamıştır.²²⁵ Resulullah'tan rivayet edildiğine göre: Ümmetim yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır, bunlardan sadece bir tanesi naciye fırkası müstesna, hepsi cehennemliktir. Naciye fırkasına Ehl-i Sünnet ve'l- Cemaat da denir ki onların gidecekleri yer cennettir. Diğer firkalarınki ise -Allah bizi onlardan korusun-

²²¹ Birgivi, *Vasiyet-name*, 75a; Birgivî, *Birgivî Vasiyetnamesi*, s. 35.

²²² “İsrailoğulları yetmiş iki millete ayrıldı. Benim ümmetim de yetmiş üç fırkaya ayrılacak. Biri hariç diğerleri ateştedir. Bunların kim olduğu sorulduğunda, Hz. Peygamber “ben ve ashabımın yolu üzerinde olanlardır”. Tabarani, *Mucamu's-Sağir*, hadis no:724, c. II, s. 29; Tirmizi, *Sünen-i Tirmizi*, hadis no:264, c.5, s.26; el- Hakim, *Müstedrek*, hadis no:444, c.1, s. 218.

²²³ Nesefi, *Kitâbu'r- Redd 'alâ Ehli'l- Bida' ve'l-Ehvâ* adlı eserinde bid'at firkaları 6 ana gruba, her grubu da 12 kola ayırmıştır. Bunlara Ehl-i sünnet ve'l – Cemaati ekleyerek 73 sayısına ulaşmıştır.

²²⁴ Aydın, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslam Mezhepleri Tarihi Yazıcılığı*, s. 123; İlhan, “İmam Birgivî ve Tuhfetü'l-Müsterşidin'i”, *İmam Birgivî*, Yay. Haz. Mehmet Şeker, Ankara 1994, ss. 55-57.

²²⁵ Aydın, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslam Mezhepleri Tarihi Yazıcılığı*, s. 123.

cehennemdedir. Onlar bid'at ve delalet ehlidir.²²⁶ Birgivi fırka-i naciye dışında diğerlerinin bid'at ve dalalet fırkası olduğunu ve cehennemde yer alacaklarını ifade etmiştir. Bu doğrultuda fırka-i naciyenin inanç esaslarını vermiştir.²²⁷

Birgivî Mehmed Efendi, *et-Tarikatü'l Muhammediyye* isimli eserinde ise birbirini destekleyen iki hadise yer vermiştir:

“Allah'a andolsun ki İsrailoğulları'nın başına gelen benim ümmetimin de başına gelecektir. Nalın nala tıpatıp uyduğu gibi. Öyle ki İsrailoğulları'ndan açıktan açığa annesiyle cinsi münasebette bulunan olmuşsa benim ümmetimden de bunu yapan olacaktır.”²²⁸

“İsrailoğulları yetmiş iki millete ayrıldı. Benim ümmetim de yetmiş üç fırkaya ayrılacak. Biri hariç diğerleri ateştedir. Bunların kim olduğu sorulduğunda, Hz. Peygamber “ben ve ashabımın yolu üzerinde olanlardır”²²⁹ demiştir.²³⁰ Bu rivayetler gösteriyor ki Birgivî Mehmed Efendi'nin mezhepleri tasnif siteminde 73 fırka hadisi merkezi bir rol oynamıştır.²³¹

2.1.2. Birgivî Mehmed Efendi'nin Ehl-i Sünnet Tanımı

Birgivî Mehmed Efendi, *Tuhfetü'l-Müsterşidin fi Beyani Firaki Mezahibi'l-Müslimin* isimli risalesinde Ehl-i Sünneti savunmuş ve inançlarını tebliğe özen göstermiştir. “Hak olan ve hakkında onunla birlikte olduğu” şeklinde nitelendirilen bu anlayışın dışındaki fırkaların görüş ve inançları hakikat dışı olarak sunulmuştur. Ayrıca *Tarikat-ı Muhammediye* ve *Risale-i Birgivî (Vasiyetname)* isimli eserlerinde Ehl-i Sünnet inancının temel özelliklerini vermiştir. Birgivî'nin yaklaşımını çekici kılan ve etki alanını genişleten tarafı, Kur'an ve sünnete sarılmayı öğütlemesi, Ehl-i Sünnet bünyesine sonradan giren uygulamaları bid'at olarak değerlendirmesi ve bunlardan dini arındırma yönündeki aktif bir çabaya işaret etmesidir.²³²

Birgivî Mehmed Efendi'ye göre Ehl-i Sünnet, Rasulullah'ın ashabı ve cemaatı, muhacirler ve ensar demektir. Her biri İslam'ın nuru ve ışığı, iman

²²⁶ İlhan, “Birgili Mehmet Efendi ve Mezhepler Tarihi ile İlgili Risalesi (*Tuhfetü'l-müsterşidin fi beyani firaki mezahibi'l-Müslimin*), DEÜİFD, İzmir 1984, c.VI, s.181.

²²⁷ Aydın, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslam Mezhepleri Tarihi Yazıcılığı*, s. 124.

²²⁸ Tabarani, *Mucamu's-Sağir*, hadis no:724, c. II, s. 29; Tirmizi, *Sünen-i Tirmizi*, hadis no:264, c. 5, s.26; el-Hâkim, *Müstedrek*, hadis no:444, c.1, s. 218.

²²⁹ Tabarani, *Mucamu's-Sağir*, hadis no: 724, II/29.

²³⁰ Birgivî, *Tarikat-i Muhammediyye*, Çev. Celal Yıldırım, İstanbul 1996, ss. 30-31.

²³¹ Aydın, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslam Mezhepleri Tarihi Yazıcılığı*, s. 124.

²³² Aydın, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslam Mezhepleri Tarihi Yazıcılığı*, s. 124.

sahiplerinin önderleri ve senetleridir. Onların itikadı, Sünni inancın üzerine bina edildiği temeller mesabesinde ve bu doğrultuda inanmak gereklidir. Başka bir inanca yapışmak, haktan uzaklaşmak ve delaletle düşüp cehennemlik olmak anlamına gelir. Ehl-i Sünnet itikadında Ebu Hanife'nin ilmi geleneğini sürdüren Maturidi ve İmam Şafi'nin takipçilerinden Eş'ari olmak üzere iki yol vardır. Aralarında asla ait olmayan bazı farklar²³³ olmasına rağmen referansları birdir ve iki mezhep de ehl-i hidayet ve ehl-i sünnet'tir.²³⁴

2.2.EHL-I SÜNNET VE'L- CEMAAT'IN GÖRÜŞLERİ

Birgivi Mehmed Efendi, *et- Tarikatü'l- Muhammediyye, Vasiyetnamesi, Tuhfetü'l-Müsterşidin fi Beyani Firaki Mezahibi'l-Müslimin* adlı eserlerinde Ehl-i sünnet ve'l- Cemaat'in görüşlerine detaylı bir şekilde yer vermektedir. Müellifin zikri geçen eserleri takip edilerek bu konu değerlendirilmeye çalışacaktır.

2.2.1. Allah ve Sıfatları

Birgivi'ye göre, "Allah birdir, hiçbir şey O'na benzemez. O, ne cisim ne araz ne de cevherdir. Tasvir olunmaz. Sonu yoktur. Bir boşluk kaplamamıştır. Yemez, içmez, doğurmamıştır, doğrulmamıştır. Hiçbir şey O'na denk olmadı, olamaz da. Mekân ve zaman ile ilgili değildir. O'nun için altı yönden hiçbiri düşünülemez ve O, bu yönlerin hiçbirinde değildir. O'na hiçbir şey gerekli değildir. Sonradan olan hiçbir şey onun zâtı ile kaim olamaz. Dilediğini -üzerine vacip olmaksızın- yegâne işleyendir. Noksan sıfatlardan münezzehtir. Bütün kemal sıfatlarıyla muttasıftır. O'nun için beklenen ayrı bir kemal yoktur. Sonradan olma değildir, ezelidir, başlangıcı yoktur. Ebedidir sonu yoktur. O'nun, zatiyle kaim kadim sıfatları vardır. Bu sıfatlar O'nun ne aynı ne de gayridir. Bunlar: Hayat (diri olmak), İlim (her şeyi bilmek), Kudret (her şeye güç getirmek), Semi' (duymak), Basar (görmek), İrade (dilemek), Tekvin (oldurmak), harf ve söz cinsinden olmayan Kelam (söz)". Kur'an-ı Kerim, Allah Teâlâ'nın kelimadır; mahlûk (yaratık) değildir.²³⁵

Birgivi Mehmed Efendi'nin, Allah'ın yaratıklara benzemediğini, noksan sıfatlardan uzak olduğunu, Allah üzerine hiçbir şeyin vacip olmadığını ifade etmesi,

²³³ Maturidi ve Eş'ari arasındaki farklar için Bkz. Şerafettin Gölcük, Süleyman Toprak, *Kelam*, ss. 58-60 (Cüz'i İrade, Kesb, Husn ve Kubuh, Ma'rifetullah, Tekvin, Nübüvvet, Teklif-i Mâ Lâ Yutak, Sebep ve Hikmet, Kelam-ı Nefsi, Ezelde Ma'duma Hitap, İbadet Mükellefiyeti, İrtidat, Tevbe-i Ye's)

²³⁴ Kadızade Ahmed Efendi, *Birgivi Vasiyetnamesi Kadızade Şerhi*, ss.132-133; Aydın, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslam Mezhepleri Tarihi Yazıcılığı*, s. 130.

²³⁵ Birgivi, *et- Tarikatü'l- Muhammediyye*, s. 17.

tekvin sıfatını Allah'ın ezeli sıfatları arasında sayması ve Kur'an-ı Kerim'in mahlûk olduğunu kabul etmemesi Maturidi geleneğini takip ettiğini göstermektedir.²³⁶

2.2.2. Melekler

Birgivî Mehmet Efendi, *Vasiyetname* adlı eserinde meleklerin genel özelliklerinden bahsetmektedir. Allah'ın melekleri olduğunu, Allah'ın emri ile iş gördüklerini, insanlar gibi asi olmadıklarını, yemediklerini, içmediklerini ve erkeklik dişilik özelliklerinin bulunmadıklarını belirtmektedir. Birgivi Mikail hariç Kiramen Kâtabin, Hafaza, Cibril, Azrail ve İsrail gibi meleklerin isim ve görevlerini zikretmektedir.²³⁷ Kadızade, Birgivi'nin Mikail'i zikretmemesini *Vasiyetname*'nin şerhinde "Musannif merhum bu risalede Mikail Aleyhisselam'ı da bildirseydi güzel olurdu"²³⁸ şeklinde eleştirmiştir.

2.2.3.Kitaplar

Birgivî, kitaplar konusu ile ilgili olarak *Vasiyetname*'de: "Allah'ın peygamberlerine gönderdiği kitapları vardır. Allah, bu kitapları peygamberlerine Cibril ile göndermiştir. Peygamberlerden başkasına Cibril gelmemiş ve kitap getirmemiştir. Son ilahi mesaj olan Kur'an Hz. Muhammed'e 23 yılda indirilmiştir.

Hz. Musa'ya Tevrat, Hz. İsa'ya İncil ve Davud'a da Zebur indirilmiştir. Sahifeleri de başka peygamberlere indirmiştir. Allah'ın peygamberlere gönderdiği kitaplar yüz dört adettir. Hepsi hakıdır. Kur'an, hepsinden sonra indirilmiştir. Hükmü kıyamete kadar devam edecektir. Nesihten²³⁹ ve değişmekten uzaktır. Önce inen kitapların bazı hükümlerini neshetmiştir. Kur'an'dan sonra, o kitaplarla amel etmek caiz değildir"²⁴⁰ açıklamalarında bulunmuştur.

2.2.4. Peygamberler

Allah'u Teâlânın yeryüzünde insan cinsinden peygamberleri bulunmaktadır. Her biri gönderildikleri zaman diliminde ümmetlerini hak dine davet etmişlerdir. Birgivî *et-Tarikatü'l-Muhammediyye*'de peygamberlik konusuna şu şekilde

²³⁶ Yüksel, *Mehmet Birgivi'nin Dini ve Siyasi Görüşleri*, s. 72.

²³⁷ Birgivi, *Vasiyet-name*, vr. 67b-68a; Birgivî, *Birgivi Vasiyetnamesi*, Trc. Ahmet Ersin Yücel, s. 20.

²³⁸ Kadızade A. İslamboli, *Birgivi Vasiyetnamesi (Kadızade Şerhi)*, Trc. A. Faruk Meyan, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1399/1979, s. 50.

²³⁹ Nesih: Dini bir hükmün zaman bakımından sonra gelen, yine dini bir delil ile kaldırılmasıdır. Kendinden önceki hükmü kaldıran delile "nasih" hükmü kaldırılan delile de "mensuh" adı verilir. Abdurrahman Çetin, *Nesih, DİA*, C.32, ss. 579-581.

²⁴⁰ Birgivi, *Vasiyet-name*, vr. 68a; Birgivî, *Birgivi Vasiyetnamesi*, s. 21.

değmektedir: “İnsanlar arasından insanlara mucizelerle ve kitaplarla nebiler ve resuller gönderilmesinde üstün hikmetler vardır. Peygamberler mutlak olarak küfür ve yalandan, bir lokma olsun çalmak, bir habbe eksik veya fazla tartmak gibi nefret veren büyük küçük günahlardan uzaktırlar. Peygamberlik sonrasında da nefret vermeyen küçük günahları kasten işlemekten paktırlar. Bütün bu özelliklerine rağmen toplumlarının ileri gelenleri tarafından alaya alınmışlardır.²⁴¹ Peygamberlerin ilki Âdem, sonuncusu ve en üstünü Hz. Muhammed’dir. Peygamberlerin sayısı kesin olarak bilinemez. Ölmeleri sebebiyle risâletleri batıl olmaz. Peygamberler, meleklerden daha üstündürler.²⁴² *Vasiyetname* adlı eserinde de peygamberlik konusuna, özelde peygamberimize geniş yer ayıran Birgivi, benzer hususlara değmektedir.²⁴³

2.2.5. Ahiret Günü

Birgivî, ahiret gününe iman denilince ahiret halleriyle ilgili olacak olanları bilmek gerektiğini belirtmektedir. İnsanların öldükten sonra tecrübe edeceği hususları kabir azabı, dirilmeleri, kabirde Münker ve Nekir’in kendilerine sual sormaları, hesap görecekleri yere gelmeleri, hesaptan sonra kitabı sağ taraftan verilenlerin cennete, kitabı sol taraftan verilenlerin ise cehenneme gideceği şeklinde sıralamaktadır.

Peygamberimizin kıyamet alametleri ile ilgili haber verdiklerinin “Deccal, Dabbetu’l-Arz, Ye’cuc, Me’cuc, Hz. İsa’nın gökten inmesi, güneşin batıdan doğmasından ibaret ve hepsinin hak olduğunu ifade etmektedir”.²⁴⁴ Hz. İsa’nın, gökten inip zuhur eden Deccal’i öldüreceğini Hz. Muhammed’in şeriatı ile amel edeceğini, Resulullah’ın soyundan gelecek olan Mehdi’nin, Hz. İsa ile birleşeceğini zikreden Birgivî, kıyametin alametlerinden bahsetmiş ancak herhangi bir açıklamada bulunmamıştır.²⁴⁵

Birgivî, ecel konusunda Ehl-i Sünnetin görüşünü benimsemiştir. Ona göre, ister doğal yolla olsun ister öldürme yoluyla olsun öldürülen her insan kendi eceliyle

²⁴¹ Tözluyurt, Mehmet, Kur’an’i “Bir Kavram Olarak Mele’nin Semantik İncelemesi” Kelam Araştırmaları Dergisi, c. 13, sayı 2, 2015, s. 820.

²⁴² Birgivî, *et- Tarikatü’l- Muhammediyye*, s. 18.

²⁴³ Birgivi, *Vasiyet-name*, vr. 68b-69a.

²⁴⁴ Birgivî, *et- Tarikatü’l- Muhammediyye*, ss.17-18.

²⁴⁵ Birgivi, *Vasiyet-name*, vr. 70a; Birgivî, *Birgivî Vasiyetnamesi*, ss. 25-26.

ölmüştür, ecel birdir.²⁴⁶ Rızık konusunda ise, “haram rızıktır, herkes kendi rızıkını yiyebilir, başkasının rızıkını yiyemez”²⁴⁷ ifadelerini kullanarak Ehl-i Sünnet ile örtüşmektedir.

Birgivî Mehmed Efendi, “kabir azabının kâfirler ve bazı asi mü’minler için hak olduğunu, itaat edenleri Allah’ın bildiği ve dilediği şekilde nimetlendirdiğini, Münker ve Nekir’in suallerinin gerçekleşeceğini beyan etmektedir”.²⁴⁸ Birgivî, “Münker ve Nekir’in ölen kişiye, Tanrı’sına, peygamberine, dinine, kıblesine dair, sualler soracaklarını, bunlara mü’min ve muti kulların cevap vereceklerini, kâfir ve fasıkların ise cevap veremeyeceklerini” söylemektedir.²⁴⁹

Birgivî Mehmed Efendi, “kıyamet günü bütün canlıların öleceğini, hiçbir canlının kalmayacağını, dağların kuş gibi havada uçacağını, göklerin eriyip döküleceğini belirtmektedir. Bir süre geçtikten sonra Hak Teâlâ’nın yeri tekrar düzenleyip ölenleri dirilteceğini bildirmektedir. Ona göre, herkes çıplak, yalın ayak, başıkabak bir halde olacaktır. Peygamberlere, velilere, âlimlere ve salihlere Cennet’ten hulleler²⁵⁰ ve buraklar gelecektir. Onların, hulleri giyeceğini ve buraklara binip Arş’ın gölgesinde oturacağını belirtmektedir. Diğer insanlar aç, susuz ve çıplak, ayaküzeri sıkışıp duracaklardır. Güneş başlarına bir mil kadar yaklaşacak, kimi topuğundan, kimi dizinden, kimi boğazından, kimi tepesinden ter içinde yanacaklardır. Bu halin elli bin yıl süreceğini dile getirmektedir. Meleklerin, insanların yaptıklarına dair yazmış oldukları kitapları burada verilecektir. Muti’lere sağından, kâfirlere solundan veya arkalarından verilecektir. Allah’u Teâlâ’nın vasitasız herkesi sorguya çekeceğini, mazlumun hakkının zalimden alınarak tekrar mazluma iade edileceğini kaydetmektedir. Zalimin hayırlı amelleri varsa, onlar alınıp mazluma verilecek, yoksa mazlumun günahları zalime yüklenecektir”.²⁵¹

Kıyamet günü hayırların ve şerlerin tartılacağı mizan’ın kurulmasının hak olduğunu ifade eden Birgivi, bu tartma sonunda hayırları ağır olanların Cennet’e, şerleri ağır olanların Cehennem’e gideceğini bildirmektedir.²⁵²

²⁴⁶ Birgivî, *et- Tarikatü’l- Muhammediyye*, s. 17; Krş. Maturidi, Ebu Mansur, *Kitabü’t-Tevhid*, Trc. Bekir Topaloğlu, İsam Yayınları, Ankara 2016, ss. 425-429.

²⁴⁷ Birgivî, *et- Tarikatü’l- Muhammediyye*, s. 17.

²⁴⁸ Birgivî, *et- Tarikatü’l- Muhammediyye*, s. 17.

²⁴⁹ Birgivi, *Vasiyet-name*, vr. 70a; Birgivî, *Birgivî Vasiyetnamesi*, s. 25.

²⁵⁰ Hulle: elbise

²⁵¹ Birgivi, *Vasiyet-name*, vr. 70b; Birgivî, *Birgivî Vasiyetnamesi*, s. 26.

²⁵² Birgivi, *Vasiyet-name*, vr. 71b; Birgivî, *Birgivî Vasiyetnamesi*, s. 27.

Birgivî, Sırat konusunu ele alırken; “Sırat Köprüsü kıldan ince kılıçtan keskindir. Cehennem’in üzerine kurulacak olup, herkes onun üzerinden geçecektir. Kimi yıldırım gibi, kimi seğirten at gibi, kimi yürüyen at gibi, kimisi arkasına günahını yüklenmiş emekleye emekleye geçecektir. Kimisi de düşüp cehenneme girecektir”²⁵³ değerlendirmesini yapmaktadır.

Havuzu ahiretin aşamaları arasında değerlendiren Birgivi, “Her peygamberin bir havuzu olduğunu, cennete girmeden önce ümmetiyle ondan içeceğini, Hz. Muhammed’in havuzunun hepsinden büyük olduğunu, bu havuzun bir ucundan diğer ucuna bir ayda gidildiğini, kenarındaki bardakların yıldızlardan çok olduğunu, suyunun baldan tatlı ve süttten beyaz olduğunu, ondan bir kere içenin artık susamayacağını bildirmektedir”.²⁵⁴

Kıyamet günü insanlar, Allah’ın huzurunda toplanıp mahkeme edildikten sonra dünyada yaptıklarının karşılığı olarak cennete veya cehenneme gidecektir. Birgivî Mehmed Efendi’ye göre, “Cennet ve Cehennem şu an mevcut olup, baki kalacaklardır. Hem onlar hem de o ikisinin ehilleri yok olmayacaktır”.²⁵⁵ O, Cennet ve Cehennem ehillerinin durumlarını şu şekilde ele almaktadır: “Cennet ehli, cennete girdikten sonra orada ebedi olarak kalacak olup, hiç çıkmayacaklardır. Orada ölmek, ihtiyarlamak, değişime ve bozulmaya maruz kalmak gibi durumlarla karşılaşmayacaklardır. Elbiseleri eskimeyecek, ayak yoluna çıkmayacak ve uyumayacaklardır. Orada bulunan huriler ve kadınlar hayızdan, nifastan ve kötü huydan uzak olacaklardır. Her ne yiyecek ve içecek isterlerse hazır olarak önlerine gelecektir.

Cehenneme giren kâfirler ve şeytanlar ise orada kalacak olup, hiç çıkmayacaklardır. Deveboynu gibi iri yılanlar, semerli katır büyüklüğünde akreplerle, ateş ve kaynar sularla azap olunacaklardır. Vücutları yanıp kömür olunca Hak Teâlâ tekrar yeni deriler bitirip azap edecektir. Onlara ölüm olmayıp azapları hiç tükenmeyecektir”.²⁵⁶

²⁵³ Birgivi, *Vasiyet-name*, vr. 71a; Birgivî, *Birgivî Vasiyetnamesi*, s. 27.

²⁵⁴ Birgivi, *Vasiyet-name*, vr. 71a; Birgivî, *Birgivî Vasiyetnamesi*, s. 27.

²⁵⁵ Birgivî, *et- Tarikatü'l- Muhammediyye*, s. 17.

²⁵⁶ Birgivi, *Vasiyet-name*, vr. 71a-71b; Birgivî, *Birgivî Vasiyetnamesi*, ss. 27-28.

2.2.6. Kaza ve Kader

Kaza ve kader tarih boyunca beraber ele alınmış ve üzerinde ittifak sağlanamamış konulardan biridir. İtikadi İslam Mezhepleri bu konuyu farklı açılardan ele almışlardır. Birgivî Mehmed Efendi'de, *et-Tarikatı Muhammediyye ve Vasiyetname* eserlerinde kaza ve kader konusuna yer vermiştir. Ona göre, "Kulların fiilleri hayır olsun şer olsun Allah'ın yaratmasıyla, takdir ve ilmiyle, irade ve kazasıyla sonradan olmadır, Allah'tan başka yaratıcı yoktur".²⁵⁷ "Hayır, ve şer her nesne Allah'u Teâlâ'nın kazasıyla ve kaderiyledir. Her olanı ve olacağı ezelde takdir etmiş ve Levh-i Mahfuz'a yazmıştır. O'na muhalif hiçbir şey olmaz. Mü'minin imanı, mutinin taati ve hayırlar, Hak Teâlâ'nın bilmesiyle, dilemesiyle, takdiriyle ve Levh-i Mahfuz'a yazmasıyla, yaratmasıyla, rızasıyla ve sevmesiyledir. Kâfirlerin küfrü, fasıkların fıskı ve şerler, Allah'u Teâlâ'nın bilmesiyle, dilemesiyle, takdiriyle, Levh-i Mahfuz'a yazmasıyla ve yaratmasıyla. Lakin rızasıyla ve sevmesiyle değildir. İmanı, taati ve bütün hayırları bilir, diler, yaratır, sever razı olur. Küfrü, fıskı ve şerleri sevmez ve razı olmaz. Lakin onları da bilir, diler ve yaratır".²⁵⁸

Birgivî'ye göre, İman²⁵⁹ ve İslam²⁶⁰ birdir. Bu da kendisiyle gönderilip bilinmesi zaruri olan her şeyde peygamberi tasdik ve ikrar etmektir. Amaller, imanın hakikatinden değildir. İman ne artar ne de eksilir. Kendisinde iman bulunan kimse ben hakikaten mü'minim diyebilir, ben mü'minim inşallah demesi gerekmez. İman; tasdik ve ikrar manasıyla mahlûktur, kesbidir. Fakat Allah'ın kulunu kendi marifetine hidayet etmesi manasıyla mahlûk değildir. Mukallidin imanı sahihtir. Ancak delil aramayı terk ederse günahkârdır.²⁶¹

Birgivî'ye göre, büyük günah kulu imandan çıkarıp küfre sokmaz. Büyük günah sahibi ebediyen cehennemde kalmaz. İnsanın taati de boşa çıkmaz. Allah kendisine şirk koşanı bağışlamaz,²⁶² şirk haricindeki günahları ise dilediği kimse için bağışlar. Büyük günahlardan kaçmakla beraber küçük günahlardan dolayı ceza

²⁵⁷ Birgivî, *et-Tarikatü'l-Muhammediyye*, s. 17.

²⁵⁸ Birgivî, *Vasiyet-name*, vr. 71b-72a; Birgivî, *Birgivî Vasiyetnamesi*, ss. 28-29.

²⁵⁹ İman: Allah Teâlâ'yı haber verdiği emir ve yasaklarında tasdik etmekten ibarettir. Şerafettin Gölcük, Süleyman Toprak, *Kelam*, ss. 109-11.

²⁶⁰ İslam: Allah'ın ulûhiyetine boyun eğip itaat eylemektir. Şerafettin Gölcük, Süleyman Toprak, *Kelam*, ss.109-11.

²⁶¹ Birgivî, *et-Tarikatü'l-Muhammediyye*, s. 18.

²⁶² Nisa 4/48; Nisa 4/116.

görmek caizdir. Allah, yapılan dualara karşılık cevap verir, ihtiyaçları iyilik olsun diye yerine getirir.²⁶³

²⁶³ Birgivî, *et- Tarikatü'l- Muhammediyye*, s. 18.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BATIL FIRKALAR VE GÖRÜŞLERİ

Birgivi Mehmed Efendi, *Tuhfetü'l-Müsterşidin fi Beyani Firaki Mezahibi'l-Müslimin*²⁶⁴ adlı risalesinde Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'ın görüşlerini açıkladıktan sonra batıl fırkaları ele almaktadır. Birgivi İslam'a inananların batıl fırkalarını Cebriyye, Kaderiyye, Kerramiyye, Muattıla, Revafız ve Nevasıb olmak üzere altı ana kola ayırmaktadır. Bu bölümde bu risalesini takip ederek batıl fırkalar hakkındaki görüşlerini ortaya koymaya çalışacağız.

3.1. CEBRİYYE VE KOLLARI

Cebriyye, insanlara ait ihtiyari fiillerin ilahi irade ve kudretin zorlayıcı tesiriyle meydana geldiğini savunan grupların ortak adıdır. Kullara ait fiillerin Allah tarafından yaratıldığını, onların gerçek anlamda bir fiile sahip olmadıklarını dolayısıyla cebir altında bulduklarını ilk defa Ca'd b. Dirhem ileri sürerek görüşünü Şam bölgesinde yaymaya çalışmıştır.²⁶⁵

Kulun amelini inkâr eden Cebriyye'ye göre, Âdemoğlu'nun fiili olmadığı gibi i'taat ve masiyetle ilgili fiilleri seçmesi ve bu fiillerden kazancı da yoktur. İnsanın hareketleri ağaçların yapraklarının hareketleri gibidir. Kul günah işlemesinde mazurdur ve o bu hususta ayıplanmaz. Onların bu görüşleri Birgivi tarafından "İşlediklerine bir karşılık olarak"²⁶⁶, "Artık dileyen inansın, dileyen inkâr etsin"²⁶⁷ ayetleri delil getirilerek batıl olarak değerlendirilmiştir.²⁶⁸

Birgivi Cebriye mezhebini on iki kısımda değerlendirmiştir.

3.1.1. Muzdariyye

Muzdariyye'ye göre, kulun her hangi bir şekilde ihtiyari ile ne taat, ne de masiyet yönünden bir fiili yoktur. Birgivi bu görüşleriyle, "Herkesin kazandığı iyilik

²⁶⁴ Bizim bu çalışmada kullandığımız nüsha, Birgivi, *Tuhfetü'l-müsterşidin fi beyani firaki Mezahibi'l-Müslimin*, Çorum Hasan Paşa İl kütüphanesi, no:4334/2, 88a-90a; İlhan, *Birgili Mehmed Efendi ve Mezhepler Tarihi İle İlgili Risalesi* (*Tuhfetü'l-Müsterşidin fi Beyani firaki Mezahibi'l-Müslimin*), DEÜİFD, İzmir 1984, c. VI, ss. 181-192.

²⁶⁵ İrfan Abdülhamid, Cebriyye, *DİA*, c7, ss. 205-208.

²⁶⁶ Secde 32/17; Ahkaf 46/14; Vakıa 56/24.

²⁶⁷ Bakara 2/286.

²⁶⁸ Birgivi, *Tuhfetü'l- Müsterşidin*, vr. 88a; İlhan, "Birgili Mezhepler Tarihi ile İlgili Risalesi, s. 183.

kendi yararına, kötülükte kendi zararınadır”²⁶⁹ ayetini görmezden geldiklerini belirtmektedir.²⁷⁰

3.1.2. Acziyye

Acziyye’ye göre; kul Allah’ın hakkını yerine getirmeye ve ilahi emri icraya kudreti olmayan aciz bir yaratıktır. Birgivi bu görüşleri sebebiyle, “Allah, kimseye gücünün üstünde bir teklif etmez”²⁷¹ ayetini inkâr ettiklerini açıklamaktadır.²⁷²

3.1.3. Mefruğiyye

Mefruğiyye, Allah’u Teâlâ’nın yaratılmışları bir defada yarattığını, bundan sonra artık yaratılmışlardan hiçbir şey yaratmadığını iddia ederler. Varlıklar ve yaratılmışlar günden güne, her saat, her lahza tedrici surette ortaya çıkar. Birgivi’ye göre bu düşüncelerinden dolayı, "O her an kâinata tasarruf etmektedir"²⁷³ ayetini inkâr etmişlerdir.²⁷⁴

3.1.4. Neccariyye

Birgivi Neccariyye’nin, “kâfirlerin çocuklarının cehennemde ebedi olarak kalacağına şüphe etmedikleri gibi, müminlerin çocuklarının da Cennet’te ebedi olarak kalacaklarında şüphe etmediklerini” söylemektedir. Ehl-i Sünnete göre ise Allah Teâlâ’nın hükmünde zanna yer yoktur ve bu iş Allah Teâlâ’nın dilemesi ile ilgilidir.²⁷⁵

3.1.5. Keseliyye

Birgivi’ye göre Keseliyye, “kulun sevabı ve Cennet’teki dereceleri tembelliği ile eksilmeyeceği gibi çalışması ile de artmayacaktır. Sevap ve cezalandırma iyilik ve kötülüklerin artması ile ilgili değildir. Kul için kötülükte bir noksanlık ve cürüm yoktur. İyilikte de onun için bir fayda söz konusu olmadığını” söylemektedir. Birgivi bu görüşleriyle “Kim yararlı iş işlerse kendi lehinedir; kim de kötülük işlerse kendi aleyhinedir”²⁷⁶, “Biz nankörden başkasını cezalandırır mıyız?”²⁷⁷ ayetlerini inkâr ettiklerini belirtmektedir.²⁷⁸

²⁶⁹ Bakara 2/286.

²⁷⁰ Birgivî, *Tuhfetü'l- Müstersîdin*, vr. 88b; İlhan, “*Birgivi Mezhepler Tarihi ile İlgili Risalesi*”, s. 185.

²⁷¹ Bakara 2/286.

²⁷² Birgivî, *Tuhfetü'l- Müstersîdin*, vr. 88b; İlhan, “*Birgivi Mezhepler Tarihi ile İlgili Risalesi*”, s. 185.

²⁷³ Rahman 55/29.

²⁷⁴ Birgivî, *Tuhfetü'l- Müstersîdin*, vr. 88b; İlhan, “*Birgivi Mezhepler Tarihi ile İlgili Risalesi*”, s. 185.

²⁷⁵ Birgivî, *Tuhfetü'l- Müstersîdin*, vr. 88b; İlhan, “*Birgivi Mezhepler Tarihi ile İlgili Risalesi*”, s. 186.

²⁷⁶ Fussilet 41/46.

3.1.6. Sabıkıyye

Sabıkıyye'ye göre, saadet ve şekavet durumu ezelde herkes için belirlenmiştir. Mutlu ezelde mutlu olandır. Bu nedenle günah işlemesi, mutluluğunda eksiklik meydana getirmez. Şaki (mutsuz) ezelde şakidir. Bu dünyada itaat etmiş olması kendisine hiçbir yarar sağlamaz. Birgivi'ye göre Sabıkıyye bu fikirleri ile “Yoksa kötülük işleyen kimseler, ölümlerinde ve diriliklerinde kendilerini, inanıp yararlı iş işleyen kimseler ile bir mi tutacağımızı sandılar”²⁷⁹ ayetini inkâr ettiklerini ifade etmektedir.²⁸⁰

3.1.7. Hubbiyye

Birgivi Hubbiyye'nin iddialarına göre, kul Mevla'nın muhabbeti derecesine ulaştığında, ondan namaz, oruç gibi diğer vacip olan dini tekliflerin kalkacağını söylemektedir.²⁸¹

3.1.8. Havfiyye

Birgivi Havfiyye'ye göre, müminlere hiçbir korkunun olmadığını söylemektedir. Çünkü Kuran'daki korkutmaların hepsinin kâfirler hakkında olduğunu belirtmektedir.²⁸²

3.1.9. Tefekkürîyye ve Hasbiyye

Birgivi Tefekkürîyye ve Hasbiyye'nin görüşlerini şu şekilde açıklamaktadır: “İlim tahsil eden kimse ilimde mütefekkir olur ve bu konuda söz sahibidir. Bu durumda ondan taat ve korku kalkar. Onun her istediğini yerine getirmek diğer insanlara vacip olur. O, insanların mallarına ortaktır. Kim, onun mallarından aldığı bir şeyi geri isterse zalim olur”. Birgivi bu görüşlerinden dolayı Tefekkürîyye ve Hasbiyye'nin “Allah'ın kulları arasında O'ndan korkan, ancak bilginlerdir”²⁸³, “Aranızda mallarınızı haksızlıkla yemeyin”, “Yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler”²⁸⁴ ayetlerini inkâr etmiş olduklarını söylemektedir.²⁸⁵

²⁷⁷ Sebe 34/17.

²⁷⁸ Birgivî, *Tuhfetü'l- Müstersîdin*, vr. 88b-89a; İlhan, “*Birgili Mezhepler Tarihi ile İlgili Risalesi*”, s. 186.

²⁷⁹ Casiye 45/21.

²⁸⁰ Birgivî, *Tuhfetü'l- Müstersîdin*, vr. 89a; İlhan, “*Birgili Mezhepler Tarihi ile İlgili Risalesi*”, s. 186.

²⁸¹ Birgivî, *Tuhfetü'l- Müstersîdin*, vr. 89a; İlhan, “*Birgili Mezhepler Tarihi ile İlgili Risalesi*”, s. 186.

²⁸² Birgivî, *Tuhfetü'l- Müstersîdin*, vr. 89a; İlhan, “*Birgili Mezhepler Tarihi ile İlgili Risalesi*”, s. 186.

²⁸³ Fatır 35/28.

²⁸⁴ Bakara 2/188; Nisa 4/10.

²⁸⁵ Birgivî, *Tuhfetü'l- Müstersîdin*, vr. 89a; İlhan, “*Birgili Mezhepler Tarihi ile İlgili Risalesi*”, s. 186.

3.1.11. Münkiriyye

Birgivi Münkiriyye'nin görüşlerini şu şekilde açıklamaktadır: “Allah başka bir varlıkla birlikte değil tek olarak zikredilmelidir. Hiç kimsenin ismi Allah'ın ismiyle beraber anılmamalıdır. Onlara göre bu caiz değildir”. Birgivi Münkiriyye'nin, müminlerin söyledikleri “La ilahe illallah Muhammedü'r-rasülullah” şeklindeki şahadet kelimesini inkâr ettiklerini söylemektedir.²⁸⁶

3.1.12. Münaiyye

Birgivi'ye göre Münaiyye'ye, “Kur'an ile amel etmek vacip değildir. Allah Teâlâ'nın kitabı herhangi bir şeyi vacip kılmaz. Bilakis kalbin güzel bulduğuna şahit olduğu şeyi yerine getirmek vacip olur. Gerçek hüküm veren ancak kalptir, başkası değildir” görüşündedir. Birgivi, Münaiyye'nin söylediği bu sözlerden dolayı Allah onları perişan etsin demektedir.²⁸⁷

3.2. KADERİYYE VE KOLLARI

Kaderiyye, sözlükte “kadere mensup olan kader taraftarı” anlamındaki kaderîden gelmekle birlikte ilk dönemlerden itibaren bu anlamın tersine, sorumluluk doğuran fiillerle ilgili ilahi kaderi reddedenler için kullanılmıştır Kaderiyye'nin ortaya çıkışı İslâm'ın ilk dönemlerinde meydana gelen iç çekişmelerle irtibatlandırılmaktadır. Cemel Vak'ası ile Sıffin Savaşı'nda Müslümanların birbirinin kanını akıtması diğer kelâm problemleriyle birlikte kader konusunu da gündeme getirmiştir. Ehl-i sünnet olayları ilâhî takdirle ilişkilendirirken bunu reddedip özellikle olumsuz fiilleri tamamen insan iradesine dayandıran fikirler ortaya çıkmaya başlamıştır. Kader konusunu gündeme getiren ilk kişinin Ma'bed el-Cühenî olduğu ifade edilmektedir²⁸⁸. Emevî idarecilerinin, halkın karşı çıktığı bazı uygulamalarını kadere yükleyerek kendilerini aklamaya çalışmaları siyasî muhalefet çevrelerinde tepki doğurmuş, bu tepkilerden biri olarak Ma'bed, zulüm niteliği taşıyan davranışların kaderle değil insan iradesiyle gerçekleştiğini söylemiştir.²⁸⁹

Birgivi'ye göre Kaderiyye, “Allah kulun fiillerinin yaratıcısı değildir, aksine kul kendi fiilinin yaratıcısıdır. Onlar, kul kazancında ve itaatinde Allah'a muhtaç

²⁸⁶ Birgivi, *Tuhfetü'l- Müsterşidin*, vr. 89a; İlhan, “*Birgivi Mezhepler Tarihi ile İlgili Risalesi*”, s. 187.

²⁸⁷ Birgivi, *Tuhfetü'l- Müsterşidin*, vr. 89a; İlhan, “*Birgivi Mezhepler Tarihi ile İlgili Risalesi*”, s. 187.

²⁸⁸ Muhammed Ebu Zehra, *İslamda İtikadî, Siyasi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, Çev. Sıbgatullah Kaya, s. 120.

²⁸⁹ İlyas Üzüm, *Kaderiyye, DİA*, C.24, ss. 64-65.

değildir”, görüşündedirler. Birgivi Kaderiyye'nin bu fikirleri sebebiyle “Oysa sizi de yonttuklarınızı da Allah yaratmıştır”²⁹⁰ ayetine göre görüşlerinin batıl olduğunu belirtmektedir.²⁹¹

Kaderiye'nin kolları on ikidir.

3.2.1. Vasıhyye

Vasıhyye, Mu'tezile'nin reisi ve Ma'bed el-Cuheni ile Gaylan ed-Dımeşki'den sonra, bid'atlerinin öncüsü olan Vasıl b. Ata'el-Gazzal'a uyanlardır.²⁹²

Birgivi Vasıhyye'nin, “mümin; zina, şarap içme ve hırsızlık gibi bir büyük günah işerse artık ona mümin denilemez. Çünkü iman sözünde övgü vardır. Asi bir kimse ise övgüye layık değildir” görüşünde olduklarını açıklamaktadır.²⁹³

3.2.2. Hüzeyliyye

Kurucusu Mutezile'nin şeyhi, öncüsü, usulünü ortaya koyan ve bunlar üzerine münazaralarda bulunan Ebu'l-Huzeyl Hamdan b. El-Hüzeyl el-Allaf'tır.²⁹⁴

Birgivi'ye göre Hüzeyliyye, müminlerin cennette, kâfirlerin de cehennemde ebedi olarak kalacaklarını inkâr etmektedir.²⁹⁵

3.2.3. Aslahiyye

Aslahiyye'ye göre, kullar için en iyi olanı yaratmak Allah için vaciptir. Allah'ın, kullarından herhangi birini saptırması caiz değildir. Birgivi'ye göre Aslahiyye'nin bu görüşü “Allah dilediğini sapıklık içinde bırakır, dilediğini doğru yola iletir”²⁹⁶ ayetine aykırıdır. Bu fırkanın bir başka görüşü ise peygamber göndermenin Allah Teâlâ üzerine vacip olduğudur.²⁹⁷

²⁹⁰ Saffat 37/96.

²⁹¹ Birgivî, *Tuhfetü'l- Müsterşidin*, vr. 88a; İlhan, “*Birgili Mezhepler Tarihi ile İlgili Risalesi*”, s. 183.

²⁹² Bağdadi, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, Çev: Ethem Ruhi Fırlalı, Ankara 2011, s. 85.

²⁹³ Birgivî, *Tuhfetü'l- Müsterşidin*, vr. 88b; İlhan, “*Birgili Mezhepler Tarihi ile İlgili Risalesi*”, s. 184.

²⁹⁴ Şehristani, *Milel ve Nihal*, Çev. Mustafa Öz, s. 61; Bkz. Abdullatif Harputi, *Kelâm Tarihi*, Ankara 2014, ss. 40-4.

²⁹⁵ Birgivî, *Tuhfetü'l- Müsterşidin*, vr. 88b; İlhan, “*Birgili Mezhepler Tarihi ile İlgili Risalesi*”, s. 184; Bkz. Abdullatif Harputi, *Kelâm Tarihi*, s. 42.

²⁹⁶ Nahl 17/93.

²⁹⁷ Birgivî, *Tuhfetü'l- Müsterşidin*, vr. 88b; İlhan, “*Birgili Mezhepler Tarihi ile İlgili Risalesi*”, s. 184.

3.2.4. Muammeriyye

Muammer b. Abbas es-Sulemi'nin kurduğu fırkadır. Muammer'in özelliği dinsizlerin başı olması ve Kaderiyye'nin peşinden gitmesidir.²⁹⁸

Muammeriyye'ye göre, Allah Teâlâ cisimlerin yaratıcısıdır. Her cisimde kendi arazının yaratıcısıdır. Birgivi bu görüşlerinden dolayı Muammeriyye'yi, "Sizi gökten ve yerden rızıklandıran Allah'tan başka bir yaratan var mıdır?"²⁹⁹ ayetini inkâr etmekle itham etmiştir.³⁰⁰

3.2.5. Kitabiyye

Kitabiyye fırkası Birgivi tarafından günahkârlar için vaid'in olmadığına, cennet ve cehennem yaratılmadığına inanan bir grup olarak ele alınmıştır.³⁰¹

3.2.6. Yemamiyye

Birgivi'ye göre Yemamiyye fırkası "Ey inananlar, cuma günü namaz için ezan okunduğu zaman Allah'ı anmaya koşun"³⁰² ayetini görmezden gelerek cuma namazının farziyyetini inkâr etmektedir.³⁰³

3.2.7. Cahızıyye

Kurucusu Ebu Osman Amr b. Bahr el-Cahız'dır.³⁰⁴ Birgivi bunları, acemlerin Araplardan daha faziletli olduğunu kabul eden bir fırka olarak zikretmiştir.³⁰⁵

3.2.8. Behşemiyye

Ebu Ali Muhammed b. Abdülvehhap el-Cubbai ve oğlu Ebu Haşim Abdüsselam'ın kurduğu ve tabilerince sistemleştirilen fırkadır. Her ikisi de Basra Mutezilesi'nden olup bazı konularda Mutezile'den, bazı hususlarda da birbirlerinden ayrılırlar.³⁰⁶

Behşemiyye'ye göre, bir kimsenin günahlarının tamamından tövbe etmedikçe, sadece bir günahından tövbe etmesi caiz olmaz. Behşemiyye "öldürülen

²⁹⁸ el-Bağdadi, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, ss. 110-111; Şehristani, *Milel ve Nihal*, s. 71.

²⁹⁹ Fatır 35/3.

³⁰⁰ Birgivî, *Tuhfetü'l- Müstersîdin*, vr. 88b; İlhan, "Birgili Mezhepler Tarihi ile İlgili Risalesi", s. 184; Bkz. Abdullatif Harputi, *Kelâm Tarihi*, s. 49.

³⁰¹ Birgivî, *Tuhfetü'l- Müstersîdin*, vr. 88b; İlhan, "Birgili Mezhepler Tarihi ile İlgili Risalesi", s. 184
³⁰² Cuma 62/9.

³⁰³ Birgivî, *Tuhfetü'l- Müstersîdin*, vr. 88b; İlhan, "Birgili Mezhepler Tarihi ile İlgili Risalesi", s. 184

³⁰⁴ Şehristani, *Milel ve Nihal*, ss.76-77.

³⁰⁵ Birgivî, *Tuhfetü'l- Müstersîdin*, vr. 88b; İlhan, "Birgili Mezhepler Tarihi ile İlgili Risalesi", s. 184; Bkz. Abdullatif Harputi, *Kelâm Tarihi*, s. 50.

³⁰⁶ Şehristani, *Milel ve Nihal*, s. 78.

kimse ecelinden önce ölmüştür”, görüşünde olduğu için Birgivi tarafından “Vakitleri dolunca ne bir saat gecikebilir ne de öne geçebilirler”³⁰⁷ ayetini inkâr etmekle itham edilen fırka konumunu almıştır.³⁰⁸

3.2.9. Ravendiyye

Birgivi’ye göre Ravendiyye, fiilden önceki neshi caiz görmezken, fiilin işlenme imkânı ortaya çıktıktan sonrakini caiz gören firkadır.³⁰⁹

3.2.10. Kasıyye

Kasıyye Birgivi tarafından haramı rızık olarak kabul etmeyen haram yiyenin Allah’ın rızkı ile rızıklandığına inanan, rızka ancak mülk gözüyle bakan fırka olarak değerlendirilmiştir.³¹⁰

3.2.11. İvaziyye

Birgivi’ye göre İvaziyye’nin temel görüşleri şunlardır: “Taat olmadan ve bir meşakkate katlanmadan kulun cennete girmesi caiz değildir. Çünkü cennete girmek taatlar karşılığında ve meşakkate katlanma ile olur. Mizan ve şefaet yoktur”.³¹¹

3.2.12. Hayyatiyye

Hayyatiyye’ye göre, ahdini bozan bir kimse cezalandırılmayı hak etmiş değildir. Çünkü ahidlere vefa göstermek vacip değildir. Onlar bu görüşleriyle “Ahdi de yerine getirin. Doğrusu verilen ahidde sorumluluk vardır”³¹², “Ahidleştığınız zaman Allah’ın ahdini yerine getirin”³¹³ ayetlerini inkâr etmişlerdir.³¹⁴

3.3. KERRAMİYYE VE KOLLARI

Adını kurucusu Muhammed b. Kerrâm’dan almıştır. Başlangıçta Mürcie’nin bir alt grubu olan bu hareketin önemli merkezlerinden Nîşâbur yöresindeki mensupları Hanefî mezhebine bağlıdır. Ardından Sind ve Gur civarındaki Kerrâmîler farklı bazı fikhî görüşler benimsemişlerdir. Makdisi, onları fikhî ve itikadî anlamda müstakil bir ekol olarak değerlendirirken, Bağdadî ise sadece itikadî

³⁰⁷ Araf 7/34.

³⁰⁸ Birgivî, *Tuhfetü’l- Müstersîdin*, vr. 88b; İlhan, “*Birgili Mezhepler Tarihi ile İlgili Risalesi*”, s. 185; Bkz. Abdullatif Harputi, *Kelâm Tarihi*, s. 52.

³⁰⁹ Birgivî, *Tuhfetü’l- Müstersîdin*, vr. 88b; İlhan, “*Birgili Mezhepler Tarihi ile İlgili Risalesi*”, s. 185.

³¹⁰ Birgivî, *Tuhfetü’l- Müstersîdin*, vr. 88b; İlhan, “*Birgili Mezhepler Tarihi ile İlgili Risalesi*”, s. 185.

³¹¹ Birgivî, *Tuhfetü’l- Müstersîdin*, vr. 88b; İlhan, “*Birgili Mezhepler Tarihi ile İlgili Risalesi*”, s. 185.

³¹² İsrâ 17/34.

³¹³ Nahl 16/91.

³¹⁴ Birgivî, *Tuhfetü’l- Müstersîdin*, vr. 88b; İlhan, “*Birgili Mezhepler Tarihi ile İlgili Risalesi*”, s. 185.

bir fırka olarak ele almıştır. Ancak Kerrâmîler iman nazariyeleri bakımından Mürcie'nin alt grubu olarak görülmüş, Allah ve sıfatları konusundaki fikirleri dolayısıyla da Sıfâtiyye, Mücessime veya Müşebbihe'nin alt grupları arasında sayılmıştır.³¹⁵

Kerramiyye, yaratıcıyı yaratılmışlara benzeterek yaratıcının cisim ve cevher olduğunu söylerler. Allah'ın, bizim ellerimize ve ayaklarımıza benzer ellerinin ve ayaklarının var olduğunu; bizim cüssemiz gibi cüssesinin bulunduğunu söylerler. Yine onlar Allah Teâlâ'nın zaman ve mekâna muhtaç olduğunu iddia ederler. Onların bu görüşleri Birgivi'ye göre, "O, zalimlerin iftiralardan çok çok yücedir, uludur"³¹⁶, "O'nun benzeri hiçbir şey yoktur"³¹⁷ ayetlerine aykırıdır.³¹⁸

Kerramiyye de on iki kısma ayrılır.

3.3.1. Müşebbihe

Davud el-Cevaribi'nin kurduğu bir fırkadır.³¹⁹ Müşebbihe yaratıcıyı yaratılmışlara benzetmiş ve O'na baş, ayak, el, ağız, et, deri isnat etmiştir. Bu görüşlerinden dolayı Birgivi tarafından "Yerde ve gökte O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. O iştendir, görendir"³²⁰ ayetini inkâr etmekle itham olunmuşlardır.³²¹

3.3.2. Mücessime

Birgivi'ye göre Mücessime, Allah Teâlâ'nın cisim olduğunu ileri süren gruptur. Birgivi Mücessime'nin fikirlerinin yanlışlığını ortaya koymak için Ehli Sünnetin cisim hakkındaki görüşlerini aktarmıştır. Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'a göre cisim iki şeyden oluşur.³²² Mücessime'nin cisim hakkındaki görüşü Allah Teâlâ'nın zatı hakkında caiz değildir. O, çok yücedir.³²³

3.3.3. Haddiyye

Haddiyye, Arş Allah'ın yeri ve karargâhıdır diyerek O'nun sınırı olduğu iddiasında bulunmaktadırlar. Böyle bir sınır yaratılmışların özelliklerindedir. Bu

³¹⁵ Kutlu, Kerramiyye, *DİA*, XXV/294.

³¹⁶ İsrâ 17/43.

³¹⁷ Şura 42/11.

³¹⁸ Birgivî, *Tuhfetü'l- Müstersîdin*, vr. 88a; İlhan, "Birgili Mezhepler Tarihi ile İlgili Risalesi", s. 183.

³¹⁹ el-Bağdadi, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, s. 171.

³²⁰ Şura 42/11.

³²¹ Birgivî, *Tuhfetü'l- Müstersîdin*, vr. 89a; İlhan, "Birgili Mezhepler Tarihi ile İlgili Risalesi", s. 187.

³²² Cisim basit ve mürekkep olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Mürekkep cisim madde ve suretten oluşmaktadır. Madde ise kuvvet ve enerjiden ibarettir. Şerafettin Gölcük, Süleyman Toprak, *Kelam*, Konya 1998, s. 141.

³²³ Birgivî, *Tuhfetü'l- Müstersîdin*, vr. 89a; İlhan, "Birgili Mezhepler Tarihi ile İlgili Risalesi", s. 187.

nedenle görüşleri batıldır. O yaratılmışlara benzemez. Allah kendisini insanlara: “O’nun benzeri hiçbir şey yoktur”.³²⁴ Ne zatında ne de sıfatlarında onun eşi ve benzeri yoktur şeklinde tanıtmaktadır.³²⁵

3.3.4. Hululiyeye

Birgivi Hululiyeye’yi, “Allah Teâlâ güzel suretlere hulul etmiştir” inancından dolayı kâfir olmuş, bu inançlarından dolayı Allah’ın lanetini hak etmiş bir fırka olarak değerlendirmektedir.³²⁶

3.3.5. Şekkiyeye

Birgivi Şekkiyeye’nin “bir kimse taat işliyor diye o, itaatlidir demek caiz olmadığı gibi, kötülük işlemesinden dolayı da ona asi denilmesi caiz değildir. Umulur ki durum değişir, güzel çirkin, çirkin de güzel olabilir” görüşünde olduğunu belirtmektedir.³²⁷

3.3.6. Mücerrediyeye

Mücerrediyeye’ye göre, iman mücerred sözden ibarettir. İnanç (itikad) şartına bağlı değildir. Birgivi’ye göre onların bu düşünceleri “Allah’a ve ahiret gününe inandık diyenler vardır”³²⁸ ayetine aykırıdır.³²⁹

3.3.7. Valihiyeye

Valihiyeye’ye göre, kullar Allah Teâlâ’yı tanımakla hayret içinde kalmışlardır. Çünkü hiç kimse O’nu hakkıyla tanıyamaz. Birgivi Vahiliyeye’yi Ehli Sünnetin görüşü çerçevesinde değerlendirmektedir. Bu konuda Ehli Sünnetin görüşü şu şekildedir: “Allah’ı gereği gibi tanıyamadılar, zira “Allah, insana bir şey indirmedir”³³⁰ ayeti kâfirler hakkındadır. Kâfirler Allah’ı şanına yaraşır biçimde tanıyamazlar. Ancak müminler Allah’ı şanına yaraşır biçimde tanırlar.”³³¹

³²⁴ Şura 42/11.

³²⁵ Birgivi, *Tuhfetü'l- Müsterşidin*, vr. 89a; İlhan, “*Birgili Mezhepler Tarihi ile İlgili Risalesi*”, s. 187.

³²⁶ Birgivi, *Tuhfetü'l- Müsterşidin*, vr. 89a; İlhan, “*Birgili Mezhepler Tarihi ile İlgili Risalesi*”, s. 187.

³²⁷ Birgivi, *Tuhfetü'l- Müsterşidin*, vr. 89a; İlhan, “*Birgili Mezhepler Tarihi ile İlgili Risalesi*”, s. 187.

³²⁸ Bakara 2/8.

³²⁹ Birgivi, *Tuhfetü'l- Müsterşidin*, vr. 89a; İlhan, “*Birgili Mezhepler Tarihi ile İlgili Risalesi*”, s. 187.

³³⁰ En’am 6/91.

³³¹ Birgivi, *Tuhfetü'l- Müsterşidin*, vr. 89a; İlhan, “*Birgili Mezhepler Tarihi ile İlgili Risalesi*”, s. 188.

3.3. 8. Amdiyye

Amdiyye, mü'mine günahından dolayı ceza gerekmez görüşündedir. Çünkü o, bu günahı kasten yapmamıştır. Aksine hata ile nefsin tahakkümü ile yapmıştır. Onun kastı çeşitli işler için şehvetin yerine getirilmesidir.³³²

3.3.9. Saibiyye

Birgivi Saibiyye'yi şu şekilde değerlendirmektedir: Allah Teâlâ varlıkları yaratmış ve onları başıboş bırakmıştır. Varlıkları her hangi bir şeyle zorunlu kılacak hiçbir durum söz konusu değildir. İman edenin cehennemden kurtulacağını, namaz, oruç, zekât, hacc gibi ritüellerin insanlar için vacip olmayıp birer fazilet unsuru olduklarını kabul ederler.³³³

3.3.10. Behşemiyye

Birgivi'ye göre Behşemiyye'nin görüşleri iman konusu etrafında şekillenmiştir. Onlara göre: İmanın şartı neyin helal, neyin haram olduğunu tanımak suretiyle haram ve helali bilmektir. Eğer bir şeyin helal ve haram olduğuna inanmazsan, bu durum senin için caizdir, imanını kötülemeyi gerektirmez. Birgivi'ye göre, kişi mücerret haram ve helali bilmesi ile mümin olmaz. Onun haram ve helal olduğuna inanması şarttır.³³⁴

3.3.11. Sarıkıyye

Birgivi Sarıkıyye'nin; “kim hırsızlık eder ve sonra bir dirhem sadaka verirse o onun için kefarettir. Zina eden kimsenin yıkanması da onun için kefarettir. Onun için artık ne dünya da, ne de ahiret de başka bir ceza yoktur” şeklindeki görüşlerini aktarmakla yetinir. Bu görüşleri ile ilgili herhangi bir açıklamada bulunmaz.³³⁵

3.3.12. Haşeviyye

Birgivi Haşeviyye'nin “hükümler ile ilgili kıyas caiz değildir” görüşünü nakleder.³³⁶

³³² Birgivî, *Tuhfetü'l- Müsterşidin*, vr. 89a; İlhan, “*Birgili Mezhepler Tarihi ile İlgili Risalesi*”, s. 188.

³³³ Birgivî, *Tuhfetü'l- Müsterşidin*, vr. 89a; İlhan, “*Birgili Mezhepler Tarihi ile İlgili Risalesi*”, s. 188.

³³⁴ Birgivî, *Tuhfetü'l- Müsterşidin*, vr. 89a; İlhan, “*Birgili Mezhepler Tarihi ile İlgili Risalesi*”, s. 188.

³³⁵ Birgivî, *Tuhfetü'l- Müsterşidin*, vr. 89a; İlhan, “*Birgili Mezhepler Tarihi ile İlgili Risalesi*”, s. 188.

³³⁶ Birgivî, *Tuhfetü'l- Müsterşidin*, vr. 89a; İlhan, “*Birgili Mezhepler Tarihi ile İlgili Risalesi*”, s. 188.

3.4. MUATTLA VE KOLLARI

Muattıla, Allah'ın zatını sıfatlarından tecrit edenlere verilen isimdir. Kaynaklarda Muattıla yerine ehl-i Ta'til tabiri de geçmektedir. Ta'til görüşünün ilk defa II. yüzyılın başlarında Ca'd b. Dirhem tarafından ileri sürüldüğü kabul edilmektedir.³³⁷

Bunlar, Allah Teâlâ'nın sıfatlarını ta'dil (boşlamış) edenlerdir. O'nun bekasını, ulûhiyetini, kudretini, iradesini, işitmesini, görmesini ve bunların dışındaki diğer ilahi ve dini sıfatları inkâr etmektedirler.³³⁸

Birgivi Muattıla mezhebini on iki fırka olarak ele almaktadır.

3.4.1. Cehmiyye

Birgivi Cehm b. Sahvan'a uyanları Cehmiyye fırkası olarak ele almaktadır. Onlar, amellerde zorlama ve mecburiyet olduğunu söylemekte ve istitaatı (yapabilme gücü) bütünüyle inkâr etmektedirler.³³⁹ Ayrıca zalim sultana başkaldırmayı da caiz görmektedirler.³⁴⁰

3.4.2. Mahlukiyye

Birgivi Mahlukiyye'nin görüşlerinin Kuran'ın mahlûk olup olmadığı konusu etrafında yoğunlaştığını ifade etmektedir. Onlar Allah'ın kelamı Kuran'ın mahlûk olduğunu kabul etmektedirler.³⁴¹

3.4.3. Lafziyye

Birgivi'ye göre Lafziyye, Kuran'ın lafzı ile telaffuz edilmiş şeklinin aynı şeyler olduğunu, Kuran'ın lafzının da kulun okuyuşunun da yaratılmamış olduğunu ileri süren bir fırkadır. Birgivi Lafziyye fırkasının görüşünün yanlışlığını ortaya koymak için "Oysa sizi de, yaptığınız bu şeyleri de Allah yaratmıştır"³⁴² ayetini delil olarak sunmaktadır. Ardından görüşünü Ehl-i Sünnetin kıraat, kitabet, lafız ve hıfz

³³⁷ Mustafa Sinanoğlu, Muattıla, *DİA*, c. 30, ss. 330-331.

³³⁸ Birgivi, *Tuhfetü'l- Müsterşidin*, vr. 88b; İlhan, "Birgili Mezhepler Tarihi ile İlgili Risalesi", s. 183.

³³⁹ el-Bağdadi, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, s.156

³⁴⁰ Birgivi, *Tuhfetü'l- Müsterşidin*, vr. 89b; İlhan, "Birgili Mezhepler Tarihi ile İlgili Risalesi", s. 188.

³⁴¹ Birgivi, *Tuhfetü'l- Müsterşidin*, vr. 89b; İlhan, "Birgili Mezhepler Tarihi ile İlgili Risalesi", s. 188.

³⁴² Saffat 37/96.

yaratılmıştır. Okunan, yazılan, hıfzedilen ise yaratılmamıştır. Ve o başkadır görüşü ile desteklemektedir.³⁴³

3.4.4. Vakıfiyye

Birgiviye göre Vakıfiyye Allah'ın sıfatlarını konu edinen bir fırkadır. Bu fırka Allah'ın irade, kudret, ilim, yaratma ve rızıklandırma istisna, diğer sıfatlarının yaratılmış olup kadim olmadığını ifade etmektedirler.³⁴⁴

3.4.5. Şekkiyye

Birgivi'ye göre Şekkiyye Kuran'ın mahlûklığı konusunda orta bir yol izlemektedir. Onlar “biz Kuran mahlûktur da demeyiz, mahlûk değildir de demeyiz, çünkü bu küfürdür” diyen bir fırkadır.³⁴⁵

3.4.6. Varidiyye

Birgivi'ye göre Varidiyye fırkasını oluşturan insanların görüşleri cehennemlikler ile ilgilidir. Onlara göre, mü'minler cehenneme girmeyeceklerdir. Kuran'da bulunan vaidler kâfirler hakkındadır. Çünkü cehenneme giren kimse oradan asla çıkmayacaktır.³⁴⁶

3.4.7. Kabriyye

Birgivi Kabriyye'yi kabir azabını, münker ve nekirin sorgulamasını inkâr edenlerin oluşturduğu bir fırka olarak tanımlamaktadır.³⁴⁷

3.4.8. Vezniyye

Birgivi'ye göre Vezniyye fırkasına mensup olanlar mizanı kabul etmeyenlerdir. Onlara göre kıyamet günü mizan kurulmayacak ve kulların amelleri tartılmayacaktır. Kuran'da mizanın zikredilişi adaletten kinayedir. Kıyamet gününde duyularla algılanan bir mizan olmayacaktır.³⁴⁸

³⁴³ Birgivî, *Tuhfetü'l- Müsterşidin*, vr. 89b; İlhan, “*Birgili Mezhepler Tarihi ile İlgili Risalesi*”, ss. 188 -189.

³⁴⁴ Birgivî, *Tuhfetü'l- Müsterşidin*, vr. 89b; İlhan, “*Birgili Mezhepler Tarihi ile İlgili Risalesi*”, s. 189.

³⁴⁵ Birgivî, *Tuhfetü'l- Müsterşidin*, vr. 89b; İlhan, “*Birgili Mezhepler Tarihi ile İlgili Risalesi*”, s. 189.

³⁴⁶ Birgivî, *Tuhfetü'l- Müsterşidin*, vr. 89b; İlhan, “*Birgili Mezhepler Tarihi ile İlgili Risalesi*”, s. 189.

³⁴⁷ Birgivî, *Tuhfetü'l- Müsterşidin*, vr. 89b; İlhan, “*Birgili Mezhepler Tarihi ile İlgili Risalesi*”, s. 189.

³⁴⁸ Birgivî, *Tuhfetü'l- Müsterşidin*, vr. 89b; İlhan, “*Birgili Mezhepler Tarihi ile İlgili Risalesi*”, s. 189.

3.4.9. Meyliyye

Birgivi'ye göre Meyliyye fırkasına mensup olanlar şefaati kabul etmeyenlerdir. Onlara göre, kıyamet gününde hiçbir peygamberin şefaati yoktur. Çünkü şefaet bir meyildir. O da kıyamet gününde olmayacaktır.³⁴⁹

3.4.10. Harkıyye

Birgivi Harkıyye'nin görüşlerini şu şekilde açıklamaktadır: “kâfirler cehennemde bir defa yakılacak, sonra böyle kalacaklardır. Bir daha da elem ve azaba maruz kalmayacaklardır”.³⁵⁰

3.4.11. Faniyye

Birgivi Faniyye mensuplarının cennet ve cehennemin fani olduğuna, Allah'tan başka her şeyin fena bulacağına inanlar olduğunu ifade etmektedir.³⁵¹

3.4.12. Karmatiyye

Birgivi'ye göre bunlara Zenadika (zındıklar) da denilir. Hayızlı kadının başını ve bedenini inek sidiği ile yıkamasını söylerler ve ineğe secde ederler. Kadınlarla münasebeti mutlak olarak mübah sayarlar. Zındıklar, âlemin yaratıcısı olmadığını söylerler. Yine zındıklardan bazıları, peygamberlerin gönderilmesinin gerçek olmadığına inanırlar.³⁵²

3.5. NEVASIB VE KOLLARI

Şia'nın Hz. Ali taraftarlarına düşmanlık besleyenler için kullandığı bir tabirdir. Nâsibe (nâsıbiyye, nevâsıb), İmâmiyye Şîası literatüründe Hz. Ali'ye, evlâtlarına ve taraftarlarına karşı olan zümrelere verilen bir isimdir.³⁵³

Ali'nin kâfir olduğunu söylerler. Ali'ye düşman olmanın vacip olduğunu iddia ederler. Ebu Bekir ve Ömer'in dışında Hz. Peygamber'in arkadaşlarının Müslüman olduklarını söylemezler. Sahabenin hepsine küfür ederler. Birgivi bu görüşlerinden dolayı “Ey Muhammed! De ki ben buna karşılık sizden yakınlara

³⁴⁹ Birgivî, *Tuhfetü'l- Müsterşidin*, vr. 89b; İlhan, “*Birgili Mezhepler Tarihi ile İlgili Risalesi*”, s. 189.

³⁵⁰ Birgivî, *Tuhfetü'l- Müsterşidin*, vr. 89b; İlhan, “*Birgili Mezhepler Tarihi ile İlgili Risalesi*”, s. 189.

³⁵¹ Birgivî, *Tuhfetü'l- Müsterşidin*, vr. 89b; İlhan, “*Birgili Mezhepler Tarihi ile İlgili Risalesi*”, s. 189.

³⁵² Birgivî, *Tuhfetü'l- Müsterşidin*, vr. 89b; İlhan, “*Birgili Mezhepler Tarihi ile İlgili Risalesi*”, s. 189.

³⁵³ Mustafa Öz, Nasıbe, *DİA*, c.32, ss. 393-394.

sevgiden başka bir ücret istemiyorum. Ancak (Allah'a) yaklaşmayı arzu ediyorum”³⁵⁴ ayetini inkâr ettiklerini ifade etmektedir.³⁵⁵

Birgivi Nasibe mezhebini on iki alt kısımda incelemiştir.

3.5.1. Muhakkime

Birgivi'ye göre Muhakkime, tahkimden istedikleri sonucu elde edemeyip başarısızlıkla neticelenmesi sonrasında, müminlerin emiri Ali b. Ebi Talib'e isyan ederek ayaklananlardır. Kufe yakınlarındaki Harura'da toplanan bu grubun önde gelen liderleri Abdullah b. el-Kevva, Attab b. el-A'ver, Abdullah b. Vehb er-Rasibi, Urve b. Cerir, Yezid b. Asım el-Muharibi ve Züssüdeyye diye bilinen Hurkus b. Züheyr'dir.³⁵⁶

Birgivi Muhakkime'nin Osman ve Ali'yi kâfirlikle itham ettiğini; Talha, Zübeyr ve Muaviye'yi de sapıklıkla suçladığını, dini olaylar konusunda hüküm vermeyi caiz görmediklerini, bu konularda hüküm verenin kâfir olacağını kabul ettiğini ifade etmektedir.³⁵⁷

3.5.2. Ezrakiyye

Ebu Raşid künyeli Nafi' b. el-Ezrak el-Hanefi'nin kurucusu olduğu fırkadır. Haricilerin, sayı ve kuvvet bakımından bu fırkadan daha büyük ve güçlü başka bir fırkası olmamıştır.³⁵⁸

Birgivi'ye göre Ezrakiyye, sultanın emrine gûnahta olsa, taat de olsa itaat etmenin vacip olduğunu, sultanın emrine itaat etmeyenin kanının helallliğini savunan, sultanın emriyle Müslümanların malının helal olacağını söyleyen Harici fırkasıdır.³⁵⁹

3.5.3. Hafsiyye

Hafs b. Ebi'l-Mikdam'ın kurucusu olduğu fırkadır. Onlar, “iman ve şirk arasında bir haslet vardır ki, o Allah'ın bir olduğunun bilinmesidir”, şeklindeki ifadeleriyle diğer Harici fırkalarından ayrılmışlardır.³⁶⁰

³⁵⁴ Şura 42/23.

³⁵⁵ Birgivi, *Tuhfetü'l-Müsterşidin*, vr. 88b; İlhan, “*Birgili Mezhepler Tarihi ile İlgili Risalesi*”, s. 183.

³⁵⁶ Şehristani, *Milel ve Nihal*, s. 110; Bkz. Harputi, *Kelâm Tarihi*, s. 73.

³⁵⁷ Birgivi, *Tuhfetü'l-Müsterşidin*, vr. 89b; İlhan, “*Birgili Mezhepler Tarihi ile İlgili Risalesi*”, s. 189.

³⁵⁸ el-Bağdadi, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, s.60; Bkz. Harputi, *Kelâm Tarihi*, s.75.

³⁵⁹ Birgivi, *Tuhfetü'l-Müsterşidin*, vr. 89b; İlhan, “*Birgili Mezhepler Tarihi ile İlgili Risalesi*”, s. 189-190.

³⁶⁰ Şehristani, *Milel ve Nihal*, s.125; Bkz. Harputi, *Kelâm Tarihi*, s. 77.

Birgivi Hafsiyye fırkasının anne ve kız kardeşin nikâhına cevaz vermeleri ve büyük günah işleyen kimsenin kâfir olduğuna hükmetmeleri ile ön plana çıktıklarını belirtir.³⁶¹

3.5.4. Hazımıyye

Kurucusu Hazim b. Ali'dir.³⁶² Birgivi'ye göre Hazımıyye'yi diğer Harici fırkalardan farklı kılan özellikleri ganimetlerin helal oluşuna inanmamaları, kâfirlerin esir alınmasını caiz görmemeleridir. Bu fırkanın Hamzekiyye adlı bir kolu vardır. Onlar ise, Allah Teâlâ'nın isimlerinin tamamını, peygamberin babasının ve dedesinin ismini bilmeyenin imanının sahih olmayacağını söylemektedirler.³⁶³

3.5.5. Şemrahiyye

Birgivi Şemrahiyye'yi, kulda muhabbet sağlamlaştığında, ondan hizmet ve ibadet yükümlülüğünün kalkacağını ve vaciplerin düşeceğini kul hal sahibi³⁶⁴ olduğunda, yabancı bir kadınla beraber olmasının caiz olduğuna inanan fırka olarak tanımlamaktadır.³⁶⁵

3.5.6. Ahnesiyye

Sealibe'den Ahnes b. Kays'ın kurucusu olduğu fırkadır.³⁶⁶ Birgivi'ye göre Ahnesiyye, "Her can, ne yapıp öne sürdüğünü ve ne yapmayı geride bıraktığını bilir"³⁶⁷ ayetinin manasını anlamadığı için, diriler tarafından yapılan dua ve sadakaların ölümlere hiçbir faydasının olmadığını onlara hiçbir sevabın ulaşmadığına inanan fırkadır.³⁶⁸

3.5.7. Abdiyye

Abdiyye fırkasının görüşleri Birgivi tarafından şu şekilde ele alınmıştır: Müslümanların çocukları ergenlik çağına erişmeden ölürse, cenaze namazlarının kılınması caiz olmaz. Ergenlik çağına ulaşmamış kızların nikâhlanması uygun

³⁶¹ Birgivi, *Tuhfetü'l- Müsterşidin*, vr. 89b; İlhan, "Birgili Mezhepler Tarihi ile İlgili Risalesi", s. 190.

³⁶² Şehristani, *Milel ve Nihal*, s. 120.

³⁶³ Birgivi, *Tuhfetü'l- Müsterşidin*, vr. 89b; İlhan, "Birgili Mezhepler Tarihi ile İlgili Risalesi", s. 190; Bkz. Harputi, *Kelâm Tarihi*, s. 79.

³⁶⁴ Ehli Hal; Tasavvufi halleri yaşayarak tadan, tanıyan mutasavvif demektir.

<http://www.huzursayfasi.com/dini-bilgiler-sayfasi/16352-ehli-hal-ne-demek-s1.html> [10.08.2017]

³⁶⁵ Birgivi, *Tuhfetü'l- Müsterşidin*, vr. 89b; İlhan, "Birgili Mezhepler Tarihi ile İlgili Risalesi", s. 190.

³⁶⁶ Şehristani, *Milel ve Nihal*, s.121; Bkz. Harputi, *Kelâm Tarihi*, s. 80.

³⁶⁷ İnfitar 82/5

³⁶⁸ Birgivi, *Tuhfetü'l- Müsterşidin*, vr. 89b; İlhan, "Birgili Mezhepler Tarihi ile İlgili Risalesi", s. 190.

değildir. Kız çocuklarının buluğdan önce anne ve babalarına tabi olduklarını kabul etmezler.³⁶⁹

3.5.8. Meymuniyye

Kurucusu Meymun b. Halid'dir.³⁷⁰ Birgivi Meymuniyye fırkasının görüşlerini üç başlık altında ele almaktadır. Birincisi, kızların kızının ve oğlun kızının nikâhlanmasını caiz görmeleridir. İkincisi Yusuf suresinin Kuran'dan olmadığını söylemeleridir. Üçüncüsü Haşimi olmayanın hilafetini caiz görmemeleridir.³⁷¹

3.5.9. Şeybaniyye

Ebu Müslim Horasani zamanında isyan eden Şeyban b. Seleme'nin kurduğu fırkadır.³⁷² Şeybaniyye fırkası Birgivi'ye göre, kadının halifeliğini ve emirliğini uygun görmekte, zalim sultana başkaldırmayı ise uygun bulan bir gruptur.³⁷³

3.5.10. Yezidiyye

Ezarika'nın ortaya çıkmasından önce Muhakkimetü'l-Ula'³⁷⁴ ile ilgisi bulunan, onların ortaya çıkışıyla ayrılıp İbaziyye'ye intikal eden Yezid b. Üneyse'nin kurduğu fırkadır.³⁷⁵ Birgivi'ye göre Yezidiyye'nin görüşü, "Arapların dışından bir peygamber geleceği ve Hz. Muhammed'in dinini nesh edeceği" ile ilgilidir.³⁷⁶

3.5.11. Kizbiyye

Birgivi Kizbiyye fırkasını, şalvarla (pantolonla) namaz kılmanın sahih olmadığına inanan, mihrabın önüne diktikleri bir sütrepe peştamal bağlayan fırka olarak tanımlamaktadır. Onlar bir de toprağa küçük ve büyük abdest bozmayı caiz görmezler.³⁷⁷

³⁶⁹ Birgivî, *Tuhfetü'l- Müsterşidin*, vr. 89b; İlhan, "Birgili Mezhepler Tarihi ile İlgili Risalesi", s. 190.

³⁷⁰ Şehristani, *Milel ve Nihal*, s. 119.

³⁷¹ Birgivî, *Tuhfetü'l- Müsterşidin*, vr. 89b; İlhan, "Birgili Mezhepler Tarihi ile İlgili Risalesi", s. 190.

³⁷² Şehristani, *Milel ve Nihal*, s.122; Bkz. Harputi, *Kelâm Tarihi*, s. 80.

³⁷³ Birgivî, *Tuhfetü'l- Müsterşidin*, vr. 89b; İlhan, "Birgili Mezhepler Tarihi ile İlgili Risalesi", s. 190.

³⁷⁴ Muhakkimetü'l-Ula: Harici gruplara Sıffin Savaşı sırasında Allah'tan başka hiç kimsenin hüküm veremeyeceğini iddia ettiklerinden dolayı "Muhakkime" veya "Muhakkimetü'l-Ula" olarak isimlendirilmişlerdir. Halil İbrahim Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi*, DİB Yayınları, Ankara 2016, s. 148.

³⁷⁵ Şehristani, *Milel ve Nihal*, s. 125.

³⁷⁶ Birgivî, *Tuhfetü'l- Müsterşidin*, vr. 89b; İlhan, "Birgili Mezhepler Tarihi ile İlgili Risalesi", s. 190.

³⁷⁷ Birgivî, *Tuhfetü'l- Müsterşidin*, vr. 89b; İlhan, "Birgili Mezhepler Tarihi ile İlgili Risalesi", s. 190.

3.5.12. Kenziyye

Birgivi Kenziyye fırkasını, gerçek müminin kim olduğu kendilerince bilinmeyen, bu bakımdan herhangi bir kimseye zekât verilmesini uygun bulmayan fırka olarak görmektedir. Onlara göre zekâtın gerçek mümine verilmesi gerekir. Gerçek mümin ise bugün bilinmemektedir. Bu nedenle mal Allah'ın dilediği zaman layık olanına ulaşıncaya kadar toprakta (yerde) kalır görüşündedirler.³⁷⁸

3.6. REVAFİZ VE KOLLARI

Revafız, Zeyd b. Ali'nin Emevîler'e karşı başlattığı isyan esnasında Hz. Ebû Bekir ve Ömer'i meşrû halife kabul ettiği gerekçesiyle kendisini terkeden ilk İmâmîler'i, ardından ilk üç halifenin hilâfetini reddettikleri için bütün Şîf grupları, daha sonra da Şîf unsurları taşıyan bazı bâtinî grupları ifade etmektedir.³⁷⁹

Bunlar Ebu Bekir ve Ömer'e sövmekte ve onları suçlamaktadırlar. Ali'den başkasını sevmezler. Bazıları Ali'nin en hayırlı olduğunu söylerken, bir kısmı “Muhammed içinizden herhangi bir adamın babası değil, o Allah'ın elçisi ve peygamberlerin sonuncusudur”³⁸⁰ ayetini görmezden gelerek onun peygamberlikte Muhammed'in ortağı olduğunu ileri sürmektedirler. Hz. Peygamber'in Hz. Ali için söylediği şu sözünü de kabul etmezler: “Senin benim yanında yerin, Harun'un Musa'nın yanındaki yeri gibidir. Yalnız benden sonra peygamber yoktur”.³⁸¹ Yine Hz. Peygamber'in şu sözünü de kabul etmezler: “Şayet benden sonra peygamber olsaydı o Ömer olurdu ve peygamberlik onunla mühürlenirdi”.³⁸² Birgivi'ye göre Peygamberlik Hz. Muhammed ile mühürlendiği gibi hilafet de Hz. Ali ile mühürlenmiştir.³⁸³

Birgivi Revafız mezhebinin on iki fırkaya ayrıldığını belirttikten sonra hepsinin görüşlerini birer birer ele alır.

³⁷⁸ Birgivi, *Tuhfetü'l- Müsterşidin*, vr. 89b; İlhan, “*Birgili Mezhepler Tarihi ile İlgili Risalesi*”, ss. 190-191.

³⁷⁹ Mustafa Öz, *Rafiziler, DİA*, c.35, ss. 396-397.

³⁸⁰ Ahzab 33/40

³⁸¹ İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvîni, *Sünen*, Thk. Sâlih b. Abdulaziz b. Muhammed b. İbrahim, Dâru's-Selâm, Riyad 1999, Mukaddime, 11/4, (H. No: 121); Ahmed b. Hanbel b. Muhammed, *Müsned*, Thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru'l-Hadis, Kahire, 1995, C. 10, s. 103, (H. No: 11211).

³⁸² el-Hâkim en-Nisâbüri, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah, *el-Müstedrek ala's-Sahîhayn*, Thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990, Marifetü's-Sahabe, 3, (H. No: 4495).

³⁸³ Birgivi, *Tuhfetü'l- Müsterşidin*, vr. 88b; İlhan, “*Birgili Mezhepler Tarihi ile İlgili Risalesi*”, s. 184.

3.6.1. Kamiliyye

Kurucusu Rafıza'dan Ebu Kâmil'dir. Birgivi'ye göre Kamiliyye fırkası sahabeyi Ali'ye bey'atı terk ettikleri için küfürle itham etmiştir. Ali'nin de Siffin halkı ile savaşması gerekirken onlarla savaşmadığından kâfir olduğunu, hâlbuki Hz. Ali'nin onlarla savaşmak yükümlülüğü bulunduğunu iddia etmektedir.³⁸⁴ Ayrıca, Ebu Bekir'e tabi olanların kâfir olduğunu ileri sürmekte, Âdem'e secdeyi terk eden İblis'in isyan ettiğine inanmaktadırlar.³⁸⁵

3.6.2. Şerikiyye

Birgivi'ye göre Şerikiyye, Hz. Ali'nin peygamberlikte Hz. Muhammed ile ortak olduğuna inanan fırkadır.³⁸⁶

3.6.3. İshakiyye

Birgivi'ye göre İshakiyye fırkası Allah'ın lanetini hak eden fırkadır. Birgivi'yi bu düşünceye götüren İshakiyye'nin şu görüşleridir: “Peygamberlik kıyamet gününe kadar kesilmeyecektir. Kim Ehl-i Beyt'in ilmini öğrenmişse, Kur'an'ın tefsirini bellemişse o peygamberdir”.³⁸⁷

3.6.4. Batıniyye

Batıniyye'ye İmamiyye de denilmektedir. İmamiyye, Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ali'nin özelliklerine ima edilerek değil, bizzat kendisine işaret edilmek suretiyle açık nas ve gerçek bir tayinle imam olduğunu iddia edenlerin oluşturduğu fırkadır.³⁸⁸

Batıniyye'ye göre: Allah Teâlâ Cebrail'i vahiy ile Hz. Ali'ye göndermiş fakat Cebrail yanılmıştır. Vahiy Hz. Muhammed'e getirmiştir. Bunlar ezanda “Eşhedü enne Aliyyen rasülullah” derler. Bazılarına göre ise imamet başkasının değil Ali'nin evladının hakkıdır. Birgivi bu görüşlerinden dolayı onlara İmamiyye denildiğini zikreder.³⁸⁹

³⁸⁴ el-Bağdadi, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, s. 41.

³⁸⁵ Birgivi, *Tuhfetü'l- Müstersidin*, vr. 89b; İlhan, “*Birgili Mezhepler Tarihi ile İlgili Risalesi*”, s. 191; Bkz. Harputi, *Kelâm Tarihi*, s. 55.

³⁸⁶ Birgivi, *Tuhfetü'l- Müstersidin*, vr. 90a; İlhan, “*Birgili Mezhepler Tarihi ile İlgili Risalesi*”, s. 191.

³⁸⁷ Birgivi, *Tuhfetü'l- Müstersidin*, vr. 90a; İlhan, “*Birgili Mezhepler Tarihi ile İlgili Risalesi*”, s. 191.

³⁸⁸ Şehristani, *Milel ve Nihal*, s. 147.

³⁸⁹ Birgivi, *Tuhfetü'l- Müstersidin*, vr. 90a; İlhan, “*Birgili Mezhepler Tarihi ile İlgili Risalesi*”, s. 191.

3.6.5. Temasiliyye

Birgiviye göre Temasiliyye'yi diğer Rafızî fırkalardan ayıran görüşleri: “Kâinatın yaratıcısının Hz. Muhammed olduğunu, Allah Teâlâ'nın kâinatı yaratmak suretiyle düzenleme işini Hz. Muhammed'e bıraktığıdır”.³⁹⁰

3.6.6. Tenasühiyye

Birgivi'ye göre Tenasühiyye, bir kimse öldüğü zaman ruhu bir diğerinin cesedine gireceğine, kötülerin ruhunun kötülerin bedenine, iyilerin ruhunun da iyilerin bedenine geçtiğine inanan fırka olarak görülmektedir.³⁹¹

3.6.7. Mansuriyye

Ebu Mansur tarafından kurulmuş bir fırkadır. Bunlar, Ebu Cafer Muhammed b. Ali b. el-Hüseyin b. Ali'den sonra Ebu Mansur'un imam olduğunu kabul etmektedirler. Ebu Mansur, Muhammed ailesinin gökyüzü, Şia'nın yeryüzü, kendisinin ise Haşimoğullarının “gökten düşen parçası” olduğunu söylemiştir.³⁹²

Mansuriyye'nin yenilen şeylerin haram olmadığına, Kur'an'ın hükmüne göre haramın Ebu Bekir ve Ömer'e sevgi beslemek olduğuna, çünkü onları sevmenin ise caiz olmadığına dair görüşleri Birgivi tarafından eserinde zikredilmiştir.³⁹³

3.6.8. Mukannaiyye

Birgivi Mukannaiyye fırkasının görüşlerini; “herhangi bir kadına nikâhsız olarak yaklaşmak helaldir. Erkeklerin birçok kadını bir arada toplama ve dilediği kadar kadın alma hakları vardır. Çünkü bu bir avdır, av ise helaldir” şeklinde belirtmektedir.³⁹⁴

3.6.9. Hattabiyye

Beni Esed'in azatlı kölesi Ebu'l-Hattab Muhammed b. Ebi Zeyneb el-Esedi el-Ecda'nın kurduğu fırkadır.³⁹⁵ Birgivi'ye göre Hattabiyye yalan şahadeti kabul

³⁹⁰ Birgivî, *Tuhfetü'l- Müstersîdin*, vr. 90a; İlhan, “*Birgili Mezhepler Tarihi ile İlgili Risalesi*”, s. 191.

³⁹¹ Birgivî, *Tuhfetü'l- Müstersîdin*, vr. 90a; İlhan, “*Birgili Mezhepler Tarihi ile İlgili Risalesi*”, s. 191.

³⁹² Ebu'l-Hasen el-Eş'ari, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, Çev. Mehmet Dalkılıç -Ömer Aydın, İstanbul 2005, ss. 39-40; Bkz. Abdullatif Harputi, *Kelâm Tarihi*, s. 57.

³⁹³ Birgivî, *Tuhfetü'l- Müstersîdin*, vr. 90a; İlhan, “*Birgili Mezhepler Tarihi ile İlgili Risalesi*”, s. 191.

³⁹⁴ Birgivî, *Tuhfetü'l- Müstersîdin*, vr. 90a; İlhan, “*Birgili Mezhepler Tarihi ile İlgili Risalesi*”, s. 191.

³⁹⁵ Şehristani, *Milel ve Nihal*, s.163; Bkz. Harputi, *Kelâm Tarihi*, s. 58.

etmektedir. Bunlar, bir konuda bilgileri olmasa da o konuyu görmeseler de şahitlikte bulunmaktadır.³⁹⁶

3.6.10. Sebaiyye

Abdullah b. Sebe'nin ve ona tabi olanların kurduğu fırkadır. Birgivi'ye göre Sebaiyye Ali'nin ölmediğini, Kıyamet gününden önce dünyaya döneceğini, zulümle dolu olan yeryüzünü adaletle dolduracağını iddia etmektedirler.³⁹⁷

Onlara göre, “Hz. Ali ilahtır. Ali sağdır, havadadır ve âlemin etrafında dolaşmaktadır. Gök gürültüsü onun sesidir. Dünyaya dönüp düşmanlarından intikam alacaktır”.³⁹⁸

3.6.11. Haşimiyye

Hişam b. el-Hakem er-Rafizi ve ona mensup olanların fırkasıdır.³⁹⁹ Birgivi'ye göre Haşimiyye, Allah'ın sınırı ve sonunun olduğuna inanmaktadır. Ayrıca onlara göre Allah'ın eni ve boyu vardır. Eni ve boyu eşittir. Allah Teâlâ arş üzerinde karargâh kurmuş ve peygamberlerin masum olmadığını ifade ederler.⁴⁰⁰

3.6.12. Zeydiyye

Zeyd b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebi Talib'i lider olarak kabul edenlerin kurduğu ve sistemleştirdiği mezheptir.⁴⁰¹ Bu insanlar, kendilerinin Zeyd b. Ali'ye tabi olduklarını iddia ederler. Ebu Bekir'i sevmemezlik etmezler. Fakat onun hata ettiğini söylerler. Hz. Ali evladından kim hilafet iddiasında bulunursa, ilim adamlarının o kişiye yardım etmesinin vacip olduğu görüşünü savunurlar.⁴⁰²

³⁹⁶ Birgivî, *Tuhfetü'l- Müstersîdin*, vr. 90a.

³⁹⁷ Ebu'l-Hasen el-Eş'ari, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, s. 46; Bkz. Abdullatif Harputi, *Kelâm Tarihi*, s. 54.

³⁹⁸ Birgivî, *Tuhfetü'l- Müstersîdin*, vr. 90a; İlhan, “*Birgili Mezhepler Tarihi ile İlgili Risalesi*”, s. 191.

³⁹⁹ el-Bağdadi, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, s. 48; Bkz. Harputi, *Kelâm Tarihi*, s. 60.

⁴⁰⁰ Birgivî, *Tuhfetü'l- Müstersîdin*, vr. 90a; İlhan, “*Birgili Mezhepler Tarihi ile İlgili Risalesi*”, s. 192

⁴⁰¹ Şehristani, *Milel ve Nihal*, s. 141; Bkz. Harputi, *Kelâm Tarihi*, s. 65.

⁴⁰² Birgivî, *Tuhfetü'l- Müstersîdin*, vr. 90a; İlhan, “*Birgili Mezhepler Tarihi ile İlgili Risalesi*”, s. 192.

SONUÇ

XVI. asır Osmanlı hayatının en belirgin simalarından olan Birgivî Mehmed Efendi, fikirleri ve eserleri ile hem döneminde hem de daha sonraki dönemlerde büyük ses getirmiştir. Bildiği ve inandığı doğruları söylemekten çekinmeyen Birgivî Mehmet Efendi, çok yönlü bir kişiliğe sahiptir. Hemen hemen dini ilimlerin bütün alanlarında eserler te'lif etmiş olması onun ilmi kişiliğinin derinliğini göstermektedir. Eserleri kültürlü kesimi muhatap alan üst düzey çalışmalardan oluştuğu gibi, halka yönelik ve halkın dini eğitimini hedefleyen çalışmalardan da meydana gelmektedir.

Birgivî Mehmed Efendi, müderrisliğinin yanı sıra halkı dini ve itikadi konularda aydınlatmak için vaaz ve irşad faaliyetlerine devam etmiş, teorik bilgileri pratik hayatın içinde uygulama imkânı bulmuştur. Bu uygulamaları ile Birgivî Mehmed Efendi yaşadığı toplumdaki irtibatını koparmamış, toplumda görmüş olduğu problemlere çözüm önerileri sunmuştur.

Birgivî Mehmed Efendi'nin en bariz özelliği, hatalı inanış, tutum ve davranışları yapan kim olursa olsun çekinmeden eleştirip, doğrusunu anlatma gayreti içerisinde olmasıdır. Böylece Birgivî, hayat felsefesinin merkezine emri bi'l-ma'ruf nehiy ani'l-münker prensibini yerleştirmiştir. Döneminde ortaya çıkan bid'adlere karşı ömrünün sonuna kadar mücadele etmiş ve toplumu bu tür hurafelere karşı Kur'an ve sünnet çizgisine davet etmek için büyük gayret sarf etmiştir.

Birgivi Mehmed Efendi, Osmanlı eğitim sistemi içerisinde yetişmiş olması nedeniyle Ehl-i Sünnet itikadı üzerine eğitim görmüştür. Ehl-i Sünneti ise, "hak olan ve hakkında onunla birlikte olduğu" şeklinde tanımlamıştır. Ehl-i Sünnet itikadında Ebu Hanife'nin ilmi geleneğini sürdüren Maturidî ve İmam Şafî'nin takipçilerinden Eş'arî olmak üzere iki yol olduğunu belirtmektedir. Kendisi ise Hanefî ve Maturidî mezhebine bağlıdır ve bu bağlılığını da her eserinde ifade etmiştir. Dolayısıyla akaid ve kelam ilimleri konusunda Ömer en-Nesefî, Sadettin et-Teftazani ve Seyyid Şerif Cürcanî'nin kitaplarını takip ettiği ve etkilerinde kaldığı görülmektedir.

Birgivi Mehmed Efendi'nin mezhep tasnifinde Hz. Muhammed'in ümmetin yetmiş üç fırkaya ayrılacağı hadisi önemli bir yer tutmaktadır. Bunlardan fırka-i naciye dışında kalanların bid'at ve dalâlet fırkası olduğunu ve cehennemde yer alacaklarını ifade etmektedir. Bu fırkaların ise Cebriyye, Kaderiyye, Kerramiyye, Muattıla, Nevasıb ve Revafız olduğunu belirtmektedir.

Birgivi, fırka-i nâciye olan Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat inancının görüşlerini genel olarak şu şekilde değerlendirmektedir: Allah eşsiz olarak tektir. Sıfatları, araz, cisim ve cevher olarak nitelendirilemez. Evren tüm parça ve nitelikleriyle Allah tarafından yaratılmıştır. Kur'an'ın Allah kelamı olup mahlûk olmadığını söylemektedir. Allah'ın ahirette görüleceğini, bunun aklen ve naklen caiz olduğunu belirtmektedir.

Birgivi'ye göre iman ve islam aynıdır. Bu da Peygamberimiz Hz. Muhammed'in Allah tarafından getirdiği kesin olarak bilinen her şeyi tasdik ve ikrar etmektir. Birgivi imanın ne artacağını ne de eksileceğini ifade etmektedir. Yine mukallidin imanının sahih olduğunu ancak delil ile anlamayı terk ettiği için günahkâr olduğunu söylemektedir.

Mezhepler Tarihi biliminin amacı, İslam Düşünce Ekolleri olarak isimlendirdiğimiz mezheplerin ortaya çıkış süreçlerini incelemek; hangi şart ve ortamda ne tür fikirlerin doğup geliştiğini tespit etmektir. Bu sebeple dinin farklı anlaşılma sebeplerini tespit edip niçin bu şekilde anlaşıldığını izah etmeye çalışmaktır.

Her bilim dalının kendine özgü bir metodu olduğu gibi İslam Mezhepleri Tarihi'nin de kullandığı metotları bulunmaktadır. İslam Mezhepleri Tarihi alanında eser yazan müelliflerin bu metotları göz önünde bulundurmaları gerekmektedir. Bu metot ise, önyargılardan uzak bir şekilde tarafsız olmaya çalışmak, anlamaya ve tanımaya gayret etmek, bilimsel bir bakış açısı ortaya koymaktır.

Burada önemli olan husus, mezheplerin kabul ettikleri görüş veya fikirlerin yanlış ya da doğruluğunu araştırmak veya diğer mezheplere göre batıl ve küfre düştüklerini ileri sürmek değil, ancak var olan durumun resmini ortaya koymalıdır.

Mezhepler tarihi bilimi ile kelam ilmi arasında ilk dönemlerden itibaren sıkı bir ilişki mevcuttur. Kelam ilmi, konularına göre mezheplerin görüşlerini incelerken, İslam mezhepleri tarihi bilimi de mezheplere ait fikir veya görüşlerin ortaya çıkış süreçlerini incelemektedir. Kelam ilmi savunmacı bir anlayışı benimserken, Mezhepler Tarihi tasviri anlatımı esas almaktadır. Kelam ilminin yargılayan ve hüküm veren bir yönü bulunmaktadır. Mezhepleri ehl-i hak, ehl-i dalal, fırka-i naciye şeklinde sınıflandırır ve kendisince dini konuları belirler. Oysa İslam mezhepleri tarihinin böyle bir amacı bulunmamaktadır.

Birgivi Mehmed Efendi, *Tuhfetü'l-Müsterşidin fi Beyani Firaki Mezahibi'l-Müslimin* adlı risalesinde mezhepleri ele alırken, mezhepler tarihi biliminin amaç ve metotlarını dikkate almadığını görmekteyiz. Birgivi, eserinde Ehl-i Sünnet savunusu yapmakta ve kendisinin de Ehl-i Sünnet mezhebine bağlı olduğunu dile getirmektedir. Diğer mezhepleri ele alırken ise onların batıl fırkalar olduklarını vurgulamaktadır. Bu yönüyle Birgivi Mehmed Efendi'nin mezhepleri ele alırken taraflı yaklaşımı ve fırkaları batıl ve küfre düştükleri şeklinde nitelemesinden dolayı kelamcı yönünün ağır bastığını görmekteyiz. Zikri geçen risale özet mahiyette küçük bir eserdir. Bu risale gerek tasnif, gerek üslup ve gerekse bilgi yönünden mezhepler tarihinin klasik kaynakları arasında yer alan *Makalâtü'l-İslâmiyyîn*, *el-Fark beyne'l-Fırak* ve *el-Milel ve'n-Nihal* adlı eserlerden fırkaları tasnif bakımından farklılık göstermektedir. Birgivi, risalenin girişinde daha geniş bilgi almak isteyenlerin *el-Milel ve'n-Nihal* adlı esere müracaat etmeleri gerektiğini söylemektedir.

Birgivi Mehmed Efendi zikri geçen risalesinde, ele almış olduğu mezhep ve fırkaları değerlendirirken; mezhep ve fırkaların nasıl isimlendirildiği, kimler tarafından ve ne zaman kurulduğu, nerede ortaya çıktığı, fikir ve görüşlerinin hangi ortamlarda yayıldığı hususlarından hiç bahsetmemiştir. Birgivi'nin risalesini yazarken yine mezhepler tarihi biliminin amaç ve metotlarını kullanmadığını görmekteyiz.

KAYNAKÇA

- Akkaya, Hüseyin. "XVII. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Görülen Fikir Hareketlerinde Kadızadeliler-Sivasiler Tarihçesi", *Osmanlı*, cilt VII, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Arslan, Ahmet Turan. "İmam Birgivi'nin Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri", *Birgivi Sempozyumu*, Düzenleyen Mehmet Şeker. Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 1994.
- Arslan, Ahmet Turan.. "XVI. Asır Osmanlı İlimi Hayatına Genel Bir Bakış", *Osmanlı*. Cilt VIII, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Arslan, Ahmet Turan.. *İmam Birgivi Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*. İstanbul, Seha Neşriyat, 1992.
- Aşık, Nevzat. "İmam Birgivi'nin Hadisciliği", *Birgivi Sempozyumu*, Düzenleyen Mehmet Şeker. Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- Atai, Nev'izade. *Hadaiku'l-Hakaik fi Tekmileti's -Şakaik*. Düzenleyen Abdülkadir Özcan, İstanbul, 1989.
- Atsız, Nihal. *İstanbul Kütüphanelerine Göre Birgili Mehmed Efendi Bibliyografyası*. İstanbul, Ötüken, 2013.
- Aydınlı, Osman. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslam Mezhepleri Tarihi Yazıcılığı*. Ankara, Hititkitap, 2008.
- Ayni, Mehmet Ali. *Türk Ahlakçıları*. İstanbul, Kitabevi, 1939.
- Ayvallı, Ramazan. "İmam Birgivi'nin İlimi Şahsiyeti", *Birgivi Sempozyumu*, Düzenleyen Mehmet ŞEKER, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 1994.
- Baltacı, Cahid. "Osmanlı Devletinde Eğitim Öğretim", *Türkler*, Cilt XI, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Barutçu, H.İhsan. *İmam-ı Birgivi Hazretlerinin Hayatı ve Görüşleri*. İzmir, Yeni Asya Matbası.
- Birgivi. *Tarikat-i Muhammediyye*. Çeviren Celal Yıldırım, İstanbul, Demir Kitabevi, 1996.
- Birgivi, *Tarikatü'l- Muhammediyye ve Siyreti'l-Ahmediyye*, Daru'l-Tabaatu'l-Amire, 257
- Birgivi, *Tuhfetü'l-Müstersidin fi Beyani Firaki Mezahibi'l- Müslimin*, Çorum Hasan Paşa İl Kütüphanesi, No:4334/2

- Birgivi. *Birgivi Vasiyetnamesi*. Çeviren Ahmet Ersin YÜCEL. İstanbul, Bedir Yayınevi.
- Birgivi, *Vasiyetname*, Kayseri Raşid Efendi Eski Eserler Kütüphanesi, No:1144/2, 65a-97a
- Birgivi, *Bid'at ve Müstehab Kabir Ziyaretleri*, Çev. A. Muhammed Beşir, Guraba Yayınları, İstanbul 2008
- Birgivi, *Makamat*, Çev. Recep Tutar, Yasin Yayınevi, İstanbul 2009
- Birgivi, *Kalplerin Cilas*, Çev. Hasan Akarsu, Dehliz Kitaplar, İstanbul 2010
- Bulut, Halil İbrahim, *İslam Mezhepleri Tarihi*, Ankara 2016, DİB Yayınları.
- Çelebi, İlyas. "Osmanlı Medreselerinin Kuruluşu, Yükselişi ve Çöküş Nedenleri". *Osmanlı Cilt V*, yazar Ed. Güler EREN. Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Çelebi, Mehmed Hemdemi, *Solak-zade Tarihi*, Çev. Vahid Çabuk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989
- Dalkıran, Sayın. *İbn-i Kemal'in Düşünce Tarihimizdeki Yeri*. İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1997.
- Dede, Müneccimbaşı Ahmet, *Müneccimbaşı Tarihi*, Çev. İsmail Erünsal, Tercüman 1001 Temel Eser
- Demirci, Mehmet. "Birgivi ve Tasavvuf", *Birgivi Sempozyumu*, Düzenleyen Mehmet Şaker, 59-66. Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 1994.
- Demircigil, Bayram. *Birgivi'nin İslam ve Osmanlı Hukukundaki Yeri ve Feraiz Risalesinin Edisyon Kritiği*. İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000.
- Düzenli, Yaşar. "Balıkesir'li Bir Osmanlı Aydını İmam Birgivi", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Cilt III. Balıkesir, 2000.
- Efendi, Bursalı Mehmed Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. Düzenleyen İsmail Özen A.Fikri Yavuz. Cilt I. İstanbul, Meral Yayınevi.
- Efendi, Peçevi İbrahim, *Peçevi Tarihi*, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999
- Ekmeleddin, İhsanoğlu. "Osmanlı Bilimine Toplu Bakış", *Osmanlı*. Cilt VIII, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- El-Eş'ari, Ebu'l-Hasen, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, Çevirenler Mehmet Dalkılıç-Ömer Aydın, Kabcacı Yayınevi, İstanbul 2005

- el-Bağdadi, Abdülkahir. *Mezhepler Arasındaki Farklar*. Çeviren Ethem Ruhi Fığlalı, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 2011.
- Elmalı, Hüseyin. "Birgivi Hakkında Mısır, Mekke ve Medine Âlimlerinin Söylediği Bazı Şiirler" *Birgivi Sempozyumu*, Düzenleyen Mehmet Şeker, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- Emecen, Feridun. "Sultan Süleyman Çağı ve Cihan Devleti", *Genel Türk Tarihi*. Cilt VI. Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Eskicioğlu, Osman. "İmam Birgivi'nin Para Vakıfları Hakkındaki Bazı Görüşleri" *Birgivi Sempozyumu*, Düzenleyen Mehmet Şeker, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- Fığlalı, Ethem Ruhi, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*, İstanbul, Birleşik, 1999.
- Gelişli, Yücel, "Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri", *Türkler*, Cilt XV, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Gölcük Şerafettin, Uludağ Süleyman, Kelam, Konya, Tekin Kitabevi, 1998
- Gümüshanevi, Ahmed Ziyaüddin, *Ehl-i Sünnet İtikadi*. Çeviren Abdülkadir Kabakçı-Fuad Günel, İstanbul, Bedir yayınevi, 1996.
- Hakim, Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Muhammed en -Nisaburi, el-*Müstedrek-ü ala's-Sahihayn*, Daru'l - Mektebetü'l - İlmiyye, Beyrut 1990
- Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*. Cilt III, İstanbul, Üçdal Neşriyat, 1998.
- Harputi, Abdullatif, Kelâm Tarihi, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2026
- İleri, Esat. *Rahmetli İmam Birgivi*. İzmir, Hür Efe Matbası, 1954.
- İlhan, Avni "İmam Birgivi ve Tuhfetü'l-Müsterşidin'i", *Birgivi Sempozyumu*, Düzenleyen Mehmet Şeker, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 1994.
- İlhan, Avni. "Birgili Mehmet Efendi ve Mezhepler Tarihi ile İlgili Risalesi", *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt VI, İzmir, 1984.
- İpşirli, Mehmet. "Osmanlı Uleması" *Osmanlı*, Cilt VIII. Ankara: Yenni Türkiye Yayınları, 1999.
- İslamboli, Kadızade. *Birgivi Vasiyetnamesi Kadızade şerhi*. Çeviren A. Faruk Meyan. İstanbul, Bedir Yayınevi, 1979.
- İşler, Mehmed Hulusi. *İmamı Birgivi Hayatı- Eserleri Kabir Ziyareti ve Adabı*. Ankara, Nur Matbası, 1962.
- Kalaycı, Mehmet. Tarihsel Süreçte Eşarilik - Maturidilik İlişkisi, (Basılmamış Doktora Tezi), *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. Ankara, 2011.

- Karadeniz, Osman. "Tarikat-ı Muhammediyye", *Birgivi Sempozyumu*, Düzenleyen Mehmet Şeker, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- Kufralı, Kasım. "Birgivi" *İslam Ansiklopedisi*, Cilt II. İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1961.
- Kutlu, Sönmez. "Mezhepler Tarihinde Usul Sorunu". <http://www.sonmezkutlu.com>, (26/05/2013).
- Kutlu, Sönmez. *Mezhepler Tarihine Giriş*, Dem yayınları, İstanbul 2013
- Lekesiz, M. Hulusi. "Osmanlılarda Sünni-Hanefi Geleneğin Oluşmasında Ulemanın Rolü", *Osmanlı*. Cilt 8, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Lekesiz, M. Hulusi. "Osmanlı İlmî Zihniyeti: Teşekkülü, Gelişmesi ve Çözülmesi Üzerine Bir Tahlil Denemesi" *Türk Yurdu* , Cilt XI, (1991)
- Martı, Huriye. *Birgivi Mehmed Efendi*. Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, 2008.
- Martı, Huriye. *Osmanlı'da Bir Daru'l-Hadis Şeyhi Birgivi Mehmed Efendi*. İstanbul, Hünkar Ofset, 2008.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Klasik Dönem Osmanlı Düşünce Hayatı" *Genel Türk Tarihi* Cilt VI, yazar Ali Birinci, Hasan Celal Güzel. Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Onat Hasan, Kutlu Sönmez. *İslam Mezhepleri tarihi*. Ankara, Grafiker, 2012.
- Önder, Şule. "İslam ve Osmanlı Hukukunda İmam Birgivi ve Ebussud Efendi'nin Para Vakfı Tartımları", (Basılmamış Yüksek Lisan Tezi). *Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 2006.
- Özel, Ahmed. *Hanefi Fıkıh Alimleri*. Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1990.
- Öztuna, Yılmaz. *Büyük Osmanlı Tarihi*. Cilt II, İstanbul, Ötüken, 1994.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. Cilt III, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2004.
- Sofuoğlu, M.Cemal. "Birgivi'nin Vasiyetnamesi Üzerine Bazı Düşünceler", *Birgivi Sempozyumu*, Düzenleyen Mehmet Şeker, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- Şehristani, *Milel ve Nihal*, çeviren Mustafa Öz, İstanbul, Litera Yayıncılık, 2008
- Tabari, Süleyman b. Ahmed b. Eyyüb Ebu'l – Kasım, *el- Mucemü's – Sağir*, el – MekTebetü'l- İslamiyye, Beyrut 1985

- Tirmizi, Muhammed b. İsa b. Sevret b. Musa ebu'l – İsa, *Sünenü't- Tirmizi*, Şirketü Mektebetü Mustafa, Mısır 1975
- Toprak, Süleyman. "İmam Birgivi ve Bid'adlere Karşı Tutumu", *Birgivi Sempozyumu*, Düzenleyen Mehmed Şeker, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 1994.
- Tözluyurt, Mehmet, Kur'an'ı "Bir Kavram Olarak Mele'nin Semantik İncelemesi" Kalam Araştırmaları Dergisi, c. 13, sayı 2, 2015, s. 807-826.
- Türkmen, Ömür. "İmam Birgivi ve Risale fi Ahval-i Etfali'l-Müslimin Adlı Eserin Tahkik ve Tahriri", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, *Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. Şanlıurfa, 1995.
- Unan, Fahri. "Osmanlılarda Medrese Eğitimi", *Osmanlı*. Cilt V. Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi* . I-IV cilt. Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1988.
- Yücel, Ahmet Ersin. *Birgivi Vasiyetnamesi*. İstanbul, Bedir Yayınevi.
- Yüksel, Emrullah. "Birgivi" *İslam Ansiklopedisi*. Cilt VI. İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1992.
- Yüksel, Emrullah. "Mehmet Birgivi" *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*. Ankara, 1977.
- Yüksel, Emrullah. "Müslüman Türk Alimi Olarak İmam Birgivi'nin Osmanlı Döneminde ve Günümüz Türkiye'sinde Yeri", *Birgivi Sempozyumu*. Düzenleyen Mehmet Şeker. Ankara, Türkiye Diyanet vakfı Yayınları, 1994.
- Yüksel, Emrullah. *Mehmet Birgivi'nin Dini ve Siyasi Görüşleri*. Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
- Zehra, Muhammed Ebu, *İslamda İtikadi, Siyasi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, Çev. Sıbgatullah Kaya, Anka Yayıncılık, Ankara

ÖZGEÇMİŞ

18.04.1979 yılında, Yozgat Akdağmadeni ilçesine bağlı Kayakışla köyünde dünyaya gelen Bedrettin DIVRAK, ilk, orta ve lise öğrenimini sırasıyla Kayakışla Köyü İlkokulu, Akdağmadeni İmam Hatip Lisesi Ortaokulu ve Akdağmadeni İmam Hatip Lisesi'nde 1995 yılında tamamlamıştır. 1996 yılında kazandığı Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesini 2001 yılında bitirmiştir.

2004 yılında Diyarbakır Çınar Avdalı Köyü İlköğretim Okulu'nda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni olarak göreve başlamış, 2007 yılında Yozgat Saraykent Altınsu İlköğretim okuluna tayini çıkmıştır. 2008 yılında Saraykent Ozan Şehit Necati Binekçi İlköğretim okulunda müdür yardımcısı olarak göreve başlayıp, 2010 yılında Yozgat Otelcilik ve Turizm Meslek Lisesi'ne müdür yardımcısı olarak atanmıştır. 2012 yılında Yozgat Anadolu İmam Hatip Lisesi'nde müdür başyardımcısı olarak görev yaptı. 2013 Ekim ayından itibaren Yozgat Atatürk Anadolu Lisesinde okul müdürü olarak görev yapmakta olan Bedrettin DIVRAK, evli ve iki çocuk babasıdır.

2013 yılında yüksek lisans eğitimine Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında başlamıştır. Yrd. Doç. Dr. Mehmet Tözluyurt danışmanlığında hazırladığı "**Birgivi Mehmed Efendi'nin İslam Mezheplerine Bakışı**" isimli bu tez çalışmasıyla yüksek lisans öğrenimini tamamlamıştır.

İletişim Bilgileri

Adres: Atatürk Anadolu Lisesi, Merkez Yozgat

Tel: 505 575 73 31

E-posta:bedrettindivrak@hotmail.com